ISSN 2413-6433

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

науково-практичний журнал

Випуск 4 (31)

Видавничий дім
«Гельветика»
2019

РЕДАКЦІЙНА РАДА:
Безлюдний О.І., доктор педагогічних наук, професор, ректор Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;
Гетьман А.П., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (заступник Голови Редакційної ради);
Горбань А.В., Голова Вченої ради Державного університету інфраструктури і технологій, кандидат історичних наук, доцент, перший проректор Державного університету інфраструктури і технологій (І заступник Голова Редакційної ради);
Гриценко І.С., доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Карольчак Казимир, доктор наук, професор, ректор педагогічного університету імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща);
Костицький В.В., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права і держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка, президент Асоціації українських правників, голова Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (головний редактор);
Оніщенко Н.М., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, І віце-президент Асоціації українських правників;
Фоменко А.Є., кандидат юридичних наук, ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;
Сопільник Л.І., доктор юридичних наук, доктор технічних наук, професор;
Шемшученко Ю.С., академік Національної академії наук України та Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, директор Інституту держави і права Національної академії правових наук України імені Володимира Корецького (Голова Редакційної ради)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
Наливайко Л.Р., доктор юридичних наук, професор, проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, віце-президент Асоціації українських правників (*головний редактор*);
Костицький В.В., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор (*відповідальний редактор*);
Новицька Н.Б., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник (*заступник головного редактора*).

Члени редколегії:
Бєлов Д.М., доктор юридичних наук, професор; **Бобровник С.В.,** доктор юридичних наук, професор; **Бондар О.Г.,** доктор юридичних наук, доцент; **Вереша Р.В.,** доктор юридичних наук, професор; **Волошин Ю.О.,** доктор юридичних наук, професор; **Дідич Т.О.,** доктор юридичних наук, доцент; **Єрмоленко В.М.,** доктор юридичних наук, професор; **Захарченко П.П.,** доктор юридичних наук, професор; **Костицька І.О.,** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник; **Кушнір С.М.,** доктор юридичних наук, доцент; **Сидор В.Д.,** доктор юридичних наук, професор; **Тильчик В.В.,** кандидат юридичних наук, доцент; **Харитонова Т.Є.,** доктор юридичних наук, доцент; **Гжегож Кравець,** доктор юридичних наук, професор (Республіка Польща); **Бернгард Шлоер,** доктор юридичних наук, професор (Республіка Польща).

Редакція англомовних текстів – С. Костицька

Редакція журналу не завжди поділяє позиції авторів з приводу висловлюваних проблем
і не несе відповідальності за зміст авторських публікацій.

Журнал рекомендовано до друку Рішенням Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (протокол № 12 від 20.12.2019 р.).

Науково-практичний журнал «Соціологія права» внесено до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобутя наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «Юридичні науки» Наказ МОН України № 793 від 04.07.14 р.
Реєстраційне свідоцтво КВ № 18116-6916Р видане Міністерством юстиції України 07.09.2011.

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи
01034, м. Київ, вул. Паторжинського, 4, оф. 8, тел./факс 278-50-12

© Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2019
© Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи, 2019
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2019

ISSN 2413-6433

ISSN 2413-6433

V.M. KORETSKY INSTITUTE OF STATE AND LAW OF THE NAS OF UKRAINE

INSTITUTE OF LEGISLATIVE PREDICTIONS AND LEGAL EXPERTISE

SOCIOLOGY OF LAW

scientific and practical journal

Issue 4 (31)

Publishing House
“Helvetica”
2019

EDITORIAL COUNCIL:
Bezliudnyi O.I., Doctor of Pedagogy, Professor, Rector of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University;
Hetman A.P., Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor, Vice Rector for Scientific Affairs of the Yaroslav Mudryi National Law University (Deputy Head of the Editorial Council);
Horban A.V., Head of the Academic Council of the State University of Infrastructure and Technologies, PhD in History, Associate Professor, First Vice Rector of the State University of Infrastructure and Technologies (I Deputy Head of the Editorial Council);
Hrytsenko I.S., Doctor of Law, Professor, Dean of the Faculty of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv;
Karolchak Kazymyr, Dr. habil., Professor, Rector of Pedagogical University of Cracow (Poland);
Kostytsky V., Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Theory of Law and State of Taras Shevchenko National University of Kyiv, President of Ukrainian Bar Association, Head of the Academic Council of the Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise (Editor-in-Chief);
Onishchenko N.M., Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor, I Vice President of Ukrainian Bar Association;
Fomenko A.Ie., PhD in Law, Rector of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs;
Sopilnyk L.I., Doctor of Law, Doctor of Engineering, Professor;
Shemshuchenko Yu.S., Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine and National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor, Director of Volodymyr Koretskyi Institute of State and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Head of the Editorial Council)

EDITORIAL BOARD:
Nalyvaiko L.R., Doctor of Law, Professor, Vice Rector of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Vice President of Ukrainian Bar Association (Editor-in-Chief);
Kostytsky V., Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor (Executive Editor);
Novytska N.B., Doctor of Law, Senior Scientific Associate (Deputy Editor-in-Chief).

EDITORIAL BOARD MEMBERS:
Bielov D.M., Doctor of Law, Professor; **Bobrovnyk S.V.,** Doctor of Law, Professor; **Bondar O.H.,** Doctor of Law, Associate Professor; **Veresha R.V.,** Doctor of Law, Professor; **Voloshyn Yu.O.,** Doctor of Law, Professor; **Didych T.O.,** Doctor of Law, Associate Professor; **Yermolenko V.M.,** Doctor of Law, Professor; **Zakharchenko P.P.,** Doctor of Law, Professor; **Kostytska I.O.,** PhD in Law, Senior Research Fellow; **Kushnir S.M.,** Doctor of Law, Associate Professor; **Sydor V.D.,** Doctor of Law, Professor; **Tylchyk V.V.,** PhD in Law, Associate Professor; **Kharytonova T.Ie.,** Doctor of Law, Associate Professor; **Grzegorz Krawiec,** Doctor of Law, Professor (Poland); **Bernhard Schloer,** Doctor of Law, Professor (Poland).

Proofreading of English manuscripts – S. Kostytska

The Editorial Board may not share the authors' opinion and assumes no responsibility for the content of manuscripts.

The journal is recommended for printing by the Academic Council of the Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise (Minutes № 12 dated December 20, 2019).

Scientific and practical journal "Sociology of Law" is included in the List of Professional Editions of Ukraine, which can publish the findings of dissertations for obtaining the scientific degrees of Doctor and Candidate of Sciences in Law Order of the MES of Ukraine № 793 dated 04.07.14
Certificate of State Registration of the Print Media issued by the Ministry of Justice of Ukraine dated 07.09.2011

Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise
01034, Kyiv, 4, Patorzhynskoho St., office 8, phone/fax 278-50-12

ISSN 2413-6433

© V.M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine, 2019
© Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise, 2019
© Design made by Publishing House "Helvetica", 2019

ЗМІСТ

Васін М.С.
ЦЕРКВА ТА ДЕРЖАВА У СФЕРІ ОСВІТИ:
ВІД ТОТАЛЬНОГО ВІДОКРЕМЛЕННЯ ДО ВЗАЄМОДІЇ.....7

Гаврилова О.О.
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ
ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ
ВІД НЕЩАСНОГО ВИПАДКУ НА ВИРОБНИЦТВІ
ТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ.....12

Дяченко С.В., Тимошенко І.О.
ОКРЕМІ АСПЕКТИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ
У СФЕРІ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ.....17

Князька Л.А.
ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ (КОНТРАКТУ) В УКРАЇНІ.....24

Костицька І.О.
ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ ПАРЛАМЕНТАРІЯ.....29

Костицький В.В.
ПРО ТЕОЛОГО-СОЦІОЛОГІЧНІ ЕЛЕМЕНТИ
В ЮРИДИЧНОМУ ПОЗИТИВІЗМІ.....34

Grzegorz Krawiec
ESTABLISHING NEW OMBUDSMAN INSTITUTIONS – THE RIGHT STEP
IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN RIGHTS? POLISH EXAMPLE.....39

Міхно Н.К.
ПРАВО НА МІСТО: ПРАКТИКИ ОРГАНІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО МІСЬКОГО ПРОСТОРУ.....44

Мудряк Т.О., Щедріна Я.А.
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ПРОТИДІЇ
ЗАКОННІЙ ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....49

Назаренко О.А.
ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА: ЗАГАЛЬНИЙ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ОПИС.....53

Новицька Н.Б., Яременко В.С.
ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ АВТОРСЬКИХ ПРАВ
ЧЕРЕЗ ФІКСАЦІЮ НОТАРІУСОМ ЗМІСТУ ВЕБ-СТОРІНКИ.....57

Новицький А.М., Ружицька І.В.
ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «БРЕНД»
ЯК СКЛАДНОГО ЗАСОБУ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ
УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН.....61

Обривкіна О.М., Мирончук К.В.
РОЗІРВАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ: СУДОВА ПРАКТИКА.....66

Пузанова Г.Й.
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ
У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
У СФЕРІ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ.....70

Тимошенко М.О.
ДО ПИТАННЯ ПРО ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....77

Топчій В.В.
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ
У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ.....83

CONTENTS

Vasin M.S.
CHURCH AND STATE IN EDUCATION: FROM TOTAL SEPARATION TO INTERACTION.....7

Havrylova O.O.
INTERNATIONAL STANDARDS
IN THE FIELD OF COMPULSORY STATE SOCIAL INSURANCE
AGAINST INDUSTRIAL ACCIDENT AND OCCUPATIONAL DISEASE.....12

Diachenko S.V., Tymoshenko I.O.
CERTAIN ASPECTS OF JUDICIAL CONSUMER RIGHTS IN THE AREA OF TRANSPORT.....17

Kniazka L.A.
CERTAIN PROBLEM ISSUES OF LEGAL REGULATION
OF MARRIAGE AGREEMENT (CONTRACT) IN UKRAINE.....24

Kostytska I.O.
FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF THE PARLIAMENTARIAN'S INSTITUTE.....29

Kostytskyi V.
ON THE THEOLOGICAL AND SOCIOLOGICAL ELEMENTS
OF LEGAL POSITIVISM.....34

Grzegorz Krawiec
ESTABLISHING NEW OMBUDSMAN INSTITUTIONS – THE RIGHT STEP
IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN RIGHTS? POLISH EXAMPLE.....39

Mikhno N.K.
RIGHT TO THE CITY: PRACTICES OF ORGANIZING
A MODERN CITY SPACE.....44

Mudriak T.O., Shchedrina Ya.A.
ACTUAL PROBLEMS OF PREVENTING TO OBSTRUCTION
OF LEGITIMATE BUSINESS ACTIVITY.....49

Nazarenko O.A.
POLITICAL SYSTEM OF SOCIETY:
GENERAL THEORETICAL-LEGAL DESCRIPTION.....53

Novytska N.B., Yaremenko V.S.
EXERCISE OF THE RIGHT TO COPYRIGHT PROTECTION
THROUGH FIXING WEB-PAGE CONTENT BY A NOTARY.....57

Novytskyi A.M., Ruzhytska I.V.
THE CONCEPT, FEATURES AND ESSENCE
OF THE CONCEPT OF "BRAND" AS A COMPLEX MEANS
OF INDIVIDUALIZATION OF PARTICIPANTS IN CIVIL RELATIONS.....61

Obryvkina O.M., Myronchuk K.V.
TERMINATION OF AN INHERITANCE CONTRACT: LEGAL PRACTICE.....66

Puzanova H.I.
LEGAL REGULATION OF PUBLIC PARTICIPATION IN THE FORMATION
AND IMPLEMENTATION OF PUBLIC POLICY OF FOREIGN INVESTMENT.....70

Tymoshenko M.O.
ON THE ISSUE OF MULTI-FUNCTIONALITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.....77

Topchii V.V.
THE STATE'S CRIMINAL POLICY IN THE FIELD
OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS PROTECTION IN UKRAINE.....83

УДК 342.731
DOI https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-4.1

Васін М.С.,
аспірант
Львівського університету бізнесу та права,
виконавчий директор
Інституту релігійної свободи
ORCID: 0000-0002-0096-223X

ЦЕРКВА ТА ДЕРЖАВА У СФЕРІ ОСВІТИ: ВІД ТОТАЛЬНОГО ВІДОКРЕМЛЕННЯ ДО ВЗАЄМОДІЇ

CHURCH AND STATE IN EDUCATION: FROM TOTAL SEPARATION TO INTERACTION

У статті автор висуває гіпотезу про те, що тривала трансформація моделі державно-церковних відносин у бік більшої кооперації не може оминути і сферу освіти, яка довгий час залишалася під впливом спадщини радянського ідеологічно ангажованого режиму.

Ураховуючи те, що право батьків виховувати своїх дітей відповідно до своїх релігійних чи інших переконань гарантується на рівні міжнародних договорів, які ратифікувала Україна, держава має своїм обов'язком забезпечити вибір і плюралізм в освіті, створити можливості для діяльності закладів освіти релігійного спрямування. Це завдання може бути виконано шляхом сприяння розвитку мережі приватних закладів освіти, заснованих релігійними організаціями, та інституційного розвитку богословської освіти в Україні. Такі зміни в освітньому законодавстві України зумовлюють потребу посилення взаємодії між державою і церквою, що виходить із визнання церкви як частини громадянського суспільства та суспільного інституту, з яким можна розвивати відносини на засадах партнерства. Цей підхід, у свою чергу, має наслідком відмову від радянського тлумачення конституційного принципу відокремлення школи від церкви та наповнення його новим змістом, який відповідає сучасним суспільним відносинам та враховує релігійні потреби батьків та їхніх дітей у сфері освіти.

Підтверджуючи свою гіпотезу, автор робить висновки про те, що положення ч. 3 статті 35 Конституції України вже не можна тлумачити як підґрунтя для побудови суворої сепараційної моделі взаємовідносин держави і церкви у сфері освіти. Розвиток освітнього законодавства України засвідчив, що церква стала суб'єктом освітнього процесу шляхом інтеграції закладів освіти релігійного спрямування в систему освіти України. У зв'язку із цим зростає необхідність подальшого розвитку державно-конфесійної взаємодії у сфері освіти.

Ключові слова: *свобода віросповідання, релігійні організації, державно-конфесійна взаємодія, державно-церковні відносини, церква і освіта, світськість освіти.*

The purpose of this article is to analyze the current state of legal regulation of the activity of medical chaplains in Ukraine, legislative initiatives in this area and the prospects for improving the legislation of Ukraine aimed at further development of the medical chaplaincy. At the same time, the author carries out a comparative analysis with the legislative provision of the activity of military and penitentiary chaplains in Ukraine, using this positive experience for developing the proposals aimed at determining the rules of pastoral care at healthcare institutions.

An overview of studies and publications in this area suggests that the issues of medical chaplaincy were less developed by Ukrainian scholars than similar issues in the area of pastoral care at military and penitentiary institutions. Nevertheless, the issues raised in these publications require actualization and further scientific reflection, taking into account the accumulation of positive experience in the development of military and penitentiary chaplaincy in Ukraine.

The author analyses the state of legal regulation of medical chaplaincy in Ukraine and concludes that the lack of a proper legislative basis slows down the process of institutionalization of pastoral care at healthcare institutions and hinders the further development of medical chaplaincy in Ukraine. The urgent necessity to unify the requirements for qualification, the level of education and ethical standards of activity of medical chaplains of different denominations, the clarification of the procedure for their access and duties at the health care institutions, the rights and functional responsibilities, the mechanisms of cooperation between different religious organizations among themselves and with the leadership of healthcare institutions and the Ministry of Health of Ukraine.

Key words: *religious freedom, religious organizations, state-church cooperation, state-church relations, chaplain, medical chaplaincy, pastoral care.*

Питання тлумачення та практичної імплементації конституційного принципу відокремлення школи від церкви, закріпленого у ч. 3 статті 35 Конституції України, залишається актуальним та потребує подальшого наукового переосмислення. Це пов'язано з тим, що негативні наслідки тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та ролі церкви в суспільстві досі даються взнаки, адже за часи войовничого атеїзму систематично знищувалася уява про церкву як частину громадського суспільства, моральний орієнтир нації, авторитетного суб'єкта суспільних дискусій. Так само і сфера освіти довгий час залишалася ідеологічно ангажованою і надмірно секуляризованою, а тому навіть обережні спроби повернути релігійний компонент в освітній процес часто сприймалися на політичному і експертному рівні як зазіхання на конституційні засади державно-церковного відокремлення, адже освіта довгий час залишалася обмеженою державною монополією.

Проблематику розвитку богословської освіти, викладання предметів духовно-морального спрямування в загальноосвітніх школах, функціонування конфесійних шкіл, світськості освіти досліджували українські вчені М. Бабій, В. Єленський, В. Жуковський, А. Колодний, Н. Кочан, М. Палінчак, Ю. Решетніков, О. Романова, Т. Саннікова, Л. Филипович, О. Шевченко та інші. Водночас додаткових наукових розробок потребує питання конституційного-правового регулювання державно-конфесійної взаємодії у сфері освіти в контексті трансформації моделі державно-церковних відносин до більшої кооперації.

Метою статті є прагнення збалансованого погляду на конституційні засади взаємовідносин держави і церкви у сфері освіти, на забезпечення прав батьків виховувати своїх дітей відповідно до своїх релігійних чи інших переконань, на стан і перспективи розвитку державно-конфесійної взаємодії.

Право на релігійне виховання батьками своїх дітей вже багато десятиліть гарантується на рівні міжнародних договорів, які ратифікувала Україна, та підтверджено рекомендаціями міжнародних організацій. Зокрема, у ч. 3 статті 13 Міжнародного пакту ООН про економічні, соціальні і культурні права зазначено, що держави *«зобов'язуються поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів обирати для своїх дітей не тільки запроваджені державною владою школи, а й інші школи, що відповідають тому мінімуму вимог щодо освіти, який може бути встановлено чи затверджено державою, і забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань»* [1]. Цей підхід розширює Резолюція 36/55 Генеральної Асамблеї ООН «Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії чи переконань», яка гарантує, як право на релігійну освіту, так і право не зазнавати примушування до релігійного навчання: *«Кожна дитина має право на доступ до освіти в області релігії або переконань відповідно до бажань його батьків або, у відповідних випадках, законних опікунів, і не можна примусити до навчання в області релігії або переконань всупереч бажанням її батьків чи законних опікунів, причому керівним принципом є інтереси дитини»* [2].

Це міжнародне зобов'язання знайшло відображення також у статті 2 Першого Протоколу до Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, де зазначено, що *«держава під час виконання будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до їхніх релігійних і світоглядних переконань»* [3]. На підтвердження цієї гарантії, поряд із рекомендацією законодавчо забезпечити розвиток приватних закладів освіти, був зроблений особливий акцент у Резолюції № 1904 (2012) «Право на свободу вибору в освіті в Європі», прийнятій Парламентською Асамблеєю Ради Європи (ПАРЄ). Питання вивчення релігій та етики в школах знайшло відображення в Рекомендації ПАРЄ № 1202 (1993) «Про релігійну терпимість у демократичному суспільстві», де міститься заклик ПАРЄ до держав-членів Ради Європи *«в царині освіти і обміну … забезпечити, щоб вивчення релігій і етики стало частиною навчальних програм загальноосвітніх шкіл»* [4]. Крім цього, в Рекомендації ПАРЄ № 1556 (2002) «Релігія і зміни у Центральній та Східній Європі» пропонується урядам держав-членів *«співпрацювати із церковною владою у справі встановлення та розподілу відповідальності в таких сферах, як … релігійне виховання, і сприяти проведенню спільних обговорень з основних питань соціальної сфери, моралі, етики і культури, які стоять перед сучасним суспільством»* [5].

Однак на практиці довгий час українська влада не могла зробити поступ у цій сфері, залишаючи релігійний вакуум у загальнообов'язковій середній освіті. Більше двох десятиліть система освіти в Україні позбавляла віруючих батьків можливостей для релігійного та морального виховання своїх дітей відповідно до власних переконань: релігійні організації були позбавлені права засновувати приватні заклади освіти з відповідним державним ліцензуванням, а в державних і комунальних школах не передбачалося викладання предметів духовно-морального спрямування, таких як «Християнська етика» чи подібних. Окремі виключення (і подекуди навіть зловживання, зокрема, присутність елементів катехизації) мали місце в західних областях України, де рішеннями місцевої влади «Християнська етика» запроваджувалася як обов'язковий предмет навчальної програми.

Окрім цього, подібним чином в Україні довгий час «Богослів'я» не визнавалося в якості окремого напряму в галузі знань та науковою дисципліною, і як наслідок – мало місце багаторічне зволікання з вирішенням питання про державну акредитацію духовних навчальних закладів.

Одна з перших законодавчих ініціатив, спрямована на вирішення цієї ситуації, сягає 1999 року, коли до Верховної Ради III скликання народний депутат В.В. Костицький подав проект Закону «Про свободу віросповідання та релігійні організації» (реєстр. № 1178-1), в якому запропонував запровадити державне визнання документа про освіту духовного (релігійного) навчального закладу. Умовою для цього було дотримання двох вимог: програма такого закладу *«повинна відповідати державним стандартам освіти та пройти ліцензування та акредитацію в Міністерстві освіти України в порядку, встановленому для державних освітніх закладів»* [6]. Однак ця альтернативна редакція чинного Закону, як і всі інші, не знайшла підтримки парламентарів. Повторна спроба В.В. Костицького вирішити це питання відбулася у 2001 році шляхом подання окремого законопроекту № 8229 щодо впровадження релігійної освіти в середніх та вищих закладах освіти, однак було заслухано і знято з розгляду.

Біля десяти років парламентарі різних скликань не могли вирішити питання про надання релігійним організаціям права засновувати приватні заклади освіти, які видавали б документи про освіту державного зразка. Ще в 2005 році народний депутат Верховної Ради IV скликання Ю.А. Бойко подав законопроект № 8002 щодо заснування релігійними організаціями загальноосвітніх шкіл, який не здобув схвалення. Наступною спробою у 2006 році був законопроект № 2020 народного депутата В.М. Стретовича у Верховній Раді V скликання, який пропонував надати релігійним організаціям право засновувати будь-які заклади освіти з відповідним державним ліцензуванням. Після відхилення парламентом і цієї ініціативи у 2007 році В.М. Стретович із колегами з різних фракцій підготував доопрацьований законопроект № 3160, але він теж не мав успіху. У 2008 році цей самий законопроект, вже за реєстраційним № 2729, був поданий на розгляд Верховної Ради VI скликання. Однак щоразу ці законодавчі ініціативи впиралися у спротив із боку профільного Комітету Верховної Ради з питань освіти і науки, який у ті часи очолювався переважно представниками комуністичної та соціалістичної партій, що зумовлювало ідеологічне упередження до пропонованих реформ в освіті.

Показовими також були висновки Головного науково-експертного управління Верховної Ради (ГНЕУ), яке рекомендувало відхилити ці законодавчі ініціативи як такі, що не відповідають Конституції та законам України. Як приклад, у висновку на згаданий вище законопроект № 2729 фахівці ГНЕУ у 2009 році зазначили: *«Ідея надання релігійним організаціям … права засновувати навчальні заклади не узгоджується з Конституцією та законами України. Йдеться, зокрема, про статтю 35 Конституції України, відповідно до якої «церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви». Аналогічні положення містять також стаття 9 Закону України «Про освіту» та стаття 6 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»* [7]. Таким чином, на той час у політичному та експертному середовищі переважав суто радянський погляд на державно-церковні відносини в сфері освіти, незважаючи на багатоманіття юридичних підходів у демократичних країнах Європи, де поряд із світськістю державної влади вільно розвивалися засновані релігійними організаціями заклади освіти різних форм і рівнів акредитації.

Такий багатолітній спротив процесу трансформації освітнього законодавства України в бік забезпечення вибору в освіті, плюралізму та врахування релігійних потреб учнів і їхніх батьків можна пояснити глибоко вкоріненим світоглядним несприйняттям віри та релігії як частини людської сутності і суспільного життя та острахом перед новим форматом взаємовідносин держави і церкви у сфері освіти, оскільки засади правового регулювання в цій сфері залишилися у спадок від ідеологічно ангажованого радянського режиму. Через невідповідність правового регулювання суспільним потребам і запиту батьківської громадськості на виховання їхніх дітей на підставі релігійних засад і моральних цінностей в Україні набула поширення практика заснування дошкільних і загальноосвітніх закладів освіти з релігійно-визначеною системою виховання від імені окремих віруючих або громадських об'єднань і благодійних фондів, заснованих безпосередньо релігійними організаціями. У такий спосіб задовольнявся попит на дитсадки і школи релігійного спрямування та формально усувалася заборона на їх заснування релігійними організаціями. Однак очевидно, що така невідповідність правового регулювання реальному стану суспільних відносин у сфері освіти не могла тривати довго.

У свою чергу, релігійні організації, як окремо, так і спільно у форматі міжконфесійних інституцій, постійно порушували перед керівництвом держави необхідність забезпечення права вибору в освіті з метою забезпечення релігійних потреб віруючих батьків і їхніх дітей. Як приклад, 18 квітня 2000 року був підписаний Меморандум «Про співпрацю Міністерства освіти і науки України, Державного комітету України у справах релігій та Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій», який передбачав взаємодію в напрямку *«здійснення практичних заходів, спрямованих на поетапне впровадження знань*

із християнської етики в державних загальноосвітніх навчальних закладах» за відсутності при цьому релігійних обрядів, а також здійснення *«заходів щодо запровадження до Переліку напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах, спеціальності «Теологія»* [8]. Однак задля практичної реалізації цих намірів знадобилось багато років, зміна політичного керівництва країни та уряду.

У зверненні до новообраного Президента України В.А. Ющенка у квітні 2005 року Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) визначила декомунізацію у сфері освіти найпершим завданням у Переліку перспективних та першочергових питань державно-конфесійних відносин, які потребують свого розв'язання. Зокрема, ВРЦіРО запропонувала Главі держави:

1) визнати релігійні організації суб'єктами права заснування дошкільних, загальноосвітніх і вищих навчальних закладів неприбуткового характеру шляхом внесення відповідних змін до чинного законодавства;

2) забезпечення в навчальному процесі реального світоглядного плюралізму, тобто закріпленого законодавством світського (а не атеїстичного) характеру освіти: зокрема, поруч із викладанням еволюційної теорії повинні викладатися інші теорії виникнення світу і життя;

3) встановити державний освітній стандарт для спеціальності «Теологія», введеної в перелік спеціальностей, за якими надається вища освіта, щоб забезпечити можливість добровільної державної акредитації релігійних вищих навчальних закладів, визнання їхніх дипломів і наданих ними вчених ступенів та звань;

4) зрівняння викладачів (вчителів) і студентів (вихованців, учнів) релігійних дошкільних, загальноосвітніх і вищих навчальних закладів у соціальних правах і гарантіях із відповідними соціальними категоріями державних і приватних навчальних закладів [9].

Завдяки консолідації зусиль релігійної спільноти, яка єдиним голосом виступила за зміни в системі освіти України, та налагодженню постійного діалогу між керівництвом держави та ВРЦіРО, за підтримки Президента України з 2005 року почалася системна робота в частині правового регулювання викладання предметів духовно-морального спрямування в загальноосвітніх закладах освіти, в тому числі щоб запобігти зловживанням у цій сфері. Викладання цих предметів мало забезпечуватися на факультативній основі або за вибором батьків замість обов'язкового предмету світської «Етики» і без супроводження релігійними обрядами. При цьому програми відповідних предметів розроблялися робочою групою при Міносвіти, яка включала представників різних конфесій задля забезпечення позаконфесійного викладення матеріалу.

На той час викладання предметів духовно-морального спрямування було чи не єдиною можливістю для учнів загальноосвітніх закладів освіти отримувати релігійне виховання під час навчального процесу. Однак залишалося актуальним питання усунення ще одного пережитку радянського режиму, який полягав у забороні релігійним організаціям бути засновниками приватних закладів освіти, ліцензованих і акредитованих державою. Історичне рішення 2 червня 2015 року прийняла Верховна Рада VIII скликання, яка підтримала законопроект № 1447 (автори – П. Унгурян, Л. Гриневич, В. Єленський), який відкрив для релігійних організацій можливість засновувати дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні та вищі заклади освіти на загальних підставах ліцензування, як і для інших юридичних осіб. При цьому вимога щодо світського характеру освіти та заборона втручання в освітній процес релігійних організацій обмежувалася лише державними і комунальними закладами освіти, що означало можливість релігійного виховання у будь-яких закладах освіти, заснованих релігійними організаціями [10].

Пізніше ці положення знайшли подальший розвиток, коли у вересні 2017 року Верховна Рада прийняла нову редакцію Закону України «Про освіту». Зокрема, положення частин 1-2 статті 31 Закону визначають: *«Державні та комунальні заклади освіти відокремлені від церкви (релігійних організацій), мають світський характер. Приватні заклади освіти, зокрема засновані релігійними організаціями, мають право визначати релігійну спрямованість власної освітньої діяльності»* [11]. Із того часу чинне законодавство більш точно тлумачить конституційний принцип відокремлення школи від церкви, обмежуючи його дію лише державними і комунальними закладами освіти, а відтак усуває підґрунтя для двозначних інтерпретацій ч. 3 статті 35 Конституції України та визнає можливість державно-конфесійної взаємодії в сфері освіти.

В останні роки відбулися суттєві зміни і у сфері вищої освіти. У липні 2014 року Верховна Рада VIII прийняла у новій редакції Закон України «Про вищу освіту», який передбачає виділення «Богослов'я» в окрему галузь знань. Також Закон надає можливість вищим духовним навчальним закладам проходити процедури ліцензування та акредитації освітньої програми за спеціальністю «Богослов'я», створювати та організовувати діяльність аспірантури, докторантури, спеціалізованої вченої ради за галуззю знань «Богослов'я». Наслідком цих змін стало прийняття Кабінетом Міністрів України постанови від 19.08.2015 року № 652 про затвердження Порядку державного визнання документів про вищу духовну освіту, наукові ступені та вчені звання, виданих вищими духовними навчальними закладами. Після чого

в липні 2016 року Міністерство освіти і науки України (МОН) утворило Комісію з державного визнання документів про вищу духовну освіту та затвердило склад Комісії з державного визнання документів про наукові ступені та вчені звання. До роботи цих Комісій були запрошені представники різних церков і релігійних організацій, при яких діють вищі духовні навчальні заклади, з метою налагодження взаємодії у справі формування професійних і наукових кадрів із галузі знань «Богослов'я». Створення цих комісій не залишилася формальністю, а доволі швидко дало практичний результат: вже у вересні 2016 року Комісія МОН з державного визнання документів про вищу духовну освіту визнала дипломи 15 випускників православних, греко-католицьких і протестантських вищих духовних навчальних закладів [12].

Наведений аналіз розвитку правового регулювання у сфері освіти дає підстави зробити висновки про те, що відхід від радянських підходів розуміння ролі церкви в суспільстві загалом та в освітньому процесі зокрема зумовив можливість поступу в напрямку забезпечення вибору та плюралізму в освіті, усунення державної монополії на виховання учнів і студентів, інтеграції закладів освіти з релігійним спрямуванням у систему освіти України. Сучасне тлумачення конституційного принципу відокремлення школи від церкви, наведене в новій редакції Закону України «Про освіту», зруйнувало стіну суворої сепарації між церквою та освітнім процесом, побудовану ще понад 100 років тому радянською владою, та відкрило можливості для більшої державно-конфесійної взаємодії, зберігаючи при цьому світських характер освіти в державних і комунальних закладах освіти. Така декомунізація освіти стала відповіддю на суспільні зміни, які відбулися в Україні з часу відновлення її незалежності в 1991 році: підвищення рівня релігійності населення України та рівня довіри до церкви як суспільного інституту, зростання ролі церкви в громадському житті та попиту на релігійне виховання, що свідчить про триваючу трансформацію моделі відносин між державою і церквою в бік більшої кооперації.

Список використаних джерел:

1. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий Резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16.12.1966 року та ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973 року. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

2. Резолюція 36/55 Генеральної Асамблеї ООН «Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії чи переконань» від 25.11.1981 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_284.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

4. Рекомендація № 1202 (1993) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про релігійну терпимість у демократичному суспільстві». URL : https://goo.gl/K7U3zV.

5. Рекомендация Парламентской Асамблеи Совета Европы № 1556 (2002) «Религия и перемены в Центральной и Восточной Европе». URL : https://irs.in.ua/ua/pace-recommendation-1556-2002.

6. Проект Закону «Про свободу віросповідання та релігійні організації», реєстр. № 1178-1 від 04.08.1999 р. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=6665.

7. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів), реєстр. № 2729 від 09.07.2008 р.: URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=32951.

8. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Збірник офіційних документів 1996–2007. Київ : ВРЦіРО, 2007. С. 22–23.

9. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Збірник офіційних документів 1996–2007. Київ : ВРЦіРО, 2007. С. 31.

10. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів» від 02.06.2015 р. № 498-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/498-VIII.

11. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19.

12. Вперше в історії Міносвіти визнало 15 дипломів українських богословів. URL : https://bit.ly/2SrGX43.

УДК 349.3:369.2
DOI https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-4.2

Гаврилова О.О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0002-1455-7294

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ВІД НЕЩАСНОГО ВИПАДКУ НА ВИРОБНИЦТВІ ТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ

INTERNATIONAL STANDARDS IN THE FIELD OF COMPULSORY STATE SOCIAL INSURANCE AGAINST INDUSTRIAL ACCIDENT AND OCCUPATIONAL DISEASE

У статті визначається система нормативно-правового забезпечення соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, яку запропоновано поділити за відповідними рівнями на: міжнародний (конвенції, рекомендації, угоди), національний (закони, підзаконні нормативно-правові акти), регіональний (регіональні угоди між місцевими органами державної влади, роботодавцями і працівниками), локальний (колективний договір). Автором зауважено, що важливе місце в системі нормативно-правового забезпечення соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання займають міжнародні стандартами, які є тими «орієнтирами» здійснення соціальної політики в Україні, в тому числі й у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання. Запропоновано на міжнародному рівні виділяти загальні (універсальні) міжнародні акти, які діють у різних сферах суспільних відносин, у тому числі і у сфері соціального страхування, спеціальні міжнародні стандарти, які розповсюджуються виключно на сферу соціального страхування. Особливу увагу приділено характеристиці конвенцій Міжнародної організації праці в досліджуваній сфері.

Автором акцентовано увагу на тому, що загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання має комплексний характер, що зумовлює особливість нормативного його забезпечення, яка полягає в розгалуженості системи нормативно-правових актів, що регулюють питання соціального страхування в зазначеній сфері, в тому числі це стосується й системи конвенцій МОП, до яких належать конвенції у сфері охорони, безпеки і гігієни праці, охорони здоров'я, профілактики нещасних випадків, щодо професійної реабілітації працівників тощо. У статті також зазначено на необхідності здійснити ратифікацію нератифікованих конвенцій МОП, які визначають засадничі принципи соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що позитивним чином вплине на сучасний стан нормативно-правового забезпечення соціального страхування.

Ключові слова: *соціальне страхування, нещасний випадок на виробництві, професійне захворювання, соціальна допомога, міжнародні стандарти, конвенція, Міжнародна організація праці.*

The article defines the system of normative legal support of social insurance against industrial accident and occupational disease, which is proposed to be divided into the following levels into: international (conventions, recommendations, agreements), national (laws, regulations), regional (regional) agreements between local authorities, employers and employees), local (collective agreement). The author points out that international standards, which are the "benchmarks" of social policy implementation in Ukraine, including in the field of obligatory state social insurance, occupy an important place in the system of legal and social security for industrial accident and occupational disease. from an industrial accident and an occupational disease. It is proposed at the international level to distinguish general (universal) international acts that operate in different spheres of public relations, including in the field of social insurance, special international standards that apply exclusively to the field of social insurance. Particular attention is paid to the characteristics of the conventions of the International Labor Organization in the field of research.

The author emphasizes that compulsory state social insurance against industrial accidents and occupational diseases has a complex nature, which determines the peculiarity of its normative provision, which is the branching of the system of legal acts regulating social insurance issues in the specified field. , including the ILO system of conventions, which include conventions in the fields of occupational health, safety and health, health, accident prevention, one vocational rehabilitation workers. The article also states the need to ratify the

non-ratified ILO Conventions, which set out the basic principles of social insurance against industrial accident and occupational disease, which will have a positive impact on the current state of social security regulatory support.

Key words: *social insurance, occupational accident, occupational disease, social assistance, international standards, convention, International Labor Organization.*

Постановка проблеми. Незадовільний стан охорони праці, проблеми, які виникають у системі управління охороною праці, впливають на безпеку виробництва, що, у свою чергу, призводить до загрози чи завдання шкоди здоров'ю і життю працівника. У разі настання таких негативних наслідків працівник має право на відшкодування завданої шкоди, що здійснюється в рамках загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. Слід відзначити, що правову основу даного виду державного соціального страхування становить розгалужена система нормативно-правових актів (законів, підзаконних нормативно-правових актів, міжнародно-правових норм та двосторонніх договорів із зарубіжними країнами), якій притаманний комплексний характер, що полягає у взаємодії нормативно-правових актів зазначеної системи з актами інших галузей законодавства: трудовим, фінансовим, цивільним, сімейним тощо.

Аналіз дослідження даної проблеми. Теоретичні та практичні проблеми загальнообов'язкового соціального страхування розглядали у своїх роботах такі вчені, як: В.М. Андріїв, Н.Б. Болотіна, В.С. Венедіктов, І.О. Гуменюк, В.В. Жернаков, Ю.Ю. Івчук, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, В.В. Лазор, Л.І. Лазор, О.Є. Мачульська, О.В. Москаленко, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, В.І. Прокопенко, В.Г. Ротань, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, С.М. Сивак, О.В. Тищенко, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, О.Г. Чутчева, І.І. Шамшина, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та ін. Проте питання щодо міжнародних стандартів у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання потребують детального дослідження, що і зумовлює актуальність нашої статті.

Мета статті полягає в дослідженні системи міжнародних стандартів у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зауважити, що стан правового забезпечення загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві можна дослідити лише в системному зв'язку його елементів, тобто тих складових частин, які становлять відповідну систему, а саме нормативно-правових актів різного рівня. Так, акцентуємо увагу, що соціальному страхуванню від нещасних випадків на виробництві притаманний комплексний характер, а саме: воно реалізується і забезпечується на основі норм, які регулюють різні суспільні відносини в таких сферах як, наприклад, охорона праці, охорона здоров'я та ін., тобто прослідковується галузева приналежність, а саме: можна за основу класифікації нормативно-правових актів, які регулюють порядок здійснення соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і встановлюють гарантії його реалізації, використовувати галузевий критерій. Проте, на нашу думку, такий підхід до вивчення стану правового забезпечення соціального страхування від нещасних випадків на виробництві є дещо нераціональним, тому пропонуємо в основу нашого дослідження покласти ієрархічний підхід.

А отже, система нормативно-правового забезпечення соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання поділяється за відповідними рівнями на: міжнародний (конвенції, рекомендації, угоди), національний (закони, підзаконні нормативно-правові акти), регіональний (регіональні угоди між місцевими органами державної влади, роботодавцями і працівниками), локальний (колективний договір).

Важливе місце в системі нормативно-правового забезпечення соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання займають міжнародні стандартами, які є тими «орієнтирами» здійснення соціальної політики в Україні, в тому числі й у досліджуваній сфері. У свою чергу, на міжнародному рівні слід виділяти загальні (універсальні) міжнародні акти, які діють у різних сферах суспільних відносин, у тому числі і у сфері соціального забезпечення та визначають право на соціальний захист – це Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 [5], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 [14], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 [11]; спеціальні міжнародні стандарти, які розповсюджуються виключно на сферу соціального забезпечення, до них слід віднести: Європейську конвенцію про соціальну та медичну допомогу та Протокол до неї від 11.12.1953 № 14 [1], Європейську конвенцію про соціальне забезпечення від 14.12.1972 № 78 [2], Європейську соціальну хартію (переглянута) від 03.05.1996 № 163 [3], яка визначає право особи на соціальне забезпечення, право на соціальну та медичну допомогу, право на безпечні та здорові умови праці, Європейський кодекс

соціального забезпечення від 16.04.1964 № 48, положення якого містять норми щодо надання різного роду соціальних допомог, у тому числі і у сфері соціального страхування від нещасних випадків на виробництві. Так, частиною VI Кодексу «Допомоги в разі виробничої травми» передбачено обставини, за яких надається допомога, до них віднесено: a) хворобливий стан; b) непрацездатність, що є наслідком такого стану і передбачає припинення отримання заробітку, як це визначено національним законодавством або правилами; c) повну або часткову втрату спроможності отримувати заробіток, який перевищує визначений рівень і який, ймовірно, буде постійним, чи відповідну втрату фізичних здібностей; d) втрату вдовою чи дитиною підтримки внаслідок смерті годувальника; у випадку вдови право на допомогу може зумовлюватися, відповідно до національного законодавства чи правил, її неспроможністю забезпечувати себе самостійно [4]. Також відповідний Кодекс передбачає форму виплати відповідної допомоги, порядок її обчислення та надання тощо.

Одне з основних місць у системі міжнародно-правових актів у сфері соціального забезпечення займають конвенції і рекомендації МОП, серед яких, у свою чергу, необхідно також виділяти загальні і спеціальні, що місять безпосередньо ті норми, які визначають зміст і сутність загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання. Так, слушною вважаємо думку І.І. Шамонаєвої про те, що значення конвенцій і рекомендацій МОП у правовому регулюванні соціального забезпечення в міжнародному та внутрішньодержавному масштабі можна оцінювати з різних сторін. По-перше, в них містяться соціальні стандарти, рівню яких повинні в ідеалі відповідати законодавства всіх країн. По-друге, конвенції та рекомендації МОП сприяють уніфікації (інтернаціоналізації) законодавства про соціальне забезпечення [16, с. 94].

До першої групи слід віднести: Конвенцію про основні цілі та норми соціальної політики від 22.06.1962 № 117 [12], Конвенцію про мінімальні норми соціального забезпечення від 28.06.1952 № 102, Конвенцію про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення від 21.06.1982 № 157, Конвенцію про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів від 20.06.1983 № 159 та ін.

До другої групи слід віднести Конвенцію про відшкодування шкоди в разі нещасних випадків на роботі в сільському господарстві від 25.10.1921 № 12 (ратифікована), де ст. 1 визначено, що кожний член Міжнародної організації праці, який ратифікує цю Конвенцію, зобов'язується поширити на всіх осіб, які отримують заробітну плату в сільському господарстві, закони і постанови, що передбачають компенсацію працівникам за каліцтво внаслідок нещасного випадку, який стався через його роботу за наймом або під час неї [9]; Конвенцію про рівноправність громадян країни та іноземців у галузі відшкодування працівникам під час нещасних випадків від 05.06.1925 № 19 (ратифікована) [13], яка проголошує принцип рівності прав громадян будь-якої іншої держави – учасника Конвенції на відшкодування потерпілим від нещасних випадків на виробництві або їхнім утриманцям із громадянами країни, на території якої стався нещасний випадок.

У Конвенції про відшкодування працівникам шкоди в разі нещасних випадків на виробництві від 10.06.1925 № 17 (ратифікована) передбачено гарантії отримання застрахованими особами страхових виплат у разі настання трудового каліцтва. Так, відповідно до ст.ст. 5, 7 Конвенції відшкодування під час нещасних випадків, що спричинили постійну непрацездатність або смерть, виплачується потерпілим особам або їхнім утриманцям у формі періодичних виплат за умови, що воно може бути виплачене цілком або частково у формі одноразової допомоги, якщо компетентним властям будуть надані гарантії розумного її використання. У тих випадках, коли непрацездатність у результаті нещасного випадку має такий характер, що потерпіла особа потребує постійної допомоги іншої особи, надається додаткове відшкодування [8]. Також Конвенція передбачає право потерпілих від нещасних випадків на виробництві на отримання медичної, хірургічної, медикаментозної допомоги, отримання і поновлення протезних та ортопедичних засобів.

Конвенція про відшкодування працівникам під час професійних захворювань від 10.06.1925 № 18 (ратифікована) передбачає, що кожний член Міжнародної організації праці, який ратифікує цю Конвенцію, зобов'язується забезпечити особам, які стали непрацездатним внаслідок професійних захворювань, або, в разі їхньої смерті від таких захворювань, особам, які знаходились на їхньому утриманні, відшкодування, що ґрунтується на загальних принципах національного законодавства в галузі відшкодування під час нещасних випадків на виробництві [6]. У змісті даної Конвенції міститься таблиця переліку захворювань і токсичних речовин, а також відповідних видів діяльності та галузей промисловості, під час виконання робіт яких особа (працівник) може отримати професійне захворювання. Проте даний перелік значно менший, ніж у переглянутої Конвенції про відшкодування працівникам у разі професійних захворювань від 23.06.1934 № 42 (не ратифікована) [7]. У положеннях Конвенції міститься таблиця переліку професійних захворювань і токсичних речовин (отруєння свинцем, ртуттю, фосфором, миш'яком, або їхніми отруйними сполуками, та ін.), які уражають організм працівника під час виконання ним відповідних видів робіт чи процесів, а також праці в різних галузях

промисловості, які є небезпечними. До таких відноситься виробництво свинцевих сполук, виготовлення та використання емалі, що містить свинець, виробництво трутних сполук, виробництво гримучортутних капсулів тощо. У Конвенції 1925 року відсутні такі професійні захворювання, як силікоз, отруєння фосфором, отруєння миш'яком, отруєння бензолом, отруєння галогенопохідними вуглецю жирного ряду; патологічні прояви внаслідок впливу: а) радію та інших радіоактивних речовин; б) рентгенівських променів; первісне епітеліальне ракове захворювання шкіри.

Конвенції містять відповідні положення, які є тими засадничими принципами та стандартами, яким повинно відповідати національне законодавство. Тому більш деталізований варіант переліку захворювань, які відносяться до професійних, передбачений у Постанові Кабінету Міністрів України від 08.11.2000 № 1662 «Про затвердження переліку професійних захворювань» [15]. У даному нормативно-правовому документі професійні захворювання поділяються на відповідні види в залежності від характеру (природи) фактору, що спричинив те чи інше професійне захворювання.

Конвенція про допомоги у випадках виробничого травматизму від 08.07.1964 № 121 (не ратифікована) [10] визначає випадки, які є результатом виробничого травматизму, передбачає види допомог у разі виробничого травматизму та порядок і умови їх надання. У зв'язку з тим, що відповідна Конвенція не ратифікована Україною, доцільним було б здійснити її ратифікацію.

До рекомендацій МОП у сфері соціального страхування від нещасного випадку на виробництві належать: Рекомендація щодо рівноправності громадян країни та іноземців у галузі відшкодування працівникам шкоди в разі нещасних випадків, Рекомендація щодо запобігання нещасним випадкам на виробництві, Рекомендація щодо допомог у випадках виробничого травматизму, Рекомендація щодо запобігання виробничим нещасним випадкам серед моряків тощо.

У зв'язку з тим, що загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві має комплексний характер, то, як зазначалося нами вище, відповідний характер притаманний і системі нормативно-правового забезпечення, до якого також слід віднести конвенції МОП у сфері охорони, безпеки і гігієни праці, охорони здоров'я, профілактики нещасних випадків, щодо професійної реабілітації працівників тощо, а саме: Конвенцію про основи, що сприяють безпеці та гігієні праці від 15.06.2006 № 187, Конвенцію про безпеку та гігієну праці в сільському господарстві від 21.06.2001 № 184, Конвенцію про безпеку та гігієну праці на шахтах від 22.06.1995 № 176, Конвенцію про безпеку в застосуванні хімічних речовин на виробництві від 25.06.1990 № 170, Конвенцію про охорону праці при використанні азбесту від 24.06.1986 № 162, Конвенцію про техніку безпеки та гігієну праці на портових роботах від 25.06.1979 № 152, Конвенцію про захист працівників від професійного ризику, спричиненого забрудненням повітря, шумом та вібрацією на робочих місцях від 20.06.1977 № 148, Конвенцію про запобігання виробничим нещасним випадкам серед моряків від 30.10.1970 № 134 тощо.

До міждержавних двосторонніх угод і договорів у сфері соціального забезпечення в тому числі і соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання слід віднести: Угоду між Україною та Естонською Республікою у сфері соціального забезпечення від 05.10.2010 р., Угоду між Україною та Республікою Польща про соціальне забезпечення від 18.05.2012 р., Угоду між Україною і Королівством Іспанія про соціальне забезпечення громадян від 07.10.1996 р., Договір між Україною і Латвійською Республікою про співробітництво в галузі соціального забезпечення від 26.02.1998 р., Договір між Україною та Литовською Республікою про соціальне забезпечення від 23.04.2001 р., Договір між Україною та Словацькою Республікою про соціальне забезпечення від 05.12.2000 р., Договір між Україною та Чеською Республікою про соціальне забезпечення від 04.07.2001 р. та ін.

До багатосторонніх міждержавних угод належать: Угода про взаємне визнання прав на відшкодування шкоди заподіяної працівникам каліцтвом, професійним захворюванням або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаними з виконанням ними трудових обов'язків від 09.09.1994 р., Угода про порядок розслідування нещасних випадків на виробництві, що сталися із працівниками під час перебування їх поза державою проживання від 09.12.1994 р., учасниками яких є Азербайджанська Республіка, Республіка Білорусь, Республіка Вірменія, Грузія, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Туркменістан, Республіка Узбекистан, Україна.

Висновки. Таким чином, міжнародно-правове забезпечення загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання має важливе значення для національного законодавства України, оскільки містить найголовніші міжнародні стандарти у сфері соціального страхування. З урахуванням вищевикладеного необхідно зазначити, що сьогодні у зв'язку зі зміною пріоритетів у сфері соціального страхування від нещасних випадків на виробництві необхідним є: здійснення ратифікації Конвенції МОП про допомоги у випадках виробничого травматизму від 8 липня 1964 р. № 121; впровадження міжнародних соціальних стандартів у національне законодавство у сфері соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.

Список використаних джерел:

1. Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу та Протокол до неї: Міжнародний документ Ради Європи від 11.12.1953 № ETS 14. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_649.

2. Європейська конвенція про соціальне забезпечення від 14.12.1972 № 78. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_581.

3. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 № 163. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062.

4. Європейський кодекс соціального забезпечення: Міжнародний документ Ради Європи від 16.04.1964 № ETS 48. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_329.

5. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ ООН від 10.12.1948. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

6. Конвенція про відшкодування працівникам під час професійних захворювань: Міжнародний документ МОП від 10.06.1925 № 18. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/993_112.

7. Конвенція про відшкодування працівникам у разі професійних захворювань (переглянута): Міжнародний документ МОП від 23.06.1934 № 42. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/993_311.

8. Конвенція про відшкодування працівникам шкоди у разі нещасних випадків на виробництві: Міжнародний документ МОП від 10.06.1925 № 17. URL: http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.3488.0.

9. Конвенція про відшкодування шкоди у разі нещасних випадків на роботі у сільському господарстві: Міжнародний документ МОП від 25.10.1921 № 12. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_310.

10. Конвенція про допомоги у випадках виробничого травматизму від 08.07.1964 № 121 (не ратифікована). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_306.

11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

12. Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики: Міжнародний документ МОП від 22.06.1962. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_016.

13. Конвенція про рівноправність громадян країни та іноземців у галузі відшкодування працівникам під час нещасних випадків: Міжнародний документ МОП від 05.06.1925 № 19. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_176.

14. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Міжнародний документ ООН від 16.12.1966. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

15. Про затвердження переліку професійних захворювань : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.11.2000 № 1662. *Офіційний вісник України*. 2000 р. № 45. С. 87. Ст. 1940.

16. Шамонаева И.И. Конвенции и рекомендации МОТ как источники права социального обеспечения. *Вестник Омского университета*. 1997. Вып. 3. С. 94–95.

УДК 347.91/.95
DOI https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-4.3

Дяченко С.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0002-0104-2769

Тимошенко І.О.,
здобувач першого(бакалаврського) рівня вищої освіти
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0003-2356-0150

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У СФЕРІ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ

CERTAIN ASPECTS OF JUDICIAL CONSUMER RIGHTS IN THE AREA OF TRANSPORT

У статті проаналізовано законодавчий та науковий підходи до розуміння поняття «спосіб захисту громадянських прав» та актуальні проблеми вирішення випадків захисту прав споживачів транспортних послуг, адже захист прав споживачів транспортних послуг належить до актуальних правових проблем сучасності. Виникнення самої проблеми пояснюється двома причинами. З одного боку, зростанням ролі транспортних послуг, адже сьогодні неможливо уявити переміщення людини, її багажу чи вантажу на території України чи поза її межами без відповідного транспортного засобу. Судова практика свідчить, що під час вирішення справ про захист прав споживачів транспортних послуг виникає низка проблем, зокрема щодо застосування дієвих форм відповідальності перевізника, ефективної діяльності органів державної влади, які зобов'язані запобігати порушенню прав пасажирів або відновлювати їхні порушені права, щодо чинності норм транспортного законодавства, які втратили свою актуальність із розвитком ринкової економіки. Таким чином, вирішення даних проблем та дослідження судового захисту захисту прав споживачів у сфері транспортних є актуальним в межах теми дослідження.

Мета дослідження – описати захист громадянських прав та проаналізувати проблемні аспекти судового захисту прав споживачів у сфері транспортних послуг.

Проаналізовано законодавчі та наукові підходи до захисту цивільних прав.

Практичне значення дослідження складається із пропозицій щодо внесення змін до пункту 2 статті 167 Статуту автомобільного транспорту СРСР, пункту 226 Статуту внутрішнього водного транспорту та пункту 136 Статуту залізниць України про виключення положень цих статей на основі відповідного Закону, що сприятиме: по-перше, рівномірному застосуванню законодавства; по-друге, можливості здійснення права на позову протягом одного року. Надано власне визначення «способу захисту» як матеріально-правової вимоги особи, право якої порушене, невизнане чи ос порене, і яка спрямована на припинення правопорушення і відновлення порушеного права та здійснює вплив на порушника, реалізована безпосередньо або через компетентний орган, залежно від обраної ним форми захисту

Ключові слова: *захист, способи захисту, споживачі транспортних послуг, позов, цивільний процес.*

The article analyzes the legislative and scientific approaches to understanding the concept of "the way to protect civil rights" and the actual problems of solving the cases of protection of the rights of consumers of transport services, because the protection of the rights of consumers of transport services is one of the current legal problems of today. There are two reasons for the problem itself. On the one hand, the increasing role of transport services, because today it is impossible to imagine the movement of a person, his or her luggage or cargo across the territory of Ukraine or beyond its borders without a suitable vehicle. Case law shows that in resolving cases of protection of the rights of consumers of transport services, there are a number of problems, in particular regarding the use of effective forms of liability of the carrier, the effective activity of public authorities, which are obliged to prevent the violation of the rights of passengers or to restore their violated rights, regarding the validity of transport norms. legislation that has lost its relevance with the development of a market economy. Thus, addressing these issues and research into judicial protection of consumer protection in the field of transport is relevant within the scope of the study.

The purpose of the study is to describe the protection of civil rights and to analyze the problematic aspects of the judicial protection of consumer rights in the field of transport services.

Legislative and scientific approaches to the protection of civil rights are analyzed.

The practical significance of the study consists of proposals to amend paragraph 2 of Article 167 of the USSR Road Transport Charter, paragraph 226 of the Inland Water Transport Charter and paragraph 136 of the Charter of Railways of Ukraine on the exclusion of the provisions of these articles on the basis of the relevant Law, which will promote: first, uniform application legislation; second, the possibility of exercising the right to sue within one year. Provided its own definition of "means of protection" as a substantive legal claim of a person whose right is violated, unrecognized or disputed and which aims at the termination of the offense and restoration of the infringed right and influences the offender, implemented directly or through the competent authority, depending on the form of protection chosen by him.

Key words: *protection, methods of protection, consumers of transport services, lawsuit, civil process.*

Постановка проблеми. Закріплені в Конституції України та інших нормативно-правових актах права, свободи та законні інтереси мають життєво важливе значення для кожної людини, на яку поширюється дія вказаних документів. Навіть саме по собі проголошення, визнання та закріплення прав, свобод та законних інтересів має велике значення для становлення України як соціальної, демократичної, правової держави. Однак практичне значення закріплення прав та свобод людини полягає, перш за все, у створенні для членів суспільства умов для їх використання з метою задоволення своїх потреб. Будь-які права будуть лише фікцією без належного забезпечення їх реалізації.

Захист прав споживачів транспортних послуг належить до актуальних правових проблем сучасності. Виникнення самої проблеми пояснюється двома причинами. З одного боку, зростанням ролі транспортних послуг, адже сьогодні неможливо уявити переміщення людини, її багажу чи вантажу на території України чи поза її межі без відповідного транспортного засобу. Судова практика свідчить, що під час вирішення справ про захист прав споживачів транспортних послуг виникає низка проблем, зокрема щодо застосування дієвих форм відповідальності перевізника, ефективної діяльності органів державної влади, які зобов'язані запобігати порушенню прав пасажирів або відновлювати їхні порушені права, щодо чинності норм транспортного законодавства, які втратили свою актуальність із розвитком ринкової економіки. Таким чином, вирішення даних проблем та дослідження судового захисту захисту прав споживачів у транспортній сфері є актуальним у межах теми дослідження.

Теоретичну основу дослідженн становлять наукові праці таких вітчизняних та зарубіжних учених, як: В. Д. Андрійцьо, І.І. Банасевич, Т.В. Боднар, В.А. Васильєва, А.А. Верховець, Р.М. Гейнц, А.А. Герц, І.А. Грицяк, О.І. Дудла, О.Ю. Єгоричева, В.В. Луць, Н.І. Майданик, Р.А. Майданик, Г.К. Матвєєв, О.І. Мацегорін, В.І. Микитин, А.О. Мінченко, О.М. Нечипуренко, Г.А. Осетинська, О.О. Отраднова, В.В. Паришкура, О.П. Письменна, Т.М. Підлубна, Тимченко, Н.В. Федорченко, Л.А. Шашкова, С.І. Шимон, О.М. Язвінська, А.В. Янчук та ін.

Метою дослідження є надання характеристики способу захисту цивільних прав та аналіз проблемних аспектів судового захисту прав споживачів у сфері транспортних послуг.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації закріплених прав, свобод та законних інтересів людини держава потребує налагодження правового механізму забезпечення прав і свобод людини, який являє собою систему засобів, спрямованих на створення та підтримання існування умов поваги до всіх основних прав, свобод та законних інтересів людини, що є втіленням гідності людини як члена суспільства.

Більшість сучасних науковців визначають, що механізм захисту складається таких основних елементів: «засоби», «форми» і «способи» захисту суб'єктивних прав [1, с. 265; 2, с. 34; 3, с. 98].

Щодо способів захисту цивільних прав, то основні з них перелічені в ч. 2 ст. 16 ЦК України, що має назву «Захист цивільних прав та інтересів судом». Проте ці основні способи для захисту цивільних прав можуть використовуватися не лише під час захисту прав у судовому порядку, а і під час реалізації іншої форми захисту, яку особа обирає на свій розсуд (ч. 1 ст. 20 ЦК).

Визначень поняття «спосіб захисту цивільних прав» є більше ніж достатньо. Це пов'язано з відсутністю законодавчого закріплення цього поняття. Скільки буде науковців, які б займалися дослідженням питання захисту прав, стільки і буде формулювань поняття «спосіб захисту». Так, зокрема, наведемо деякі з них.

Ю.Ф. Бєспалов під судовими способами захисту розуміє передбачені законодавством і застосовані судом заходи державного примусу, спрямовані на примусову реалізацію прав і інтересів особи [4, с. 126]. Таке розуміння судових способів захисту звужує їхню правову природу, крім цього, під час захисту споживчих прав особа має право самостійно обрати спосіб захисту, який передбачений законодавством, та скористатися адміністративною формою захисту, відповідно до якої уповноважені органи застосують міри примусу, які будуть спрямовані на дієвий захист та реалізацію прав.

В.Д. Андрійцьо способи захисту цивільних прав визначає як встановлені цивільним

законодавством заходи, які можуть бути реалізовані особою для захисту своїх цивільних прав та спрямовані на припинення та попередження правопорушень, а також на відновлення порушених прав або надання певної компенсації особі, права якої порушені, у випадку неможливості відновлення порушеного права [5, с. 7]. Т.М. Підлубна називає способами захисту правові прийоми, за допомогою яких заінтересована особа має змогу відновити своє порушене, оспорюване чи невизнане право та інтерес [6, с. 7]. Своє бачення поняття «способу захисту цивільних прав» висловлює і А.В. Янчук, який визначає дану категорію через дію фактичного чи юридичного характеру, яка може бути спрямована на попередження або припинення порушення цивільного права чи інтересу, усунення наслідків таких порушень, а також на відновлення, виникнення, зміну, припинення або здійснення цивільних прав у разі їх порушення [7, с. 8].

Отже, кожен із цих науковців використовує певну правову категорію (заходи, правові прийоми, дія) для позначення слова «спосіб», проте основним залишається його мета і реалізація права на захист. Тобто кардинальних відмінностей між ними не існує.

Крім того, щодо «способу захисту», як і щодо «засобу захисту» у цивілістичнй літературі, то склалися два підходи до розуміння цього поняття. Перший полягає в ототожненні «способу захисту» із «засобом захисту» і визначенні його як складової частини процесуального права. Так, зокрема, В.В. Вітрянський зазначає, що під способами захисту цивільних прав розуміються передбачені законодавством засоби, за допомогою яких можна досягнути припинення, попередження, усунення порушень права, його відновлення та (або) компенсацію втрат, зумовлених порушенням права [8, с. 638]. Таке тлумачення вказує нам на синонімічність термінів «засоби та способи захисту цивільних прав». Інший підхід визначає спосіб захисту як такий, що має матеріально- правовий характер і є одним із елементів методу цивільно-правового регулювання. Його підтримують О.П. Сергєєв, Г.П. Тимченко, М.М. Гудима. Основні твердження зводяться до визначення «способу захисту» як матеріально-правової вимоги особи, право якої порушене, невизнане чи оспорене, і яка спрямована на припинення правопорушення і відновлення порушеного права та здійснює вплив на порушника, реалізована безпосередньо або через компетентний орган, залежно від обраної ним форми захисту [9, с. 142]. Даний підхід, на нашу думку, є найбільш прийнятним в аспекті захисту прав споживачів транспортних послуг як суб'єктів цивільних правовідносин, з урахуванням того, що, по-перше, «спосіб захисту цивільних прав» є закріпленим на рівні матеріального права (ст. 16 ЦК України); по-друге, є обраною суб'єктом цивільних правовідносин правомочністю з реалізації суб'єктивного права на захист.

Тому, дослідивши наукові позиції щодо поняття «спосіб захисту», пропонуємо розглядати його як матеріально-правову вимогу особи, право якої порушене, невизнане чи оспорене, і яка спрямована на припинення правопорушення і відновлення порушеного права та здійснює вплив на порушника, реалізована безпосередньо або через компетентний орган, залежно від обраної ним форми захисту.

Найбільш поширена фраза «права споживачів захищаються судом» означає, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів (ст. 4 Цивільного Процесуального Кодексу України [10]).

Під час вирішення справ про захист прав споживачів в основному суди керуються положеннями постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 року № 5 «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист споживачів», а в разі відшкодування шкоди – також постановами Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» та Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» № 6 від 27.03.92 року. Додатково судами використовують положення Постанови Пленуму Вищого Спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання застосування судами законодавства під час вирішення спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки» № 4 від 01.03.2013 року.

У пункті 4 резолютивної частини Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 року № 5 «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів» [11] підтверджується той факт, що вимоги споживачів про захист їх прав розглядаються в позовному провадженні.

Позов є процесуальним засобом захисту порушеного або оскарженого права, властивим позовній формі захисту прав споживачів. Спірна матеріально-правова вимога однієї особи до іншої, що підлягає розгляду в певному процесуальному порядку, називається позовом.

Позов – універсальний засіб захисту права. За своєю сутністю він являє складне явище, в якому слід розрізняти дві сторони: матеріально-правову – вимога позивача до відповідача, і процесуально-правову – це вимога позивача до суду про забезпечення захисту порушеного або оспорюваного права. При цьому вимога до суду не може не супроводжуватися вимогою до відповідача [2, с. 32].

Коли позивач відмовляється від позову, то він відмовляється від звернення до суду, а саме від своєї вимоги до відповідача. Якщо суд приймає рішення про забезпечення позову, то мова йде про те, щоб забезпечити в майбутньому реалізацію матеріально-правової вимоги однієї особи до іншої.

Позовна заява – важливий засіб порушення процесу з конкретного спору. Відповідно до закону будь-яка зацікавлена особа може звернутися до суду за захистом порушеного або оскарженого права. Таке звернення і прийнято називати пред'явленням позову. Основні вимоги, які ставляться до змісту позовної заяви, повинні відповідати статті 151 ЦПК України [12].

Звернення до суду або інший юрисдикційний орган буде позовним тільки в тому випадку, якщо воно супроводжується вимогою до іншої сторони і суду про розгляд справи у визначеному позовному порядку.

Можливі такі варіанти позовних заяв у випадку порушення прав споживачів транспортних послуг:

− про усунення недоліків транспортної послуги;

− про розірвання договору і відшкодування понесених збитків;

− про відшкодування матеріальної і моральної шкоди, заподіяної неналежним перевезенням пасажира;

− про відшкодування шкоди, заподіяної неналежним перевезенням багажу тощо.

Так, у рішенні від 31 жовтня 2019 року Рівненсоко міського суду у справі № 569/10303/19, розглядаючи вимогу позивача про стягнення моральної шкоди, суд зазначає таке.

Відповідно до пункту 5 частини першої статті 4 Закону України «Про захист прав споживачів» споживачі під час придбання, замовлення або використання продукції, яка реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають право на відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), відповідно до закону.

Під час розгляду цивільної справи № 583/3453/16-ц (постанова від 02.09.2019р.) Верховний Суд вказав, що згідно зі статтями 4 та 22 Закону України «Про захист прав споживачів» споживачі мають право на відшкодування моральної шкоди тільки в разі її заподіяння небезпечною для життя і здоров"я людей продукцією у випадках, передбачених законом.

Положеннями чинного законодавства, які регулюють спірні правовідносини, не визначено жодних умов для відшкодування моральної шкоди пасажирам, завданої неналежним виконанням надавачем послуг обов'язків за укладеними договорами перевезення, а тому підстав для стягнення моральної шкоди суд не вбачає [10].

Таким чином, доволі важко отримати відшкодування за моральну шкоду.

Позов до перевізника може бути пред'явлений споживачем транспортної послуги в разі повної або часткової відмови перевізника задовольнити претензію або неодержання від перевізника відповіді на претензію в передбачений законодавством термін.

Від строку на пред'явлення претензії слід відрізняти строк позовної давності. Позовною давністю називається строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого права або інтересу. Загальна позовна давність встановлюється ст.257 ЦК України [11] тривалістю у три роки, але для окремих видів вимог законом може встановлюватися спеціальна позовна давність: скорочена або більш тривала порівняно із загальною позовною давністю. Зокрема, у ч. 3 ст. 925 ЦК України [11] встановлено, що до вимог, які випливають із договору перевезення вантажу, застосовується позовна давність в один рік із моменту, що визначається відповідно до транспортних кодексів (статутів), а частиною 2 цієї статті встановлено, що позов до перевізника може бути пред'явлений відправником вантажу або його одержувачем у разі повної або часткової відмови перевізника задовольнити претензію або неодержання від перевізника відповіді в місячний строк.

Дещо інші строки позовної давності передбачені у сфері автомобільного, водного та залізничного перевезення. Так, відповідно до абз. 2 ст. 167 Статуту автомобільного транспорту УРСР [14] передбачено двомісячний строк із дня одержання відповіді автотранспортного підприємства або організації на претензію або із дня закінчення строку, встановленого для відповіді, такий же строк для пред'явлення позову передбачає і Статут внутрішнього водного транспорту (п. 226) [15]. А щодо позовів до залізниць, то вони можуть бути подані у шестимісячний термін (п. 136 СЗУ) [16].

Аналізуючи дані норми спеціальних нормативно-правових актів, можна зробити висновок, що вони суперечать ст. 925 Цивільного кодексу України та обмежують право споживача транспортних послуг на захист своїх прав. Тому пропонуємо внести зміни до абз. 2 ст.167 Статуту автомобільного транспорту УРСР, п. 226 Статуту внутрішнього водного транспорту та п. 136 Статуту залізниць України про виключення положень даних пунктів на підставі відповідного Закону. Це сприятиме: по-перше, однаковому застосуванню законодавства; по-друге, можливості реалізації права на пред'явлення позову до суду протягом одного року.

Також важливо зазначити, що позивачем у судовій справі із захисту прав споживачів транспортних послуг можуть бути:

1) особи, які вважають, що їхні права як споживачів порушені, невизнані або оспорюються;

2) органи та особи, на яких покладено обов'язок захисту прав споживачів у випадках, встановлених законом (ст. 56 ЦПК України). Відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 26 ЗУ «Про захист прав споживачів» спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів та його територіальні органи в АРК, областях, м. Києві та Севастополі мають право подавати до суду позови щодо захисту прав споживачів. Таким правом, також наділені структурні підрозділи органів місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 28 ЗУ «Про захист прав споживачів»). Відповідно до ст. 56 ЗУ «Про прокуратуру» прокурор може здійснювати представництво громадян у суді першої інстанції у випадках, передбачених законом. Із позовом до суду про визнання дій перевізника протиправними щодо невизначеного кола споживачів і про припинення цих дій мають право звертатися громадські організації (об'єднання) споживачів (п. 9 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про захист прав споживачів») [17].

У випадку подачі позовної заяви до суду відповідно до ч. 3 ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів» споживачі звільняються від сплати судового збору за позовами, що пов'язані з порушенням їхніх прав. Це сприяє полегшенню реалізації споживачами наданих їм прав. Однак сьогодні статтю 5 Закону України «Про судовий збір» викладено в новій редакції, в якій відсутня будь-яка згадка про споживачів як про позивачів, які звільняються від сплати судового збору [18]. У цьому випадку вирішення колізії здійснюється на користь Закону України «Про захист прав споживачів», а саме відповідно до п. 7 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 17.10.2014 № 10 «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах», яка визначає таке: «Оскільки стаття 5 Закону № 3674-УІ не містить вичерпного переліку пільг щодо сплати судового збору, то під час визначення таких пільг слід керуватися іншим законодавством України, наприклад, статтею 14 Закону України від 01 грудня 1994 року № 226/94-ВР «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового слідства, прокуратури і суду», статтею 22 Закону України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», статтею 22 Закону України від 12 травня 1991 року № 1023-XII «Про захист прав споживачів» [19].

Таким чином, проблема неузгодженості таких норм може призвести на практиці до того, що справи споживачів не будуть розглядатися без квитанції про сплату судового збору.

Так, наприклад, Харківський апелційий суд у справі № 642/1163/18-ц від 05 листопада 2019 року ухалив, що відповідно до п.п. 6 п. 1 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір» від 08 липня 2011 року зі змінами та доповненнями під час подання апеляційної скарги на рішення суду оплаті підлягає судовий збір 150 відсотків ставки, що підлягала сплаті під час подання позовної заяви, іншої заяви і скарги.

Як убачається з матеріалів справи, у своїй позовній заяві ОСОБА_1 зазначив дві вимоги майнового характеру, тому до суду першої інстанції необхідно було сплатити судовий збір у розмірі 1409,60 грн. (704,80*2), 150% від цієї суми становить 2114,40 грн.

Апелянтом же сплачено судовий збір у розмірі 1152,60 грн., тобто недоплата судового збору під час подання апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції складає 961,80 грн. (2114,40-1152,60).

Відповідно до п. 3 ч. 4 ст. 356 ЦПК України до апеляційної скарги додаються документи, що підтверджують сплату судового збору у встановлених порядку і розмірі, або документи, які підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону.

Згідно із ч. 2 ст. 357 ЦПК України до апеляційної скарги, яка оформлена з порушенням вимог, встановлених статтею 356 цього Кодексу, застосовуються положення статті 185 цього Кодексу.

Ураховуючи викладене, суд вирішив залишити апеляційну скаргу Акціонерного товариства «Альфа-Банк» без руху для доплати судового збору [20].

Певна специфіка у справах позовного провадження до перевізників виникає щодо визначення підсудності даної категорії справ. Так, у ч. 4 ст. 30 ЦПК України передбачено правило виключної підсудності для справ у позовах до перевізників, що виникають із договорів перевезення вантажів, пасажирів, багажу, пошти. Такі позови пред'являються за місцезнаходженням перевізника. Норми ст. 114-30 України також є спеціальними нормами по відношенню до норм ст. 27 ЦПК України, де встановлено загальне правило про підсудність справ за місцезнаходженням відповідача.

Ознайомившись із статистикою цивільних справ у Єдиному державному судових рішень [21] щодо порушення прав пасажирів, можна зробити декілька практичних висновків:

По-перше, кількість справ за позовами про захист прав споживачів транспортних послуг, за якими ухвалені судові рішення, є достатньо значною (всього за період із початку 2019 року по серпень 2019 року ухвалено близько 9 тисяч рішень у справах про захист прав споживачів, із них близько 1200 – у справах про первезення).

По-друге, в основному позови споживачів задовольняються повною мірою судами першої інстанції.

По-третє, апеляційне і касаційне оскарження здійснюють відповідачі, тобто перевізники, як суб'єкти надання транспортних послуг.

По-четверте, досить часто рішення судів містять відмову споживачам у відшкодуванні моральної шкоди, оскільки факт її настання залишається недоведеним позивачами, або право на її відшкодування не передбачене нормами цивільного законодавства, законодавства про захист прав споживачів чи змістом укладених договорів.

По-п'яте, зазвичай у судовому порядку розглядаються справи про порушення прав пасажирів повітряного та залізничного транспорту, що пов'язано з дороговартісним перевезенням даними видами транспорту.

Також необхідно підтримати думку щодо узагальнення судової практики і перегляду судових рішень із підстав неоднакового застосування судом касаційної інстанції, одних і тих самих норм матеріального нрава, що мало наслідком ухвалення різних за змістом судових рішень Верховним Судом України, що суперечить принципу змагальності. Деякі процесуальні проблеми, пов'язані з реалізацією принципу змагальності на окремих стадіях цивільного процесу, погребують удосконалення [22].

Висновки. На підставі проведеного дослідження ми прийшли до таких результатів:

− пропонуємо розглядати спосіб захисту як матеріально-правову вимогу особи, право якої порушене, невизнане чи оспорене і яка спрямована на припинення правопорушення і відновлення порушеного права та здійснює вплив на порушника, реалізована безпосередньо або через компетентний орган, залежно від обраної ним форми захисту;

− проаналізувавши норми спеціальних нормативно-правових актів, можна зробили висновок, що вони суперечать ст. 925 Цивільного кодексу України та обмежують право споживача транспортних послуг на захист своїх прав. Тому пропонуємо внести зміни до абз. 2 ст. 167 Статуту автомобільного транспорту УРСР, п. 226 Статуту внутрішнього водного транспорту та п. 136 Статуту залізниць України про виключення положень даних пунктів на підставі відповідного Закону. Це сприятиме: по-перше, однаковому застосуванню законодавства; по-друге, можливості реалізації права на пред'явлення позову до суду протягом одного року.

Список використаних джерел:

1. Осетинська Г.А. Проблеми визначення елементів механізму захисту прав та законних інтересів споживачів у сфері надання послуг. *Вісник Господарського Судочинства*. 2005. № 1. С. 265–269

2. Сидорчук Ю.М. Механізм захисту прав людини та громадянина: сутність і перспективи розвитку в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету.* 2013. Випуск 682. Правознавство. С. 33–35.

3. Підлубна Т. Поняття захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів. *Право України*. 2008. № 9. С. 91–96.

4. Беспалов Ю.Ф. Семейно-правовое положение ребенка в Российской Федерации. Владимир : ВГПУ, 2000. 190 с.

5. Андрійцьо В.Д. Примусове виконання обов'язку в натурі як спосіб захисту цивільних прав : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Київ, 2004. 18 с.

6. Підлубна Т.М. Право на захист цивільних прав та інтересів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Київ, 2009. 20 с.

7. Янчук А.В. Відшкодування збитків як спосіб захисту цивільних прав та інтересів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Київ, 2011. 20 с.

8. Дзера О.В. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. Київ : Юрінком Інтер, 2013. Т. ІІ. 1120 с.

9. Гудима М.М. Предмет договору про надання туристичних послуг за законодавством України : дис.. канд. юрид. наук :12.00.03. Київ, 2013. 277 с.

10. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 року № 40. Дата оновлення: 21.10.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/stru.

11. Справа № 569/10303/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/85374379.

12. Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів : Постанова від 12.04.96. Дата оновлення: 25.05.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-96.

13. Цивільний процесуальний кодекс України: від 18.03.2004 № 1618-IV Дата оновлення: 19.10.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n7112.

14. Статуту автомобільного транспорту: від 27.06.1969 № 401. Дата оновлення: 27.06.1969. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-69-%D0%BF.

15. Статут внутрішнього водного транспорту: від 15.10.1955 № 1801. Дата оновлення: 15.10.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1801400-55.

16. Статуту залізниць України: від 17.04.1998 № 01-8/142. Дата оновлення: 19.05.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_142800-98.

17. Про захист прав споживачів : Закон від 12.05.1991 № 1023-XII. Дата оновлення: 16.07.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12.

18. Про судовий збір : Закон від 08.07.2011 № 3674-УІ. Дата оновлення: 21.10.2019. URL: http://zakon5.rada. gov.ua/laws/show/3674-17.

19. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 17.10.2014 № 10 «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах». URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-14.

20. Справа № 642/1163/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/85408753.

21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Page/2.

22. Дяченко С.В., Полінкевич О.В Принцип змагальності у цивільному процесі. *Соціологія права. Науково-практичний журнал*. № 3-4(24-25). С. 22–32.

УДК 347.6
DOI https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-4.4

Князька Л.А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0003-0357-2680

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ (КОНТРАКТУ) В УКРАЇНІ

CERTAIN PROBLEM ISSUES OF LEGAL REGULATION OF MARRIAGE AGREEMENT (CONTRACT) IN UKRAINE

У статті досліджуються окремі проблемні питання правового регулювання шлюбного договору контракту в Україні. Наводяться статистичні дані щодо кількості укладених шлюбних договорів (контрактів). Описується історичний аспект виникнення шлюбного договору (контракту). Досліджуються доктринальні визначення поняття шлюбного договору (контракту). Визначено основні ознаки шлюбного договору (контракту) в Україні.

Наголошується на проблемі відсутності у чинному кодифікованому акті, що регулює сімейні та шлюбні відносини, – Сімейному кодексі України, норми щодо тлумачення поняття шлюбного договору (контракту). Підкреслюється необхідність у застосуванні законного представництва та інституту довіреності до укладення шлюбного договору (контракту). Приділяється увага недосконалості норми в Сімейному кодексі Україні, якою підкреслено порядок користування житлом. Аргументується необхідність у включенні до змісту шлюбного договору (контракту) можливості визначення особистих немайнових прав подружжя.

У процесі дослідження було з'ясовано, що угодою між подружжям є шлюбний договір (контракт), яким позначається правочин між сторонами (особами), що подали заяву до органів РАЦС про реєстрацію шлюбу чи подружжям, у якому, відповідно, закріплюються майнові права та обов'язки під час шлюбу та (або) на випадок їх порушення однією зі сторін такого договору (контракту).

Основними недоліками у правовому регулюванні шлюбного договору (контракту) було визначено: відсутність нормативного визначення даного правочину, неможливість включення до змісту шлюбного договору (контракту) положень про особисті немайнові права, неможливість застосування законного представництва та довіреності до укладення шлюбного договору (контракту), встановлення грошової компенсації (допомоги) за користування житом.

Ключові слова: *шлюб, сім'я, подружжя, шлюбний договір, шлюбний контракт, законне представництво, особисті немайнові права, грошова компенсація, довіреність.*

The article deals with some problems of legal regulation of marriage contract in Ukraine. Provides statistics on the number of marriage contracts (contracts). The historical aspect of the marriage contract (contract) is described. Doctrinal definitions of the concept of marriage contract (contract) are investigated. The main features of a marriage contract (contract) in Ukraine are identified.

The problem of absence in the current codified act regulating family and marital relations – the Family Code of Ukraine norms that interpret the concept of marriage contract (contract). The need for legal representation and the power of attorney to conclude a marriage contract is emphasized. The attention is paid to the imperfection of the norm in the Family Code of Ukraine, which emphasizes the order of use of housing. The necessity to include in the content of the marriage contract (contract) the possibility of determining personal non-property rights of the spouse is argued.

In the course of the research it was found out that the agreement between the spouses is a marriage contract (contract), which denotes the transaction between the parties (persons), who have filed an application to the RACS bodies for registration of marriage or spouse, which, respectively, enshrines property rights and obligations. marriages during the marriage and (or) in case of their breach by one of the parties to such contract (contract).

The main shortcomings in the legal regulation of the marriage contract (contract) were identified: lack of normative definition of this transaction, inability to include in the content of the marriage contract (contract) provisions on personal non-property rights, inability to use legal representation and power of attorney before concluding a marriage contract (contract) compensation (assistance) and use of rye.

Key words: *marriage, family, spouses, marriage contract, marriage contract, legal representation, personal non-property rights, monetary compensation, power of attorney.*

Актуальність дослідження. Потреба в існуванні шлюбного договору в сучасному українському просторі зумовлена, перш за все, станом соціально-економічного розвитку, достатньо тривалою еволюцією сімейних відносин, а також позитивним ставлення людей до можливості та необхідності договірного регулювання майнових сімейних відносин. Основною ціллю, що переслідує шлюбний договір (контракт), є потреба в належному врегулюванні майнових прав та інтересів громадян України, що мають різний майновий статус, зважаючи на сучасний стан становлення в Україні ринкових відносин та сприяння досить вільному розпорядженню подружнім майном, надання подружжю достатньо великого кола можливостей для визначення свої майнових відносин задля того, щоб це мало можливість відступлення від правового режиму майна, що передбачений законом.

Розглядаючи практичне застосування шлюбного договору, що є своєрідним регулятором майнових відносин у подружжі, слід зауважити на його ускладненні необізнаністю та суперечливим ставленням до нього українського населення, про що можуть свідчити статистичні дані. Проте заслуговує на увагу і динамічність у зростанні кількості укладених шлюбних договорів, але частка їх залишається незначною, якщо дивитися на відношення кількості кладених шлюбів до кількості укладених шлюбних договорів (де частка шлюбних договорів становить лише 0,5 %).

Дана ситуація, що пов'язана з такою не досить суттєвою часткою укладення шлюбних договорів, зумовлена не лише необізнаністю українців та їхніми правовими знаннями. Вона пов'язана також із недосконалістю правового регулювання даних відносин, що і зумовлює актуальність даного дослідження.

Інститут шлюбного договору (контракту) став предметом розгляду значної кількості дослідників, серед яких можна виділити праці: В.І. Жилінкова, В.С. Гопанчук, Г.П. Цеверенко, В.А. Антошкіна, Л.М. Дорошенко, К.Б. Дудорова, З.В. Ромовської, О.О. Ульяненко, О.М. Калітенко, Т.О. Ариванюка, О.С. Олійник, О.О. Балко, Т.А. Кобзєва, І.Е. Ревуцьклї, Ю.С. Червоного та інших.

Основною метою дослідження є виявлення основних недоліків у правовому регулюванні шлюбного договору (контракту) в сучасному правовому просторі України.

Результати дослідження. Перш за все, слід зазначити, що інститут шлюбного договору (контракту) в українському законодавстві переживає часи свого становлення. Як уже було зазначено, все це спричинено рівнем життя українського населення та менталітетом громадян, в якому надзвичайно часто вбачаються меркантильні цілі. І тому даний вид цивільно-правового договору тлумачиться як договір на випадок можливого розлучення. Проте в певних випадках такий договір може або захистити одного з подружжя, або ж, навпаки, задіти внутрішні почуття іншої людини.

Дослідження сучасного стану шлюбних договорів в Україні показали, що вони використовуються доволі рідко – лише 10 % осіб, що вступають у шлюб, складають шлюбний договір. Якщо у Європі кожна третя шлюбна пара заключає шлюбний договір, а у США – кожна друга пара, то в Україні за рік не більше 300 сімей підписують шлюбний договір. Як показує практика, шлюбний договір у нашій країні складають здебільшого жителі мегаполісів, а саме підприємці, політики, актори, співаки [1, с. 102].

Відповідно до ст. 81 Конституції України шлюб ґрунтується на вільній згоді чоловіка та жінки, а кожен із подружжя має рівні обов'язки та права в сім'ї та шлюбі [2].

Переходячи безпосередньо до проблем правового регулювання шлюбного договору, необхідним є дослідження історичних аспектів становлення шлюбного договору (контракту) та основних понять шлюбного договору (контракту).

На українських землях шлюбний договір з'явився в період Київської Русі, проте мав усну форму укладення. Починаючи з XVII століття шлюбний договір уже укладався в письмовій формі, а пізніше така форма стала обов'язковою. У той час шлюбний договір характеризувався як «шлюбний лист», чи «відновний лист», де було зафіксовано основні умови укладення шлюбу між чоловіком та жінкою. В основному предметом такого шлюбного договору (контракту) була земля, адже, як містять окремі історичні відомості, саме земля була посагом та стриженим, навколо якого і визначалася уся система шлюбного листа та шлюбних звичаїв [3, с. 53].

У даний час інститут шлюбного договору в українському законодавстві з'явився у часи 1992 року, коли ще існував Кодекс про шлюб та сім'ю, де було додано статтю під назвою «Право подружжя на укладення шлюбного контракту». Це було зумовлено тим, що відповідно до статті 22 Кодексу про шлюб та сім'ю було передбачено, що майно, яке є нажитим обома з подружжя під час їхнього перебування у шлюбі, є їхньою спільною сумісною власністю. Це і стало причиною запровадження можливості для укладення шлюбного контракту [4, с. 35].

Щодо сучасного визначення шлюбного договору, то слід зауважити, що нормативно-правового визначення шлюбного договору (контракту) не міститься в кодифікованому акті, яким визначаються суспільні відносини щодо регулювання відносин сім'ї та шлюбу – Сімейному кодексі України (далі – СК України) [5].

Проте СК України все ж таки визначає основні положення шлюбного договору у Главі 10 «Шлюбний договір». Так, проблема відсутності

нормативно-правового визначення поняття шлюбного договору наголошувалася у праці не одного десятка науковців, що досліджували проблеми регулювання шлюбних договорів. Проте в даний час існує велика кількість позицій дослідників щодо даного поняття.

Так, наприклад, Ю. Шемшученко у своєму великому енциклопедичному юридичному словнику вказує, що шлюбним договором є «укладена в установленому законом порядку письмово і нотаріально посвідчена угода осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжя щодо врегулювання майнових відносин між ними» [6, с. 945].

О.О. Ульяненко у своєму дисертаційному дослідженні трактує шлюбний договір як певну угоду, «правочин фізичних осіб різної статі, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, чи угоду подружжя, що визначає майнові права й обов'язки подружжя в період шлюбу, зокрема порядок поділу майна на спільне і роздільне, порядок його використання, відчуження, розподілу доходів і витрат, а також їхні майнові права та обов'язки як батьків у шлюбі і (чи) у випадку його розірвання» [7, с. 4].

Д.В. Дзядевич визначає шлюбний договір як «комплексну, довгострокову угоду подружжя, яка визначає майнові права і обов'язки» [8, с. 70]

Дослідивши навіть три доктринальних визначення поняття шлюбного договору (контракту), можна відслідкувати проблему неодностайності щодо єдиної термінології серед визначень науковців. Проте слід зазначити, що в українській літературній мові поняття шлюбного договору та шлюбного контракту є поняттями синонімічними. Так, одні зазначають, що даний вид угоди, який укладається між подружжям, варто вживати у визначенні «шлюбного договору», адже застосування контракту є більш характерним та усталеним у господарському та трудовому праві України. І тому в сімейному праві застосування даного визначення буде неприпустимим. Але існують серед наукових праць і думки щодо доцільності застосування поняття контракту до даної угоди, що також заслуговує на увагу. Мова йде про те, що застосування поняття «контракт» дасть змогу відмежовувати даний вид угоди від інших договорів, що можуть укладатися між подружжям. До того ж за суб'єктним складом можливо буде відрізнити даний вид договорів від інших, що можуть укладатися членами відповідної сім'ї та отримати назву «сімейних договорів», хоча їхній зміст і не регулюється нормами СК України [9, с. 57].

Отже, можна дійти висновку про застосування подвійного визначення угоди між подружжям, шлюбного договору (контракту), що є правочином між сторонами (особами), що подали заяву до органів РАЦС про реєстрацію шлюби чи подружжя, в якому, відповідно, закріплюються майнові права та обов'язки під час шлюбу та (або) на випадок їх порушення однією зі сторін такого договору (контракту).

Дослідивши поняття шлюбного договору (контракту), необхідно також визначити характерні ознаки такого договору. Так, Л.М. Дорошенко визначає, що основним ознаками шлюбного договору (контракту) є :

1) «це завжди правочин, спрямований на зміну відносин між подружжям;

2) він завжди укладається в письмовій формі й підлягає нотаріальному посвідченню;

3) у нього наявний спеціальний суб'єктний склад;

4) ним регулюються тільки майнові відносини між подружжям» [10, с. 93].

Особливу увагу серед перелічених вище ознак необхідно приділити саме регулюванню «тільки майнових відносин між подружжям відповідно до шлюбного договору (контракту)».

Деякі суперечки існують між дослідниками щодо включення законодавцем до змісту поняття шлюбного договору (контракту) лише майнових прав суб'єктів укладення шлюбного договору (контракту). Так, законодавець у СК України виключив можливість регулювання даним видом договорів особистих немайнових прав, зважаючи на специфіку немайнових відносин, що в переважній більшості випадків не можуть піддаватися правовому регулюванню, а тому їх включення до змісту шлюбного договору (контракту) могло б здаватися зайвим. Це можна пояснити тим, що, наприклад, неможливо зобов'язати подружжя любити та поважати один одного чи змушувати не грати в азартні ігри. Проте слід сказати, що в певних випадках майнові відносини між суб'єктами укладення такої угоди можуть бути поставлені в залежність від настання чи ненастання умов немайнового характеру. У зв'язку із цим певні дослідники констатують, що за наявності певних умов до складу змісту шлюбного договору (контракту) можливим є включення як майнових, так і немайнових прав та обов'язків подружжя.

Наприклад, Ю. Червоний писав, що можливим у даній угоді між подружжям є визначення права одного з подружжя на компенсацію моральної школи у випадку негідної поведінки іншого з подружжя. Проте включення таких прав та обов'язків до складу змісту шлюбного договору (контракту) повинно бути закріплено за умови встановлення в даній угоді санкцій за їх невиконання [11, с. 103].

Наступною проблемою, що існує у правовому регулюванні шлюбного договору (контракту), є неможливість укладення шлюбного договору (контракту) через представника. Адже чинний СК України не дає можливості укласти шлюбний договір ні за участі законного представника, ні на підставі довіреності, виданої нотаріусом. Щодо цього, то Б.М. Гонгало, П.В. Крашенінніков вказували на неможливість укладення шлюбного договору (контракту) опікуном недієздатного

чоловіка або дружини, недієздатність яких була встановленою за час перебування у шлюбі, чи з особою, недієздатність якої була обмеженою за згодою піклувальника, а також емансипованою особою до реєстрації шлюбу [12, с. 126].

Проте якщо розглядати міжнародний досвід існування законного представництва та довіреності у шлюбному договорі (контракті), то в таких високорозвинених державах світу, як Франція та Німеччина, укладення шлюбного договору (контракту) є можливим через законного представника чи представника за довіреністю вже протягом багатьох років існування інституту шлюбного договору. Це пояснюється тим, що це значно полегшує його укладання у випадках, коли один із подружжя перебуває на лікуванні в іншій місцевості, або знаходиться у відрядженні, або не може укласти шлюбний договір (контракт) з інших об'єктивних підстав.

І. Жилікова із цього приводу зазначає, що правомірним та необхідним для української практики буде застосування як законного, так і договореного представництва до укладення шлюбного договору (контракту) у випадку, якщо в довіреності будуть визначені всі умови майбутнього цивільно-правового договору [13, с. 284].

І ще однією суперечною нормою у правовому регулюванні шлюбного договору (контракту) є норма ч. 1 ст. 98 СК України, яка визначає: «Якщо у зв'язку з укладенням шлюбу один із подружжя вселяється в житлове приміщення, яке належить другому з подружжя, сторони у шлюбному договорі можуть домовитися про порядок користування ним. Подружжя може домовитися про звільнення житлового приміщення тим із подружжя, хто вселився в нього, в разі розірвання шлюбу, з виплатою грошової компенсації або без неї. Сторони можуть домовитися про проживання у житловому приміщенні, яке належить одному з них чи є їхньою спільною власністю, їхніх родичів» [5].

Аналізуючи дану норму, С. Фурса зазначає, що «якщо це положення внести в шлюбний договір, то неодмінно виникне питання про його конкретизацію або під час реєстрації договору, або безпосередньо напередодні розірвання шлюбу, або під час його застосування після розірвання шлюбу». До того ж він вказує, що в такому разі можуть бути порушеними права неповнолітніх осіб, що буде наслідком того, що один із подружжя буде змушений звільнити житлове приміщення разом зі своєю дитиною. Фурса також вказує, що в цьому правому полі існує також проблема, питання виплати грошової допомоги (компенсації), зважаючи на те, що залишаються неврегульованими правові наслідки для того з подружжя, який відповідно до умов шлюбного договору (контракту) має обов'язок із виплати грошової допомоги (компенсації), але в даний час (чи взагалі) у нього відсутні такі кошти [14, с. 302].

У зв'язку із цим необхідно законодавчо визначити чи конкретизувати окреслену вище норму, при цьому обов'язково ураховуючи інтереси неповнолітніх дітей чи інших непрацездатних членів сім'ї.

Отже, охарактеризувавши основні правові проблеми правового регулювання шлюбного договору (контракту) в Україні, можна зробити певні **логічні висновки.**

Інститут шлюбного договору (контракту) в Україні перебуває на стадії швового становлення, а тому буде потребувати постійного детального вивчення наукових праць із метою його вдосконалення та конкретизації, а також усунення можливих суперечностей між нормами цивільного та сімейного законодавства.

У процесі дослідження було з'ясовано, що угодою між подружжям є шлюбний договір (контракт), яким позначається правочин між сторонами (особами), що подали заяву до органів РАЦС про реєстрацію шлюбу чи подружжя, в якому, відповідно, закріплюються майнові права та обов'язки під час шлюбу та (або) на випадок їх порушення однією зі сторін такого договору (контракту).

Основними недоліками у правовому регулюванні шлюбного договору (контракту) було визначено: відсутність нормативного визначення даного правочину, неможливість включення до змісту шлюбного договору (контракту) положень про особисті немайнові права, неможливість застосування законного представництва та довіреності до укладення шлюбного договору (контракту), встановлення грошової компенсації (допомоги) за користування житлом.

Список використаних джерел:

1. Римаренко І. Шлюбний договір в Україні: за і проти / І. Римаренко. *Сучасні питання економіки і права* . 2013. № 1. С. 102–105.

2. Конституція України: закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 18.10.2019 р.)

3. Пономарев А.П. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине: (этно социал. пробл.) / АН УССР. Ин-т искусствоведения, фольклора и этнографии им. Рыльского. Київ : Наук. думка, 1989. 317 с.

4. Липець Л.В. Історія розвитку інституту шлюбного контракту в Україні й у світі. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні: тези IV Всеукр. наук.-практ. конф*. Острог : Національний університет «Острозька Академія», правничий факультет, 2005. С. 34–35.

5. Сімейний кодекс України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 21-22. Ст. 135. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14 (дата звернення: 18.10.2019 р.).

6. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемчушенка. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юридична думка, 2012. 1020 с.

7. Ульяненко О.О. Шлюбний договір у сімейному праві України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» ; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2003. 20 с.

8. Дзядевич Д.В. Брачный договор: правовое понятие и механизм действия. *Вестник Белорусского госсударственного экономического ун*-та. 2002. № 3. С. 69–73.

9. Фурса С. Шлюбний контракт в нотаріальному процесі. *Право України*. 2002. № 5. С. 55–62.

10. Дорошенко Л.М. Деякі аспекти укладання шлюбного договору. *Форум права*. 2013. № 4. С. 93–97.

11. Кивалов С.В. Семейное право Украины / под ред. Ю.С. Червоного. Київ : Правова єдність, 2009. 640 с.

12. Сімейне право : підручник / під ред. Б.М. Гонгало, П.В. Крашенінніков, Л.Ю. Михєєва, О.А. Рузакова. Київ : Статут, 2008. 302 с.

13. Жилінкова І. Особливості законодавчих конструкцій сімейно-правових договорів. *Проблеми цивільного права*. 2011. № 1(64). С. 85–94.

14. Сімейне право: Нотаріат. Адвокатура. Суд : наук.-практ. посіб. : у 2 кн. / Л.Ю. Драгневич, О.С. Пульнєва, Є.І. Фурса та ін. ; за заг. ред. С.Я. Фурси. Київ : Вид-во С.Я. Фурси, 2005. Кн. 1. 2005. 896 с.

УДК 342.525 (477)
DOI https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-4.5

Костицька І.О.,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
заступник завідувача відділу
Інституту законодавства Верховної Ради України
ORCID: 0000-0003-2336-1426

ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ ПАРЛАМЕНТАРІЯ

FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF THE PARLIAMENTARIAN'S INSTITUTE

У статті автор продовжує дискусію щодо місця і ролі парламентарія в системі влади в контексті аналізу проблем розвитку представницької демократії в сучасній державі, її здатності забезпечити правовий порядок у житті суспільства, соціальної відповідальності органів представницької демократії та самих парламентаріїв. Ця проблему у статті виділяється як особливо важлива з огляду на нові виклики, з якими зустрілися сучасні держави, в основу функціонування яких покладено ліберальні цінності суспільства, здатність цих держав та носіїв влади – парламентарів – зберегти такі ліберальні цінності як основу суспільного та індивідуального життя, знайти відповіді на виклики сьогодення, забезпечити посилення владного впливу на перебіг подій у соціумі між громадянським суспільством і державою в рамках конституційно-правових вимог. В основі таких міркувань – турбота про те, щоб інститути парламентської демократії та члени парламенту були адекватним відображенням прагнень та інтересів народу, який наділяє їх владою через систему представницької демократії. Із цією метою авторка поклала в основу дослідження функціональний підхід, пов'язавши розгляд означених проблем із викладенням теоретико-правових основ парламентаризму та визначенням статусу парламентарія з урахуванням інституційно-функціональної характеристики парламенту.

Авторка відносить до числа основних функцій парламентарія представницьку, пов'язану з відображенням волі виборців та представництвом парламенту на міжнародній арені, законодавчу, у якій бачимо не тільки реалізацію права законодавчої ініціативи, але й участь в ухваленні законів, установчу, пов'язану із започаткуванням діяльності парламенту кожного скликання, а також контрольну, комунікативну. Ці функції розглядаються у статті як відносно відокремлені та здійснювані на постійній основі напрями діяльності парламентаріїв, які мають планомірний характер, відповідають цілям, принципам депутатської діяльності, узгоджуються із правовою природою парламенту як органу народного представництва і характеризують правову природу інституту парламентарія у співвідношенні з функціями парламенту як органу державної влади.

Такий функціональний підхід до визначення ролі парламентарія як повноправного члена парламенту називається визначальним та засадничим, що дає підстави говорити про універсальність будь-якої національної моделі парламентарія в системі парламентаризму, основаної на конституційному визнанні й легітимації члена парламенту поряд із легітимацією статусу парламенту як специфічного органу державної влади, а також юридичній «плюралізацію» ролі парламентарія в системі парламентської демократії.

Ключові слова: *представницька та пряма демократія, статус депутата, функції парламенту, функції парламентарія.*

In the article the author continues the discussion on the place and role of the parliamentarian in the system of power in the context of the analysis of problems of the development of representative democracy in the modern state, its ability to ensure the legal order in the life of society, the social responsibility of the bodies of representative democracy and the parliamentarians themselves. This problem is singled out in the article as being particularly important in view of the new challenges that modern states have encountered, which are based on the functioning of which the liberal values of society, the commitment of these states and the power of the parliamentarians – to preserve such liberal values as the basis of public and individual life. to respond to the challenges of today, to ensure greater power influence on the course of events in society between civil society and the state within the framework of constitutional and legal requirements. At the heart of such considerations is the concern that institutions of parliamentary democracy and members of parliament are an adequate reflection of the aspirations and interests of the people who empower them through a system of representative democracy. To this end, the author based the study on a functional approach, linking consideration of the problems identified with the theoretical and legal foundations of parliamentarism and determining the status of a parliamentarian taking into account the institutional and functional characteristics of parliament.

The author considers among the main functions of the parliamentarian a representative, connected with the reflection of the will of the voters and the representation of the parliament in the international arena, legislative, in which we see not only the implementation of the right of legislative initiative, but also participation in the adoption of laws, constituent function of a Member of Parliament, connected with the initiation of the activities of every parliamentary convocation, the creation of its organs and the Government, and control and communication functions. These functions are considered in the article as relatively separate and carried out on a regular basis by the activities of parliamentarians, which are systematic in nature, meet the objectives of the principles of parliamentary activity, are consistent with the legal nature of parliament as a body of national representation and characterize the legal nature of the parliamentarian institution in relation to the functions of parliamentarians state power.

This functional approach to defining the role of a parliamentarian as a full member of parliament is called decisive and fundamental, which gives reason to speak of the universality of any national model of parliamentarian in the system of parliamentarism based on the constitutional recognition and legitimation of a member of parliament, along with the legitimation of the status of parliament , as well as the legal "pluralization" of the role of parliamentarian in the parliamentary democracy system.

Key words: *representative and direct democracy, status of MP, functions of parliament, functions of parliamentarian.*

Проблеми пошуків оптимальної моделі влади актуалізують дослідження проблем розвитку парламентаризму, правового статусу парламенту та парламентаріїв, інших інститутів представницької демократії. У контексті осмислення місця парламентаріїв у системі парламентаризму важливим є з'ясування його функцій та зіставлення з функціями органу, повноправним членом якого він є (тобто з функціями парламенту). Попри існування доволі різних моделей парламентаризму та неоднакову ступінь розвитку парламентських інституцій у різних країнах, все ж типологічно всі парламенти, принаймні в сучасних умовах, наділені ідентичним набором «класичних» функцій. Здебільшого дослідники стверджують про інституційну достатність для парламентаризму наявності та реальності в діяльності парламентів трьох ключових функцій, до яких традиційно відносять представницьку, законодавчу та контрольну. Зокрема, в зарубіжній юридичній і політологічній літературі переважає консенсус щодо трьох провідних функцій парламенту, успішність виконання яких залежить від низки чинників: представництва, законотворчості та контролю [1].

Функції парламентарія, пов'язані і зумовлені функціями парламенту, залишаються недостатньо дослідженими у правовій науці, внаслідок чого вони подекуди ототожнюються із цілями і завданнями діяльності парламентаріїв, іноді – з із функціями власне самого парламенту.

Наша позиція зводиться до визнання функцій парламентаріїв самостійним соціальним явищем, яке розкриває соціальну і правову природу інституту парламентарія як такого, що є органічним для парламентаризму і системи народного представництва в цілому. Зокрема, в українській юридичній літературі також зазначалося, що функціональний аналіз діяльності суб'єкта права (її динамічна спрямованість) сприятиме осягненню політико-правової природи цього суб'єкта, розкриттю обсягу, характеру і змісту його діяльності. Саме за допомогою поняття функцій суб'єкт права зможе набути конкретної визначеності [2].

До числа властивостей функцій парламентарія слід віднести такі: для їх реалізації депутати діють як окремо, так і колективно; обсяг функції, її характер зумовлюються тими об'єктивними процесами, що лежать в основі конкретної діяльності парламенту та його членів; функція є способом виявлення активності депутата; її неодмінні риси – організуючий вплив, динамізм; організаційна відокремленість, автономність функцій депутата поєднуються з такими якостями, як комплексність функцій, взаємозалежність і взаємозумовленість цих функцій із функціями парламенту та його органів; функції депутата мають статутний характер, що означає (передбачає, зумовлює, вимагає) їхню юридичну регламентацію в законодавчих актах; у юридичних актах встановлюються наслідки невиконання (порушення) функцій депутата у вигляді юридичної відповідальності [3].

У сучасній юридичній літературі можна зустріти кілька науково-теоретичних концепцій, які результують розбіжності в баченні окремими науковцями специфіки функцій парламентарія. Узагальнити їх можна так: 1) функції парламентарія як стадії парламентського процесу роботи депутата та позапарламентської його діяльності; 2) функції як елементи депутатської діяльності; 3) функції як види (напрями) депутатської діяльності [4].

Якщо ж під функціями парламенту розуміти об'єктивно зумовлені потребами суспільства основні напрями спеціалізованої діяльності парламенту, зміст яких характеризується стабільністю, однорідністю та цільовою спрямованістю і в яких відображаються сутність, завдання і соціальне призначення даного органу публічної влади в державному механізмі [5], то, відповідно, функціями парламентарія можна вважати основні напрями його діяльності як носія функцій державної влади, зміст яких ґрунтується на представницькому характері формування депутатського корпусу та функціонуванні

парламенту як органу державної влади, зумовлюється специфікою його мандату (вільного або імперативного) та в яких відображаються сутність, завдання і соціальне призначення парламентарія в суспільстві, в системі парламентаризму та в механізмі державної влади країни загалом.

Якщо далі аналізувати такі функції через призму ролі та призначення парламентарія в суспільстві та в державі, а не лише в системі парламентаризму, то можна помітити доволі докладні класифікаційні схеми. У юридичній літературі виокремлюють такі функції парламентарія: виявлення, вивчення, формування й вираження волі виборців; облік, узагальнення, вивчення, виконання наказів виборців і контроль за їх реалізацією; підготовка, прийняття і виконання рішень парламенту та його органів; здійснення контролю за реалізацією рішень парламенту та його органів, за діяльністю державних органів, підприємств, установ і організацій; правоохоронна функція; природоохоронна функція; звітно-інформаційна функція [6]. О.І. Радченко до числа провідних функцій парламентаріїв відносить представницьку, законодавчу та контрольну [7]. О.М. Матвєєва виокремила з-поміж основних саме законодавчу, фінансову (бюджетну), установчу та контрольну функції парламентаріїв. Л.О. Нудненко окреслила як провідні функції парламентарія представницьку, законодавчу, контрольну та організаційну [8]. Натомість В.С. Журавський зазначив, що «депутат передусім є законодавцем, а не контролером» [9], тим самим обмеживши функції парламентарія виключно представницькою та законодавчою.

Аналізуючи вищенаведені наукові підходи до класифікації функцій парламентаріїв, зазначимо, що помітні доволі суттєві розбіжності у виокремленні й описі тих чи інших функцій парламентаріїв, хоча помітно, що дослідники послуговувалися практично ідентичними методологічними прийомами, більш чи менш детально класифікуючи згадані функції. Якщо вдатися до аналізу цих підходів, то помітимо, зокрема, що у класифікації О.В. Зинов'єва переважно змішані функції та конкретні повноваження депутатів парламенту. Крім того, невиправдано віднесені до визначальних функцій парламентаріїв правоохоронна та природоохоронна, хоча вони більшою мірою властиві органам виконавчої влади та правоохоронним органам, тим часом як у діяльності парламентаріїв вони здебільшого втілюються в законодавчій та в контрольній функціях, себто присутні, на наш погляд, опосередковано. Організаційна функція властива більшою мірою парламенту в цілому, оскільки конституції, як правило, не передбачають окремих індивідуальних повноважень парламентаріїв у формуванні органів державної влади. Щодо заперечення проти контрольної функції В.С. Журавським, то, на нашу думку, дещо штучно протиставляти законодавчу та контрольну функції парламентаріїв: до сфери реалізації останньої, зокрема, можна віднести індивідуальні повноваження парламентаріїв щодо внесення депутатських запитів, інтерпеляцій, ініціювання депутатського розслідування тощо. Тому вилучення з переліку функцій парламентаріїв контрольної функції, на наш погляд, невиправдано збіднює їх функціональну специфіку. Що стосується виокремлення О.А. Керімовим ідеологічної функції, то її, на нашу думку, доцільніше іменувати комунікативною, оскільки вона – відповідно до свого предмету – має охоплювати дещо ширше коло відносин, зокрема не лише інформування парламентаріями населення щодо власних політичних ідей, програмних настанов партій, членами яких вони є в парламенті, пропонування альтернативних шляхів вирішення нагальних суспільно-політичних, економічних та правових проблем у суспільстві та в державі, але й інформування населення про роботу парламенту, його органів, здійснені та заплановані заходи щодо реалізації державної політики, підтримку робочих контактів з органами виконавчої та судової влади в рамках, установлених законодавством, взаємодію парламентаріїв зі ЗМІ, а також з іншими інституціями громадянського суспільства тощо.

Пропонуючи власний погляд на функціональну «палітру» парламентаріїв, ми виходимо, насамперед, із того, що специфіка таких функцій полягає не лише в їх переліковi та зв'язку і співвідношенні з функціями парламенту, але і в характері та умовах їх реалізації, тобто має не тільки нормативно-правову природу, але й соціолого-правовий характер.

Відтак з урахуванням вищенаведеного аналізу та висловлених застережень до концептуальних підходів, запропонованих у конституційно-правовій науці, до числа основних функцій парламентарія, на наш погляд, можна віднести такі:

– власне представницьку (що пов'язана з відображенням і артикуляцією інтересів народу, виборців, політичних партій та їх коаліцій у парламенті, територіальних колективів, а також із представництвом парламенту на міжнародній арені);

– законодавчу (розроблення і внесення проектів актів парламенту, пропозицій і поправок до проектів депутатом парламенту як суб'єктом права законодавчої ініціативи);

– контрольну (внесення парламентарієм депутатських інтерпеляцій, запитів і звернень, ініціювання проведення парламентських розслідувань тощо);

– комунікативну (вона має охоплювати не лише інформування парламентаріями суспільства щодо власних політичних ідей, програмних

настанов політичних партій, членами яких вони є в парламенті, пропонування альтернативних шляхів вирішення нагальних суспільно-політичних, економічних та правових проблем у суспільстві та в державі, але й інформування населення про роботу парламенту, його органів, здійснені та заплановані заходи щодо реалізації державної політики, підтримку робочих контактів з органами виконавчої та судової влади в рамках, установлених законодавством, взаємодію зі ЗМІ та іншими інституціями громадянського суспільства тощо).

Означені функції парламентарія є відносно відокремленими напрямами діяльності парламентаріїв, що реалізуються ними на постійній (у разі конституційного визнання постійної депутатської діяльності), планомірній та нормативно упорядкованій основі; мають цільовий та планомірний характер, оскільки відповідають цілям та засадам (принципам) депутатської діяльності та кореспондують цільовому призначенню системи народного представництва та правовій природі парламенту як органу народного представництва; окреслюють функціональне призначення парламентарія в системі парламентаризму, в суспільстві та в механізмі держави; мають публічно-владний характер; впливають на окреслення обсягу компетенції парламентарія; системно пов'язані між собою та реалізуються в повсякденній діяльності парламентарія; характеризують правову природу інституту парламентарія у співвідношенні з функціями парламенту як органу державної влади; мають історично змінний характер і розвиваються відповідно до змінюваних умов суспільного і державного розвитку, а також трансформацій парламентаризму.

Аналіз функцій парламентарія дозволяє не тільки більш глибоко зрозуміти призначення і зміст депутатської діяльності, але і виявити невирішені проблеми з метою ліквідації прогалин у його матеріальному і процесуальному правовому регулюванні. При цьому функції парламентарія як прояв практичної діяльності парламенту зумовлені соціальною роллю останнього і специфічним його призначенням у системі влади [3, с. 2010]. Разом із тим унаслідок внутрішньої неоднорідності змісту кожної такої функції, історично змінюваного їх характеру та швидкоплинності конституційно-правових змін, що впливають на зміст та своєрідність закріплення функцій парламентарія в суспільстві та в державі, на наш погляд, відсутні достатньо переконливі підстави для виокремлення якоїсь однієї провідної, або визначальної функції з-поміж їх системи.

Безумовно, роль парламентарія як повноправного члена парламенту є визначальною та засадничою щодо всієї множини конституційно-правових відносин, суб'єктом яких виступає парламентарій. Універсальність цього явища зумовлює основу будь-якої національної моделі парламентарія в системі парламентаризму, зокрема: конституційне визнання й легітимацію члена парламенту поряд із легітимацією статусу парламенту як специфічного органу державної влади; поступову юридичну «плюралізацію» ролі парламентарія (закріплення її не тільки Конституцією України, але й іншими законами, парламентськими регламентами, джерелами судового права, міжнародними актами тощо); чітку співвіднесеність ролі парламентарія із правовим (насамперед – із конституційно-правовим) статусом парламенту; покладення на парламентарія функцій уособлення, персоналізації й артикуляції публічних інтересів народу як соціального макроколективу та конституційно визначеної політичної цілісності суспільства; реалізацію через спільну діяльність парламентаріїв функцій державної влади, зокрема законодавчої, представницької, бюджетної, контрольної тощо; посилення та урізноманітнення особливих правових зв'язків парламентаріїв із виборцями, політичними партіями, їх об'єднаннями та парламентськими формуваннями (парламентською коаліцією та опозицією, фракціями, комітетами, комісіями тощо); дискурсивний характер ролі парламентарія (що виявляється як у конкурентному змаганні за владу та її здійснення, так і в артикулюванні публічних інтересів у ході такого змагання); поступову нормативізацію ролі парламентарія шляхом розширення нормативних засад його діяльності (розростання «пакету» правових засад сукупно з компліментарним зростанням обсягів позаправових соціальних регуляторів в його діяльності). Тому продуктивним є підхід не тільки до парламентаризму як інституту, що відіграє «унікальну роль у гармонійному поєднанні інтересів особистості і держави» [10], але й до інституту парламентарія, який персоналізує означену унікальну роль та матеріалізує у своїй діяльності згадане поєднання інтересів.

Список використаних джерел:

1. Johnson John K. The Role of Parliament in Government / World Bank Institute. Washington, D.C., 2005. P. 2.
2. Батанов О. Функції територіальних громад як специфічних суб'єктів конституційного права. *Право України*. 1998. № 8. С. 21.

3. Костицька І.О. Конституційно-правові основи статусу народного депутата України в системі народного представництва : дис… канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2010.

4. Нудненко Л.А. Конституционно-правовой статус депутата законодательного органа государственной власти в Российской Федерации. Москва : Юридический Центр Пресс, 2004. С. 60.

5. Васильченко О.Ю. Розвиток інституту народного представництва в Україні : дис. ... канд. наук із держ. управ. : 25.00.01. Київ, 2017. С. 57.

6. Зиновьев А.В. Статус народного депутата в СССР (проблеми теории и практики). Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. С. 56.

7. Радченко О. І. Функціональна характеристика депутата парламенту. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 36.

8. Нудненко Л.А. Конституционно-правовой статус депутата законодательного органа государственной власти в Российской Федерации. Санкт-Петербург, 2004. С. 61.

9. Журавський В.С. Український парламентаризм на сучасному етапі: Теоретико-правовий аспект : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім В.М. Корецького НАН України, 2001. С. 198.

10. Бандурка О.М. Парламентаризм в Україні : монографія. Харків : Ун-т внутр. справ, 1999. 288 с.

УДК 349.6.322(042.3)
DOI https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-4.6

Костицький В.В.,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0003-1692-9810

ПРО ТЕОЛОГО-СОЦІОЛОГІЧНІ ЕЛЕМЕНТИ В ЮРИДИЧНОМУ ПОЗИТИВІЗМІ

ON THE THEOLOGICAL AND SOCIOLOGICAL ELEMENTS OF LEGAL POSITIVISM

У статті автор продовжує дослідження проблем розвитку соціології права, в тому числі і в рамках такого важливого напряму, як юридичний позитивізм. Розглядаються проблеми кризи сучасного праворозуміння, проблеми розвитку юридичного позитивізму та виокремлення у його рамках соціологічної школи права. Однією з особливостей цих процесів є формування висунутої ним теолого-соціологічної теорії права. На думку автора, моральні імперативи сучасного суспільного розвитку вказують на те, що за нинішніх умов вже ніхто не має права монопольного володіння на єдино вірну та незаперечну істину в цій сфері, яка б слугувала універсальною «відмичкою» до всіх болючих проблем розвитку права і держави. Тому перед правом та правотворчою діяльністю, рівно як і перед юридичною наукою, постали проблеми пошуку відповідей на виклики, зумовлені новим змістом української національної ідеї. Поза соціумом право залишається «мертвим» текстом, який можна порівняти хіба що із глиняною табличкою, заповненою ієрогліфами давно забутої мови. Одним із важливих завдань сучасного правознавства автор вважає розвиток соціології права, дослідження права як феномену нашої цивілізації через призму «життя» абстрактної правової норми завдяки її реалізації (в усіх відомих формах) суб'єктами суспільних відносин. Щоб відповісти на питання, чим є сьогодні право, автор зазначає, що, як феномен суспільного розвитку, право не може бути визначене за допомогою методологічних підходів, запропонованих якоюсь із сучасних теоретичних шкіл. Право не може розглядатися як «замкнута» система, відірвана від суспільства, його потреб та інтересів, від соціально-культурного контексту. При цьому слід враховувати очевидну неможливість створення соціумом універсальних і вічних норм-правил, тобто правил, що наділені позачасовою цінністю, і які можуть бути застосовані до нескінченно можливого числа конкретних випадків.

У статті пропонується у зв'язку з наведеними вище проблемами мати на увазі, що дослідження права не може не враховувати також два домінуючих напрями праворозуміння – позитивізм і теорію природного права. На прикладі розвитку юридичного позитивізму розкривається зародження і утвердження соціологічного та теолого-соціологічного розуміння права. Приєднуючись до вчених, які в розвитку юридичного позитивізму традиційно виділяють такі етапи, як класичний позитивізм Дж. Остіна, «чисте вчення про право» Г. Кельзена та аналітичну юриспруденцію Г. Харта, автор погоджується з висновком про те, що на межі XIX–XX ст. формуються три основні напрямки позитивізму: легістський (нормативістський), соціолого-правовий та психолого-правовий, а надалі здійснює спроби виявити в кожному із зазначених напрямів елементи соціологічного або теолого-соціологічного підходів до розуміння права.

Ключові слова: *юридичний позитивізм, нормативізм, психологічна теорія права, аналітична юриспруденція, соціологічна теорія права, теолого-соціологічне розуміння права.*

In the article the author continues to study the problems of the development of the sociology of law, including within the framework of such important area as legal positivism. The problems of the crisis of modern legal thinking, the problems of the development of legal positivism and the isolation within its framework of the sociological school of law are considered. One of the peculiarities of these processes is the formation of the theological-sociological theory of law put forward by him. According to the author, the moral imperatives of modern social development indicate that under the current conditions no one has the right of monopoly ownership of the only true and indisputable truth in this sphere, which would serve as a universal "keystone" to all the painful problems of the development of law and the state. Therefore, the law and law-making activities, as well as the legal science, have problems finding answers to the challenges caused by the new content of the Ukrainian national idea. Outside of society, law remains a "dead" text that can be compared to a clay tablet filled with hieroglyphics of a long forgotten language. One of the important tasks of modern jurisprudence, the author considers the development of the sociology of law, the study of law as a phenomenon of our civilization through the lens of the "life" of the abstract legal norm due to its implementation (in all known forms) subjects of social relations. To answer the question of what law is today, the author notes that, as a phenomenon of social development, law cannot be defined by the methodological approaches proposed by any of the modern theoretical schools. Law cannot be seen as a "closed" system, detached from society,

its needs and interests, from a socio-cultural context. This should take into account the obvious impossibility of creating a society of universal and eternal rules, that is, rules endowed with timeless value, which can be applied to an infinite number of specific cases.

In the light of the above problems, the article suggests that the study of law cannot but take into account the two dominant areas of law – positivism and the theory of natural law. On the example of the development of legal and positivism reveals the emergence and establishment of sociological and theological-sociologic understanding of law. Joining the scholars who, in the development of legal positivism, traditionally distinguish between such stages as the classical positivism of J. Austin, G. Kelsen's "pure doctrine of law" and G. Hart's analytical jurisprudence, the author agrees with the conclusion that at the turn of the XIX–XIX Art. There are three main areas of positivism: legalistic (normativistic), social-legal and psychological-legal, and further attempts to identify in each of these areas elements of sociological or theological-sociological approaches to understanding law.

Key words: *legal positivism, normativism, psychological theory of law, analytical jurisprudence, sociological theory of law, theological and sociological understanding of law.*

Відповіді на питання про сьогоднішнє розуміння права як феномена суспільного розвитку не може бути отримане за допомогою методологічних підходів, запропонованих якоюсь із сучасних теоретичних шкіл [5]: як складний суспільний витвір, право може бути зрозумілим і поясненим щонайменше через ряд його визначень, які в цілому формують його сучасний образ [10, с. 164].

Понад століття тому відомий український учений-правник Б.О. Кистяківський зазначив, що, здається, ніби жодна інша наука не має стільки суперечливих одна іншій теорій, як наука про право, вона ніби тільки й складається з теорій, що навзаєм виключають одна одну [1]. Із кожним десятиліттям лише стає більше, а позиції вчених, які їх обстоюють, здаються дедалі складнішими для розуміння, в результаті чого маємо зараз уже кілька тисяч визначення поняття права як цілісного соціального феномену. Утім, усі ці теорії концентрують свою увагу на найбільш принциповому питанні: чим є право, якими є закономірності його виникнення й функціонування, яким є його співвідношення з мораллю, релігією, державою, суспільством, владою тощо. Отже, вирисувалася гостра потреба в пошуках певного інтегрального підходу до права, виявлення його сутності, ключових ознак, призначення у сучасному ліберальному світі, здатності залишатися найбільш досконалим та універсальним регулятором суспільних відносин. Тому можна констатувати, що питання розуміння права залишається не тільки центральним у юридичній науці, але й визначальним для політико-правової та юридичної практики.

Сьогодні питання про визначення сутності права залишається одним із найважливіших предметів дискусії між представниками сучасних напрямків юснатуралістичнгого праворозуміння та позитивізму. Цікаво, що видатні позитивісти у своїх працях часто висловлювали думки, які надалі виявлялися навіть віддаленими від крайнього позитивізму. Тут можемо згадати праці таких знаних представників юридичної науки, як Д. Остін в Англії, А. Цітельман у Німеччині, у Франції, С. Пахман, Г. Шершеневич у Росії. Д. Остін зазначав, що право – це агрегат правил, встановлених політичним керівництвом або сувереном [4], що не завадило йому також висловити ряд ідей, які закладали основи соціологічного розуміння права. Г. Шершеневич писав, що всяка норма права – наказ, а право у цілому – витвір держави; для нього джерелом народження правових норм залишалася тільки держава: державна влада – той первісний факт, із якого виходять, чіпляючись одна за одну, норми права, писав Г. Шершеневич [11]. В одного з найвидатніших позитивістів, основоположника нормативізму Ганса Кельзена примусово-наказове право отримує свою дійсність від гіпотетичної основної норми (а не від держави) [13]. Суголосне з Кельзенівським трактуванням також праворозуміння в Г. Харта: норма права виникає від найважливішого правила – вищого правила визнання [3]. Попри багаторічну критику позитивізму європейського зразка або, як правової ідеології, радянського нормативізму зразка Вишинського, позитивізм, або неопозитивізм, залишається одним із домінуючих типів праворозуміння як у світовій, так і у вітчизняній юриспруденції. Його виокремлення ґрунтується на таких твердженнях, властивих працям усіх без винятку представників цієї наукової течії: 1) концептуальне розмежування права і моралі; 2) характеристика права як соціального факту; 3) критика етичного об'єктивізму; 4) емпіричні методологічні засади опанування права [2].

Нагадаємо, що виникнення юридичного позитивізму відбувалося наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. у Великобританії, Франції та Німеччині, а його філософськими основоположними положеннями стали вчення класичної німецької філософії, зокрема І. Канта та Г. Гегеля, історичної школи права, а також таких знаних представників позитивізму, як О. Конта та Г. Спенсера, Дж. Бентама, Дж. Остіна, Т. Гоббса. Один із визначних представників цієї наукової школи, Г. Харт звернув увагу на те, що поняття «позитивізм» вживається для позначення одного чи кількох таких тверджень: закони – це команди,

віддані людьми; немає необхідного зв'язку між правом і мораллю, або правом, яким воно повинно бути, і правом, яким воно є насправді; (правова система – це «закрита логічна система», в якій правильні рішення можуть бути виведені засобами логіки [3].

Аналізуючи позитивістські теорії праворозуміння та взаємозалежності права і держави, можемо виділити правовий етатизм (держава первинна щодо права (Дж. Остін, Г.Ф. Шершеневич [4; 11]), інституціоналізм (держава і право є «сторонами» однієї монети, відтак постановка питання про первинність є неправомірною (О. Вайнберг [7], Н. МакКормік [14], Г. Єллінек [8] і Н.М. Коркунов [15; 16])), антиетатизм (право первинне щодо держави) (Л.Й. Петражицький [9], Г. Кельзен [13], А. Росс [17]).

Якщо ще раз звернутися до аналіз сенсу правових понять у Г. Харта, можемо говорити про розмежування історичного і соціологічного праворозуміння [3], що дає підстави виокремлювати юридичний соціологізм та юридичний нормативізм.

У розвитку юридичного позитивізму дослідники традиційно виділяють такі етапи, як: 1) класичний позитивізм Дж. Остіна, 2) «чисте вчення про право» Г. Кельзена, 3) аналітична юриспруденція Г. Харта. Взагалі, засновником юридичного позитивізму вважають англійського юриста Джона Остіна, який був послідовником утилітаризму Дж. Бентама. Позитивізм Дж. Остіна найбільш наближений до запропонованого автором теолого-соціологічного розуміння права [5; 10; 18], оскільки саме він у своїй роботі «Лекції з юриспруденції, або філософія позитивного права» визнав існування божественних законів, законів позитивної моралі і позитивних законів, встановлених державою, заклавши початок для соціологічного розуміння права[12].

Так, на межі XIX–XX ст. формуються три основні напрямки юспозитивізму: легістський (нормативістський), соціолого-правовий та психолого-правовий. Сьогодні можемо стверджувати, що навіть у крайній течії позитивізму – нормативізмі – знаходимо соціологічні нотки праворозуміння. Зокрема, засновник та найвідоміший представник ***легістського позитивізму***, що виник на межі XIX–XX ст., австрійський вчений і суддя Конституційного Суду Австрії Ганс Кельзен, автор «чистої теорії права», у якій Г. Кельзен обґрунтовує ідею самодостатності і дієвості права, основаній на примусовій силі юридичних норм, а не на моральних принципах чи цінностях [13], визнає, тим не менш, існування пірамідальної ієрархічної структури права, побудованої на основній нормі [19]. Якщо норма права є ідеальним об'єктом, сенсом акту волі, кінцевою основою дійсності правового порядку є основна норма – норма, що уповноважує творців першої конституції після останньої революції [14]. Допускаючи, що ця основна норма може мати елементи божественного походження, можемо твердити про теолого-соціологічні нотки в нормативізмі Г. Кельзена.

Представники ***соціологічного позитивізму*** (О. Ерліх, Е. Канторович, П.О. Сорокін, Ж. Гурвіч, Р. Паунд, К. Левеллін, Б. Кардозо, М.О. Тімашев та інші) вважають першоосновою права правовідносини: право – це реальний порядок суспільних відносин. Поряд із державним правом визнається існування соціального права – правових систем, що виробляються й підтримуються різними соціальними інститутами (сім'єю, корпорацією тощо), а також є результатами суддівської правотворчості або наукової доктрини [6]. Таким чином, формування соціологічного напряму в позитивізмі у XIX–XX ст. зумовило виникнення соціології права як самостійної галузі наукового знання (Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, М. Вебер, В. Вундт, Г. Тард), а соціологічне праворозуміння завдяки швидкому поширення методів соціології у сфері теоретичної юриспруденції та правової практики ставало домінуючим у правовій науці, набуло найбільшого поширення переважно у країнах загального права, де поряд із законами вагому роль відіграють судові прецеденти [20].

Абсолютизація правосвідомості як форми зовнішнього вираження права ***зумовила виникнення антропологічного позитивізму*** (Л. Петражицький, К. Олівекрона, А. Росс [17]). Найбільш визначною стала психологічна теорія права Л.Й. Петражицького (1867–1931 рр.), вихованця Київського університету імені Святого Володимира, професора Петербурзького, а потім і Варшавського університетів, яка вплинула на формування соціолог-правових поглядів Ж. Гурвіча. П.О. Сорокіна, М.О. Тімашева. Право для Л.Й. Петражицького – виключно індивідуальне психічне явище, психічне переживання, яке має особливі ознаки [10]. Л.Й. Петражицький поділяв право на інтуїтивне і позитивне: право інтуїтивне як результат психічного переживання людей є скрізь, де присутні імперативно-атрибутивні переживання. Атрибутивна складова частина в Л. Петражицького є суттю права, що відрізняє його як специфічне явище від інших, зокрема від моралі, яка має односторонній імперативний характер; інтуїтивне право виникає в результаті переживання багатьох осіб, не відображено в нормах позитивного права, а емоції владних осіб за певних умов об'єктивуються в нормах позитивного

права. Звідси Л. Петражицький робить висновок про множинність права: кожна група осіб, навіть кожна людина може мати своє право, тому позитивне право – це теж психічне право, результат переживання, проекції переживань тих чи інших осіб влади.

У Л. Петражицького знаходимо підтвердження, що право не тільки взаємопов'язане з мораллю, але й є глибоко моральним [10]. Неморальний закон не є правовим, підриває устої влади, не є правом. Перш за все, право є моральним імперативом, в основі якого лежить Божественна воля і який визнаний, санкціонований державою та забезпечується нею. Аморальний закон приречений на суспільний негативізм, громадський осуд. Він не виконує однієї з основних функцій права – не формує правового порядку. Саме моральний зміст визначає право як суспільне явище [10].

Неопозитивіст Г. Харт намагався посилити процес гуманізації позитивного права, пов'язував його не з обов'язком, а з вільним волевиявленням. Його учень, ізраїльський правознавець Джозеф Роз продовжив розвиток антропологічної школи права і слідом за Г. Кельзеном заперечував існування прогалин у праві як наслідок позитивістської тези про те, все право зводиться до джерел права, які, своєю чергою, є соціальними фактами [21].

Надалі позитивісти другої половини XX ст. будували свої розробки на засадах аналітичної філософії; А. Росс і Є.В. Булигін звертались до логічного напряму, а представники Оксфордської школи звернулися до лінгвістичного напряму цієї філософії. Однак найважливішою тенденцією сучасного позитивізму є включення до дослідження права аналізу соціологічних проблем дієвості правових норм, а також проблем сприйняття норм індивідуальною психікою. Ця тенденція, зокрема, простежується в різних працях не тільки Г. Кельзена, А. Росса, представників інституційного юридичного позитивізму, а також представників Оксфордської школи. Водночас для юридичного неопозитивізму продовжує бути актуальною проблематика розмежування права і моралі.

У контексті теолого-соціологічного праворозуміння відмітимо, що в основі розвитку права лежать кілька об'єктивно зумовлених чинників [10]:

1) моральний імператив, визначений Всевишнім;

2) творча діяльність суспільства, зумовлена прагненням до свободи і справедливості як на загальносуспільному рівні, так і на особистісному;

3) намагання урівноважити загальносуспільний та особистий інтерес;

4) формування правового порядку як умови життя сучасного мультиінституційного суспільства;

5) прагнення до забезпечення безпеки життя, здоров'я, власності та прав і свобод.

Список використаних джерел:

1. Кистяковский Б.А.Социальные науки и право. Очерки по методоло-гии социальных наук и общей теории права. Москва, 1916. С. 374.

2. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Пер. с фр. Москва, 2000. С. 48.

3. Харт Г.Л.А. Понятие права. Санкт-Петербург, 2007. С. 264.

4. Історія вчень про право і державу : хрестоматія для юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів / авт.-укл. Г.Г. Демиденко ; за заг. ред. О.В. Петришина. 4-е вид., доп. і змін. Харків : Право, 2009. 958 с.

5. Костицький В.В. Багатолике право. Теолого-соціологічне розуміння права та проблеми конституційного закріплення теорії розподілу влади. *Юридичний вісник України*. 2011. 17-23 вересня (№ 37). С. 6.

6. Костицький В., Кобан О. Соціологія права : (науково-теоретична спадщина Євгена Ерліха і проблеми розвитку сучасної науки) (видання друге) ; Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи. Київ : Коло, 2016. 256 с.

7. Weinberger O. Law, Institution and Legal Politics: Fundamental Problems of Legal Theory and Legal Politics. Dordrecht, 1991. P. 111–132.

8. Еллинек Г. Общее учение о государстве. Санкт-Петербург, 2004. С. 47–59, 84–85, 192–194, 331–365.

9. Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. Санкт-Петербург, 2000. С. 165–184.

10. Wasyl W. Kostytsky., Kwestia oceny dziedzictwa prawnego Leona Petrazyckiego w nowoczesnej doktrynie prawnej Ukrainy. *Leon Petrazycki i jego dzielo.* Warszawa : Stydia Iridica, 2018. P. 163–184.

11. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. Т. 1. Москва, 1910. *Історія вчень про право і державу: хрестоматія для юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів* / авт.-укл. Г.Г. Демиденко ; за заг. ред. О.В. Петришина. 4-е вид., доп. і змін. Харків : Право, 2009, 958 с. С. 510–514.

12. Костицький М.В. Позитивізм як методологія юриспруденції. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 2. С. 22.

13. Чистое учение о праве Ганса Кельзена : Сб. пер. Вып. 2 / Отв. ред. В.Н. Кудрявцев, Н.Н. Разумович. Москав, 1988. С. 68.

14. MacCormick N. Questioning Sovereignty: Law, State, and Nation in the European Commonwealth. New York, 2002. P. 17–26.

15. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права. *Історія вчень про право і державу: хрестоматія для юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів* / авт.-укл. Г.Г. Демиденко ; за заг. ред. О.В. Петришина. 4-е вид., доп. і змін. Харків : Право, 2009ю 958 с. С. 510–514.

16. Берман Г.Дж. Западная традиция права : эпоха формирования. Москва : Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА- М-НОРМА, 1998. 624 с.

17. Ross A. On Law and Justice. Berkeley, 1959. P. 57–58.

18. Костицький В.В. Теолого-соціологічне розуміння права: Конституція України. *Liber Amirorum до 55-річчя О.Л. Копиленка* : монографія / авт. кол. ; за ред.. д.ю.н. О.О. Гріненко. Київ; Одеса : Фенікс, 2016. С. 329–339.

19. Захарова М.В. Французская правовая система : проблемы теории : дисс. … докт. юрид. наук : 12.00.01 ; Московский государственный юридический университет имени О.Е. Кутафина (МГЮА). Москва, 2015. С. 99.

20. Тадевосян Э.В. Социология права и ее место в системе наук о праве. *Государство и право*. 1998. № 1. С. 46.

21. Краевский А.А. Чистое учение о праве Ганса Кельзена и современный юридический позитивізм : дисс. канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Санкт-Петербургский государственный університет. Санкт-Петербург, 2014. С. 69–70.

UDC 342.7
DOI https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-4.7

Grzegorz Krawiec,
Professor
of Pedagogical University in Cracow (Poland)
ORCID: 0000-0003-2949-5361

ESTABLISHING NEW OMBUDSMAN INSTITUTIONS – THE RIGHT STEP IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN RIGHTS? POLISH EXAMPLE

СТВОРЕННЯ НОВИХ ІНСТИТУТІВ ОМБУДСМЕНА – ПРАВИЛЬНИЙ КРОК У РОЗВИТКУ ПРАВ ЛЮДИНИ? ПРИКЛАД ПОЛЬЩІ

The article indicates that the establishment of new ombudsman institutions need not necessarily contribute to increasing the protection of human rights. Very often, newly established Ombudsman institutions do not have many powers typical of classic Ombudsman organs. They are also very often associated with the executive. Creating an ombudsman dependent on the executive power significantly limits the possibilities of its operation.

The ombudsman institutions were not always combined with the protection of human rights. This is obvious, if only because of the fact that these institutions are older than the concepts of human rights protection. The ombudsman was granted the function of protecting human rights as a result of the development of these institutions and their introduction in subsequent countries, often as a result of the democratic changes of the 20th century (Portugal, Spain, Central and Eastern Europe and others); the same Ombudsman institutions were given a different feature than the one that originally connected with them in the countries in which they were established (Sweden, Scandinavian countries).

The article discusses the Polish institution of the Ombudsman for Small and Medium-sized Enterprises. It was indicated that the Ombudsman for Small and Medium Enterprises is not a classical ombudsman. He is very similar to the executive ombudsman. It is not an independent body; there are also links between the Ombudsman and the executive. The lack of independence is evidenced by the method of appointing the Ombudsman (by the Prime Minister at the request of the minister competent for economy, the manner of appointing the Deputy and the procedure for establishing the Bureau Statute. This is very important, because lack of independence may affect the actions of Ombudsman for Small and Medium-sized Entrepreneurs: he may, for example, refuse to undertake certain types of matters; may refuse to lodge a specific type of legal remedy.

Key words: *the Ombudsman, the Ombudsman for Small and Medium-sized Entrepreneurs, human rights.*

У статті зазначено, що створення нових інститутів омбудсмена не обов'язково має сприяти підвищенню захисту прав людини. Дуже часто новостворені установи Омбудсмана не мають багатьох повноважень, характерних для класичних органів Омбудсмана. Вони також дуже часто асоціюються з органами виконавчої влади. Створення омбудсмена, залежного від виконавчої влади, істотно обмежує можливості його діяльності.

Інституції омбудсмена не завжди поєднувалися із захистом прав людини. Це очевидно, хоча б через те, що ці інститути старші за поняття захисту прав людини. Омбудсмену було надано функцію захисту прав людини внаслідок розвитку цих інститутів та їх впровадження в наступні країни, часто внаслідок демократичних змін XX століття (Португалія, Іспанія, Центральна та Східна Європа та інші); ті ж установи Омбудсмена мали іншу особливість, ніж та, яка спочатку була пов'язана з ними в країнах, в яких вони були створені (Швеція, скандинавські країни).

У статті йдеться про польський інститут омбудсмена для малого та середнього бізнесу. Було зазначено, що Омбудсмен малого та середнього бізнесу не є класичним омбудсменом. Він дуже схожий на виконавчого омбудсмена. Це не незалежний орган; також існують зв'язки між Омбудсменом та виконавчою владою. Про відсутність незалежності свідчить спосіб призначення омбудсмена (прем'єр-міністром на вимогу міністра, що відповідає за питання економіки, спосіб призначення заступника та порядок створення статуту бюро. Це дуже важливо, оскільки відсутність незалежності може вплинути на дії Омбудсмана для малих та середніх підприємців: він може, наприклад, відмовитись від певних питань, може відмовити в поданні певного виду юридичних засобів захисту.

Ключові слова: *омбудсмен, омбудсмен для малих та середніх підприємців, права людини.*

Currently, in many countries there is a tendency to create new specialized ombudsmen. The Polish example shows that this is not always good practice for protecting human rights. These new ombudsman institutions do not have many of the features that the classic ombudsman possessed. First of all, these new ombudsmen are not independent. In this text I will indicate that the lack of independence may negatively affect the role of the Ombudsman in the sphere of human rights protection.

Ombudsman (or more broadly: ombudsman institution) is an entity appearing in different

countries, having different legal status and different competences. In Poland, it has been assumed that the ombudsman (called *Rzecznik Praw Obywatelskich*), safeguards human and citizen freedoms and rights – hence is an ombudsman for human rights. He can be called a classical ombudsman.

The Polish ombudsman model was not created in a emtptiness; it is one of the models of ombudsman institutions that have been around the world for a long time. In the literature, such institutions have been repeatedly classified, taking into account their characteristics in various legal systems.

First of all, ombudsman institutions were not always combined with the protection of human rights. This is obvious, if only because of the fact that these institutions are older than the concepts of human rights protection. The ombudsman was granted the function of protecting human rights as a result of the development of these institutions and their introduction in subsequent countries, often as a result of the democratic changes of the 20th century (Portugal, Spain, Central and Eastern Europe and others); the same Ombudsman institutions were given a different feature than the one that originally connected with them in the countries in which they were established (Sweden, Scandinavian countries).

This point of view is the basis of the classification proposed by Linda C. Reif, who distinguished the classical ombudsman from the human rights ombudsman.

In general, she described the ombudsman not only as a certain entity, but also as a mechanism ensuring transparency of the executive power and "democratic" responsibility, which is to result in building good governance) [3, p. 2]. However, some ombudsman institutions are hybrid and deviate from this model: on the one hand it may be an ombudsman whose task is to protect human rights (human rights ombudsman), which controls the administration and at the same time performs the function of protecting human rights. On the other hand, this hybridity is expressed in entrusting the ombudsman with the function of an anti-corruption authority or in the field of environmental protection.

However, some ombudsman institutions are hybrid and deviate from this model: on the one hand it may be an ombudsman whose task is to protect human rights (human rights ombudsman), which controls the administration and at the same time performs the function of protecting human rights. On the other hand, this hybridity is expressed in entrusting the ombudsman with the function of an anti-corruption authority or in the field of environmental protection [3, p. 2].

The definition of a classic ombudsman is as follows: it is an office provided for by the constitution or by action of the legislature or parliament and headed by an independent, high-level public official who is responsible to the legislature or parliament, who receives complaints from aggrieved persons against government agencies, officials, and employees or who acts on his own motion, and who has the power to investigate, recommend corrective action, and issue reports [3, p. 3].

Classical ombudsmen typically only take complaints directed against the government and usually do not have the jurisdiction to investigate complaints between private entities [3, p. 3]. Only in some countries can the hybrid ombudsman also deal with such complaints [3, p. 3].

The characteristic feature of such an ombudsman is its independence, consideration of applications, and the right to make recommendations [1, p. 38].

As for hybrid ombudsman institutions, they are e.g. human rights commissions, ombudsman for human rights ombudsman) [3, p. 7-8] and specialized ombudsmen, such as the ombudsman for children [3, p. 8].

As indicated above, the Ombudsman for Human Rights combines the role of a classical ombudsman and an institution that protects human rights.

Regardless, the author mentioned above also distinguished the so-called executive ombudsman or quasi-ombudsman, who is appointed by the executive authorities and responsible to this power [3, p. 14].

It performs similar functions as the classic ombudsman [1, p. 38], but it is not independent. It can occur at the national, supranational and municipal levels, and their legal status varies. Undoubtedly, a characteristic feature of such an ombudsman is a relationship with the executive. It is important, however, that an executive ombudsman operating in a democratic state (e.g. UK Parliamentary Commissioner for Administration) can enjoy great independence in the performance of his functions [3, p. 14].

In the doctrine, however, there is a debate whether the executive ombudsman meets the definition of a classic ombudsman. Some question this by pointing to the lack of independence of the executive ombudsman. Others point out that formal independence from the executive is not a prerequisite for ensuring impartiality and efficiency [3, p. 15].

However, this division into classical and executive ombudsman is not exhaustive. Analyzing various bodies in different countries of the world, representatives of the science of law distinguished many other types of ombudsman institutions: there is also an "organizational ombudsman", which was originally established at universities and corporations, but also includes ombudsmen serving government agency employees [1, p. 39].

The Polish Ombudsman (*Rzecznik Praw Obywatelskich)* combines the features of a classic ombudsman, but at the same time acts as a human rights protection body. He is undoubtedly

independent in examining complaints about public authorities - including the executive; also has certain powers, which even indirectly – affect the shape of Polish law. As reported in the literature, the ombudsman's powers in the field of judicial power may be limited, and their scope is determined by the internal law of the country [3, p. 13-14].

This Polish classical Ombudsman also has certain powers over the judiciary – however, they are limited: the Ombudsman can only take actions expressly provided for by law. It seems that in the event of any doubt as to the applicability of a given measure to the judiciary, a narrowing interpretation should apply. In addition, the Ombudsman may not violate judicial independence.

The Polish Ombudsman is a hybrid body – there is no doubt that he guards the freedom and rights of human and citizen (as indicated by the Constitution of the Republic of Poland), but also his role is to ensure good administration and prevent maladministration.

Obviously, the rights of the Polish Ombudsman towards both the executive and the judiciary are important. However, the powers against the executive are "fuller", which is also characteristic of hybrid ombudsmen in other countries where, as has already been pointed out, powers over the judiciary do not go as far as against the executive. The need for control over the administration's activities results, among others from the fact that "there is a tendency of representatives of administrative authorities to pay attention primarily to the public interest, a tendency to expand the sphere of influence of public interest in relation to the private interest and to be guided sometimes not so much by legality as under the principal guidelines of superior authorities – to achieve certain tasks in the area of the government's basic political line" [6, p. 420].

The traditional the concept of public subjective rights, created in the nineteenth century, has recently begun to be supplemented with a new element, i.e. the principle of good governance. Today, what counts is not only compliance with the entity's procedural guarantees and satisfaction within the limits set by applicable law, but also the effectiveness of actions taken by the administration, generally understood as the proper allocation of public resources (funds)" [2, p. 3].

Also in Polish literature some characteristic features of the Ombudsman institution are given. J. Świątkiewicz with reference to the Ombudsman [4, p. 7-8], pointed out several characteristics of the Ombudsman institution (different depending on legal regulations in specific countries):

– Informal ombudsman's proceedings (which is not guaranteed by the extensive court procedures, which require considerable costs, often using the assistance of a lawyer and characterized by lengthy proceedings).

– The Ombudsman institution complements "traditional" institutional solutions, especially in areas where there is no judicial review or where this review is limited or access is limited.

– It creates the possibility, in some countries, to challenge, within the framework of applicable procedures, even judicial decisions, or to respond to deficiencies in the non-judicial activity of courts and judges - to the extent not covered by judicial independence.

– It also allows responding to inactivity of organs subject to ombudsman control.

– the Ombudsman is authorized to take action not only on request, but also ex officio, which in principle courts cannot do.

– In many countries, the scope of control covers not only legality, but also compliance with the principles of "good administration", "equity", justice, "efficiency of administrative operations", allows to counteract its "negligence" – here also the author writes about decision-making slack.

The Ombudsman is an ombudsman of universal nature, whose task is to protect the freedoms and rights of man and citizen, regardless of who this man is and regardless of the nature of freedom and rights. Other ombudsman institutions – of a more specialized nature – have also appeared in Poland. These include the Ombudsman for Small and Medium-sized Enterprises.

Pursuant to the Act of 6 March 2018, the Ombudsman for Small and Medium-sized Enterprises (Act of 6 March 2018 on the Ombudsman for Small and Medium-sized Enterprises (Journal of Laws of 2018, item 648) was established. In accordance with art. 1 of this Act, he protects the rights of micro, small and medium-sized enterprises, in particular respect for the principle of freedom of economic activity, deepening the confidence of entrepreneurs in public authority, impartiality and equal treatment, sustainable development and the principle of fair competition and respect for decency and legitimate interests of entrepreneurs.

First of all, it should be noted that the Ombudsman for Small and Medium Enterprises is not a classic ombudsman. Closer to the executive ombudsman indicated above. It is not an independent body; there are also links between the Ombudsman and the executive. The lack of independence is evidenced by the method of appointing the Ombudsman (by the Prime Minister at the request of the minister competent for economy, the manner of appointing the Deputy (by the minister and not by the Ombudsman himself) and the procedure for establishing the Bureau Statute (the Ombudsman does not do this, and the minister competent for economy).

The Ombudsman for Small and Medium-sized Enterprises has a number of powers – they are broadly defined, e.g. in the sphere of administrative and court-administrative proceedings (e.g. requesting administrative proceedings, filing complaints and cassation complaints to the

administrative court, as well as participating in these proceedings – on rights of the prosecutor). However, he does not have some of the Ombudsman's rights, e.g. he cannot demand that civil proceedings be instituted. If the Ombudsman for Small and Medium-sized Entrepreneurs deems it necessary to request the initiation of proceedings in civil matters, then he can apply to the Ombudsman for action by the latter.

A fairly significant difference between the classical Ombudsman (*Rzecznik Praw Obywatelskich)* and the Ombudsman for Small and Medium-sized Enterprises is due to the fact that the Ombudsman acts when human and civil liberties and rights are violated, and "cannot and should not get involved as a representative of the interests of individual social groups or political groups" [5, p. 42].

On the other hand, the Ombudsman for Small and Medium-sized Entrepreneurs protects "entrepreneurs' rights" by acting on the request of an individual entrepreneur (and taking individual legal measures, e.g. lodging a complaint), however the Act on the Ombudsman for Small and Medium-sized Enterprises indicates many provisions stating that the essence of the Ombudsman's activities is also upholds the interests of entrepreneurs: the Defender protects the "legitimate interests of entrepreneurs". The Defender gives opinions on draft normative acts regarding the interests of entrepreneurs; The Ombudsman, when undertaking actions, examines whether the entrepreneur's rights or interests have not been violated as a result of an act or omission of a public administration body.

It seems that the Act on the Ombudsman for Small and Medium-sized Entrepreneurs, using the concept of "entrepreneurs' interest" refers not only to the individual entrepreneur's interest, but also to the interests of group entrepreneurs, which is supported by the essence of some of the measures that the Ombudsman may use regarding protection rights of the entire group of entrepreneurs. And although the classical Ombudsman (*Rzecznik Praw Obywatelskich)* has similar powers, the justification for the Ombudsman's non-involvement as a representative of individual social groups is that there may be a violation of the rights of another group for which this Ombudsman does not plead (and which he is also called to defend). The classical Ombudsman (*Rzecznik Praw Obywatelskich*) is a universal protection body. Meanwhile, the Ombudsman for Small and Medium-sized Entrepreneurs is appointed as the Ombudsman of entrepreneurs – both individual and the whole group; is to act in the interest of this group.

The Ombudsman for Small and Medium-sized Entrepreneurs has no feature of independence; the classical Ombudsman (*Rzecznik Praw Obywatelskich)* is independent. As indicated above, the lack of independence is evidenced by the manner in which the Ombudsman for Small and Medium-sized Entrepreneurs was appointed, the manner in which his Deputy was appointed (by the minister and not by this Ombudsman himself) and the procedure for establishing the Statute of the Bureau (the Ombudsman and the minister do not). This is very important, because lack of independence may affect the actions of Ombudsman for Small and Medium-sized Entrepreneurs: he may, for example, refuse to undertake certain types of matters (when the Prime Minister so wishes); may refuse to lodge a specific type of legal remedy (e.g. complaints to the administrative court about tax decisions significantly burdening the recipient financially), etc.

The attribute of independence in the case of the Ombudsman contributed to his brand and position, and significantly influenced his perception and social perception. It seems that the Ombudsman for Small and Medium-sized Entrepreneurs will not have such a good brand; he will be associated with the executive branch. Given that the rights of entrepreneurs may be violated to the greatest extent by the executive, it is hard to resist the impression that the Ombudsman's actions can sometimes be illusory. Therefore, if any new ombudsman institutions are to be created, they should be fully independent. Creating an ombudsman dependent on the executive power significantly limits the possibilities of its operation.

Conclusions. The dominant thinking is that a greater number of ombudsman institutions contribute to the protection of human rights or the rights of a specific group of entities. The multiplication of ombudsman institutions raises questions about their mutual relationship, the position of individual ombudsmen relative to each other (the "importance" of one ombudsman over another), the principles of cooperation / cooperation, etc. The establishment of a new ombudsman institution separate from the classical Ombudsman (*Rzecznik Praw Obywatelskich)* does not necessarily mean an increase in the protection of the rights of a given group, rather, it shows that there is a political will to enhance this group, or it is considered extremely important for social and economic life, etc., and at the same time there is a conviction that the rights of this group are frequently violated, or whether the situation of this group is considered worse than others groups.

References:

1. Gadlin H. The Ombudsman:What's in a Name*? Negotiation Journal*, nr 16, styczeń 2000.
2. Kmieciak Z. Idea procedur administracyjnych trzeciej generacji (na przykładzie postępowania w sprawach dofinansowania projektów w ramach programów operacyjnych. *Państwo i Prawo*. z. 5/2015.
3. Reif L.C., The Ombudsman, Good Governance and the International Human Rights System, Dordrecht 2004,
4. Świątkiewicz J. *W piętnastą rocznicę ustanowienie instytucji Rzecznika Praw Obywatelskich, w: Godność człowieka a prawa ekonomiczne i socjalne. Księga Jubileuszowa wydana w piętnastą rocznicę ustanowienia Rzecznika Praw Obywatelskich*. Warszawa 2003.
5. Trociuk S. *Komentarz do ustawy o Rzeczniku Praw Obywatelskich*. Warszawa 2014.
6. Urbanowicz S. *Kontrola sądowa nad działalnością administracyjną*. Palestra 1938, nr 5.

УДК 316.334.56
DOI https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-4.8

Міхно Н.К.,
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара
ORCID: 0000-0001-8120-7182

ПРАВО НА МІСТО: ПРАКТИКИ ОРГАНІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО МІСЬКОГО ПРОСТОРУ

RIGHT TO THE CITY: PRACTICES OF ORGANIZING A MODERN CITY SPACE

Основна увага в даній статті зосереджена на визначенні потенціалу концепції «права на місто» в перспективі соціологічного аналізу характеру зміни практик організації міського простору. У роботі підкреслено, що актуалізація уваги до просторових феноменів зумовлена рядом методологічних поворотів у науковій площина, які відбулися починаючи із другої половини XX століття. Автором концепції «право на місто» є французький соціолог Анрі Лефевр, який запропонував концептуальну схему аналізу міських просторів у сучасних умовах, що в подальшому отримала широку популярність серед представників різних наукових напрямів, які досліджують місто як соціальний феномен та культурний текст. Особливу вагу в даному теоретичному підході до аналізу простору мають такі характеристики, як репрезентація простору, простір-репрезентація та просторові практики. Зазначено, що з розвитком інформаційних технологій відбуваються зміни організації об'єднань мешканців для реалізації власного права на місто – виникають такі нові форми організації, як локальні мережеві спільноти. Зафіксовано, що концепція «права на місто» може вважатися основою розвитку сучасного тактичного урбанізму як практики організації простору міст. Тактичний урбанізм у даному випадку дає змогу реалізувати право на участь та право на присвоєння міського простору. Визначено, що до основних суб'єктів комунікації та виробництва простору належать влада, комерційні організації, жителі міста, цифрові медіа, інформаційні, навігаційні та пошукові системи. Пропонуються до уваги окремі приклади виробництва міського простору шляхом реалізації права на місто. У сучасних українських містах право на місто здобувається через діяльність міських активістів, громадських організацій у напрямку взаємодії як із мешканцями міста, так і з представниками місцевого самоврядування, а також шляхом неформальних взаємодій із публічними просторами міста – від стріт-арту до мистецьких перфомансів.

Ключові слова: *місто, міський простір, тактичний урбанізм, право на місто, право на участь, право на присвоєння, права та свободи.*

The focus of this article is based on determining the potential of the concept "right to the city" in the future, a sociological analysis of the nature of the change practices of organizing urban space. The paper stressed that the mainstreaming of attention to spatial phenomena due to several methodological turns in a scientific plane, which had taken place since the second half of the twentieth century. The author of the concept «right to the city» is French sociologist Henri Lefebvre, who proposed a conceptual scheme for the analysis of urban spaces in modern conditions, which later gained popularity among the representatives of various scientific fields that explore the city as a social phenomenon and as cultural text. Of particular importance in this theoretical approach to the analysis of space have characteristics such as representation of space, the space of representation and spatial practices. Noted that with the development of information technology changes the organization of residents associations for the realization of their right to the city – there are such new forms of organization as a local community network. It is recorded that the concept of «right to city» can be considered as the basis for the development of modern tactical urbanism as practices the organization of space cities. Tactical urbanism in this case gives the opportunity to realize the right to participation and the right to the appropriation of urban space. It is determined that the main subjects of the communication and production space owned by government, commercial organizations, residents, digital media, information, navigation and search engines. Available to the individual examples of the production of urban space through the implementation of the right to the city. In the modern Ukrainian cities right to the city is acquired through the activities of urban activists, social organizations in the direction of cooperation with residents and representatives of local authorities, as well as through informal interactions with the public spaces of the city – from street art to art performances.

Key words: *city, urban space, tactical urbanism, right to a city, right to participate, right to misappropriation, rights and freedoms.*

Сучасна соціологія міста все частіше звертається до повсякденного світу людини як до джерела знання про міську реальність. Повсякденність виходить із затінку другорядності, порівняно з іншими сферами життя, і стає рамкою аналізу сучасних процесів у місті. Ця тенденція отримала назву нового урбанізму. Так, Е. Амін та Н. Тріфт характеризують новий урбанізм як такий, що «розглядає місто як місце мобільності, як потік і повсякденність, який розрізнює міста за їхніми повторюваними феноменологічними зразками» [1].

Починаючи із другої половини-кінця XX ст. поряд із такими кардинальними методологічними зрушеннями, як феноменологічний, лінгвістичний, культурний повороти, відбувається так званий просторовий поворот, який передбачає посилення просторово-географічного компонента. Він проявляється в багатьох соціально-гуманітарних науках (філософії, літературознавстві, антропології, соціології та ін.), які починають активно оперувати різноманітними метафорами простору. Основою просторової парадигми міської соціології стали ідеї філософа, теоретика неомарксизму Анрі Лефевра, конструктивістські уявлення соціолога П'єра Бурдьє, а також критична концепція географа-постмодерніста Едварда Соджа, пізніше доповнена Девідом Харві.

Основною метою даної статті є визначення евристичних можливостей концепції «право на місто» в дослідженні (ре)конфігурації практик організації сучасного міського простору.

Концепція права на місто Анрі Лефевра [8] отримала свій розвиток і як наукова доктрина, і як нормативний апарат урбаністки. Сьогодні, через майже півстоліття, можна з упевненістю констатувати, що Лефевру вдалося створити новий перспективний напрямок на стику урбаністики, філософії, соціології та права, і за п'ятдесят років свого розвитку концепція права на місто не тільки стала серйозно сприйматися в науковому середовищі, але й отримала практичні досягнення – право на місто має забезпечити жителям можливість впливати на формування та використання громадського міського простору та користування тими благами, які надає місто [4].

Автор концепції «право на місто» Анрі Лефевр відкидає поняття «абсолютного» простору та концепцію «простору як вихідного», запропоновану Мартіном Гайдеггером і Гастоном Башляром. Для нього «природа простору» завжди продукується, простір виробляється соціально, «виковується» із природи і природних матеріалів, формується в історично конкретному способі виробництва, суспільних відносинах і виробництві знань. Філософ оперує репрезентаціями просторів, пояснює їх певною мірою діалектичними відносинами (що є досить логічним відповідно до ангажованості автора марксистським напрямом); простір є «продуктом», що має використовуватись, має «споживатись», а також «засобом виробництва». Анрі Лефевр пояснює, що простори є продуктами діяльності, що охоплює не тільки економічні і технічні сфери, а й простягається далеко за їх межі, бо вони є також політичними, соціальними продуктами [11].

Зокрема, вчений уперше вводить у соціологію міста поняття «право на місто», маючи на увазі процес постійного привласнення міського простору (але не володіння їм) як право на публічне міське життя, на зміну сформованого порядку речей. На практиці реалізація концепції права на місто проявляє себе в тому, як представлені в міському середовищі різні соціальні групи (жінки, діти, люди похилого віку, люди з обмеженими можливостями, етнічні та релігійні меншини та ін.) та наскільки вони «видимі» або «невидимі» в місті [7].

У своїх роботах «Виживання капіталізму» та «Виробництво простору» Анрі Лефевр використовує поняття «виробництва простору». Тобто той простір, що існує довкола нас, є не чим іншим, як відображенням тих соціоекономічних умов, що передували створенню цього самого простору. Своєрідними «виробниками» простору вчений вважає архітекторів, будівельників, планувальників, вчених та художників. У свою чергу, «споживачами» простору є соціум. Відповідно, автор висуває ідею, згідно з якою простір – результат соціального виробництва. Основний постулат полягає в тому, що соціальний простір є соціальним продуктом та яскравим прикладом соціальних взаємовідносин людей певного часу [10].

Мешканці міста будують місто, а місто створює та змінює містян в умовах, які вони не можуть обирати і контролювати. Що в місті буде творінням, а що продуктом, зазвичай виявляється тільки в ретроспективі. Надалі вже Д. Харві, розвиваючи дану тезу, пише: «Ми поодинці і гуртом у своїй повсякденній діяльності, докладаючи політичні, інтелектуальні та економічні зусилля, будуємо місто. Всі ми, так чи інакше, архітектори нашого міського майбутнього» [12]. Кожне місто має свою історію і одночасно є частиною загальної історії, оскільки створюється і вдосконалюється своїми мешканцями в певному історичному та подієвому контексті. Так, західне середньовічне місто було результатом творіння торговців і банкірів, які, створивши місто, їм і керували. Анрі Лефевр вважає, що італійські, фламандські, англійські і французькі торговці, розглядаючи міста як продукт власного виробництва, любили їх і прикрашали творами мистецтва, відповідно «виробляючи» власними зусиллями міський простір та привласнюючи його. Однак бажання прикрасити місто співіснувало з бажанням отримати прибуток. Подібна модель міста, яка була створена декілька століть тому,

на думку французького соціолога, збереглася й досі.

Ми розуміємо, що місто існує як сукупність нематеріальних (знання, культура тощо) та матеріальних об'єктів, вироблених людьми. Відповідно, історія міста пишеться як книга, в ній знаходять своє відображення ідеології, цінності тих людей, які брали участь у його створенні, тобто виробництві. Тобто місто є культурним текстом. Кожен тип суспільства та спосіб виробництва передбачають формування особливого типу міста, виробляють особливий тип фізичного і соціального простору.

Зокрема, Анрі Лефевр пропонує два визначення міста, які, на його думку, доповнюють один одного. По-перше, місто – це «проекція суспільства на землі, тобто не тільки визначене місце розташування, але особливий простір, що сприймається і осягається за допомогою думки, яка визначає матеріальну і соціальну складові». По-друге, місто – це сукупність відмінностей між містами. Вчений вважає за необхідне запропонувати також ще одне визначення, оскільки зазначені вище не враховують ті особливості міст, які стали результатом їх історичного розвитку та є наслідками поділу праці між містами та взаємовідносин із прилеглими територіями, які припускають можливість суттєвих відмінностей між патернами міського життя. Право на місто включає в себе сукупність прав: на свободу, на творення, на участь і т. ін. Відповідно, право на місто повинні пред'являти ті, для кого воно є частиною їх повсякденного життя: молодь, студенти, інтелектуали, робітники, «білих комірці», жителі передмість та інші [3].

Будучи неомарксистом, Анрі Лефевр поставив питання про можливість реалізації цивільних та інших прав індивіда не тільки в масштабі держави, а й у масштабі міста. Крім прав на житло, роботу і освіту, Лефевр розглядав право на місто в більш широкому сенсі – як право належати місту, жити в ньому і змінювати його. Досліджуючи «право на місто», Лефевр фіксував право людей на спільне співіснування, міське життя, право на втілення в життя в міському просторі ідей про мирне співжиття [15]. Важливим є те, що одним із центральних пунктів в концепції «право на місто» є саме усвідомлення права на зміну сформованого порядку речей для загального поліпшення умов життя.

У даному контексті важливим є те, що згідно з концепцією права на місто простір являє собою триєдність таких складових частин:

1. Репрезентація простору. Це сприйняття простору людьми, що мають як пряме, так і непряме відношення до його створення (митці, архітектори, інженери, представники влади). Репрезентація простору – це простір із точки зору владного дискурсу (приклад – генеральний план міста). За допомогою репрезентації простору владні структури керують сприйняттям міста і повсякденними рутинними практиками мешканців міста.

2. Простір репрезентацій. Це зворотна сторона репрезентації простору, а саме простір жителів. Простір репрезентацій не сприймається жителями як об'єктивно наданий, а представляє швидше складний невідрефлексований і чуттєвий образ, наповнений багатозначними символами: батьківський дім, родина, шкільний двір, рідне місто. Саме в цьому просторі часто співіснують реальне і уявне.

3. Просторові практики. Мова йде про повсякденні рутинні практики городян: дозвілля, вибір маршруту, тактики переходу дороги. Практики «знизу» не завжди збігаються з генеральним планом або діями «зверху». Плани архітекторів і амбіції влади, як правило, перебувають у конфлікті зі світом повсякденних практик [9].

Як ми вже зазначали, особливу позицію в питанні формулювання теорії права на місто займає Д. Харві, який зміщує дослідний фокус із масштабних змін просторового ландшафту на окремі географічні локуси, вперше вводячи в соціологію міста поняття «місце», іншими словами, здійснює перехід із рівня space (простір) на рівень place (місце). При цьому будь-яке «місце» є результатом впливу певних соціальних і економічних механізмів. Також він підкреслює, що «право на місто» опосередковано «просторовою організацією політичної влади», тобто тим, як саме репрезентується політична влада в міському просторі [12]. А для сучасного дослідника міста та міських процесів Дона Мітчелла [14] право на місто тісно пов'язане з міськими публічними просторами, адже це єдині місця, в яких це право може бути маніфестоване та здобуте; вони є маркерами права на місто. Тим, у кого немає приватного (до прикладу, безхатченки), залишаються тільки публічні простори, вони стають їхнім правом на місто [6].

Варто відмітити, що підвищена увага до теми «права на місто» стала потужним поштовхом до появи нових ідей і концепцій щодо поліпшення життя та міських умов. Крім державного законодавства, сьогодні вже існує ряд рекомендаційних документів і декларацій. Наприклад, ще в 1992 році Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи була прийнята Європейська Хартія Міст. Основою її реалізації є міські органи влади, і переважна увага в ній приділяється конкретним обов'язкам цього рівня влади у сфері міського розвитку. Згідно із загальною спрямованістю роботи Ради Європи щодо захисту основних прав і свобод людини велика увага в ній приділяється якісним аспектам міського розвитку і якості життя в містах. У ній визначається звід керівних принципів, які застосовуються у всіх країнах Європи, в яких проблеми міст дуже схожі за характером, якщо не за масштабом. Місто включає в себе співпрацю між національним урядом, міськими органами управління,

приватним сектором і громадянським суспільством. Це місце, де кожен, незалежно від економічних засобів, статі, раси, національності або релігії, має можливість повною мірою брати участь у соціальній, економічній, політичній життя і повністю користуватися всіма основними послугами, які пропонує місто [4].

Із розвитком інформаційних технологій «право на місто» отримало нове життя і численні інтерпретації глибоких змін у всьому світу, пов'язаних як із розвитком соціуму, так і з технічними новаціями. У таких умовах стає реальним поява нових форм політичної та соціальної організації мешканців міста. Завдяки цим формам люди стають соціально активними у вирішенні конкретних проблем. Прикладом подібних форм організації стають локальні мережеві спільноти – від тих, які представляють юридично оформлені організації, робота яких пов'язана з вирішенням міських проблем, громадські організації, які працюють у напрямку розвитку та покращення якості міського середовища, до неформальних об'єднань громадян, які представляють локальні ком'юніті для обговорення та вирішення проблем та актуальних питань локальних територій (район в місті, ОСББ та ін.).

Якщо Лефевр спочатку вказує на право городян брати участь в ухваленні будь-яких рішень щодо міських просторів, то право на місто має на увазі право на участь (right to participation) і право на присвоєння (right to appropriation), і якщо перше фактично є правом участі у прийнятті рішень, то друге включає в себе право на доступ до міських просторів та їх використання. У контексті інформатизації міського простору, розвитку систем пошуку та оброблення інформації, навігаційних систем, систем класифікації та зберігання даних цей підхід, як видається, набуває нової актуальності.

Відповідно, переосмислення простору відбувається через його окупацію, надання йому нових смислів. Наприклад, численні графіті несуть не тільки ідеологічне, але й естетичне навантаження. У процесі обговорення концепції соціального простору, запропонованої Лефевром, сформувалося уявлення про два модуса «права на місто»: право на участь і право на привласнення. Обидва вони опосередковані територіальною структурою державної влади, міською адміністрацією з її бюрократичним апаратом, тому їх реалізація набуває політичного аспекту, але він представлений у різних формах і з різним ступенем інтенсивності.

Право на участь включає вимоги до місцевого самоврядування щодо підтримки і розвитку інститутів громадянського суспільства, безпосередньої участі жителів міста в обговоренні й прийнятті рішень з усіх питань, що так чи інакше відносяться до міського простору. Це можуть бути проблеми топоніміки, забудови, встановлення різного роду меморіальних споруд, зміни або розвитку інфраструктури та інші. Право на присвоєння стверджує, що відкриті міські простори в рівній мірі повинні бути доступні всім бажаючим як для проведення дозвілля, так і для волевиявлення [13].

Розмірковуючи про розподіл ролей у реалізації інформаційного «права на місто», крім основних суб'єктів комунікації (влада, комерційні організації, медіа, жителі міста), слід особливо виділити цифрові медіа, інформаційні, навігаційні та пошукові системи, чия роль у генеруванні, розподілі та інтерпретації інформації є безсумнівною. Поліреферентність міського інформаційного простору передбачає нескінченне відтворення інформації, що доповнюється суб'єктами комунікації та їх діями. Мешканець міста, який реалізує «право на місто», наділений правом вибору не тільки предмета та способу, але і подальшого маршруту комунікації, тобто визначає тональність і напрямок подальших референцій за своїм досвідом і уявленням про належний благоустрій середовища свого проживання [5].

Останніми роками рух тактичного урбанізму, чи, як ще його називають урбаністи, теорії малих справ або міських інтервенцій масово поширився в Україні. Якщо в місті з'являються такі ініціативи, для адміністрації це має сигналізувати про те, що міський простір потребує позитивних змін, адже мета руху – привернути увагу муніципальної влади до якоїсь проблеми. Тим більше, що в адміністративних планувальників не завжди є інтерес або завдання спускатися на рівень певних локацій: кварталу, вулиці, будинку. Питання не в тому, що держава може зробити для нас, а в тому, що ми можемо зробити самі для себе, для своїх громад. Існує безліч прикладів, коли активні містяни, громадські організації використовують «менш бюрократичну» стежку вирішення проблем, вдаючись до співпраці виключно на громадських засадах. Вони дозволяють максимально задіяти потенціал учасників групи, створити простір, де актуалізується колективний інтелект та знаходяться новітні рішення [2].

Діяльність міських активістів все частіше спрямована не на організацію масових акцій із великими політичними цілями, а на локальні поліпшення. Такий підхід часто називають тактичним урбанізмом. Невеликі міські інтервенції зазвичай не вимагають багато часу або значних вкладень, іноді не цілком легальні, у всякому разі реалізуються без об'ємної проектної документації і численних узгоджень, яких потребує будь-яка офіційна робота з благоустрою. Ряд із цих тактик неможливо реалізувати без підтримки місцевої влади. До таких ініціатив відноситься, наприклад, рух «Відкриті вулиці» – традиція звільняти в певні дні або години частину міського простору від автомобільного трафіку для велосипедистів і пішоходів. Прообразом

руху стали так звані *ciclovia* (буквально «велодоріжки», хоча головне тут не наявність велосипедів, а відсутність машин). Інші тактики легше використовувати самостійно, без залучення великих гравців – муніципалітетів або бізнесу. Найчастіше вони дозволяють не стільки вирішити проблему, скільки позначити її – зробити видимою та актуальною для тієї ж місцевої влади або місцевих жителів. Серед типових проблем, до яких привертають увагу активісти, – брак або нерозвиненість публічних просторів, нестача зелені, засилля реклами, недоступність міського середовища для людей з обмеженими можливостями та інші.

Таким чином, запропонована Анрі Лефевром та розвинута іншими представниками різних наукових напрямів концепція «права на місто» заклала основу сучасного партисипарного тактичного урбанізму. Зміни, які відбуваються у тканині сучасного суспільства, детермінують і характер організації міського простору – виникають нові форми реалізації права на місто, змінюється характер та конфігурації права на участь та права на присвоєння міського простору. Під впливом процесів дигіталізації та розширення ваги інформаційних технологій у сучасному житті трансформуються спільноти містян для вирішення типових та актуальних проблем та переформатування міського простору. У подальшому залучення вихідних тез концепції «права на місто» дозволить більш детально досліджувати механізму партисипарного урбанізму в сучасному міському простору з позиції соціологічного фокусу аналізу.

Список використаних джерел:

1. Амин Э. Внятность повседневного города. *Логос.* 2002. № 3-4. С. 1–25.

2. Афанасьєва Л., Кузнєцова А. Тактичний урбанізм як концепт активного конструювання соціально-просторових практик сучасного міста. *Науково-теоретичний альманах «Грані».* 2017. Т. 20. № 8. С. 43–49.

3. Вершинина И. Анри Лефевр: от «права на город» к «урбанистической революции». *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18. Социология и политология.* 2018. Т. 24. № 2. С. 48–60.

4. Гольтяева Е. Продвижение «права на город» для градостроительного развития. *AMIT.* 2015. № 1(30). С. 1–9.

5. Кириллина Н. Право на город: репрезентация и воспроизведение данных в городской информационной среде. *Коммуникология.* 2018. Том 6. № 2. С. 116–123.

6. Козлова І. Право на місто у сучасних українських реаліях: актори та шляхи реалізації (приклад Львова). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* 2016. Вип. 37. С. 72–78.

7. Лебедева Е. Трансформация публичного пространства постсоветских городов. *Социология.* 2016. № 4. С. 107–115.

8. Лефевр А. Производство пространства. Москва, 2015.

9. Лефевр А. Социальное пространство. *Неприкосновенный запас.* 2010. № 2(70). URL : http://www.nlobooks.ru/rus/nz-online/619/1760/1761/.

10. Мішалова К. Географічний простір в роботах Анрі Лефевра. *Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук.* 2016. С. 15–16.

11. Фесенко Г. Молодіжний простір у філософсько-урбаністичній традиції. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2017. № 15. С. 146–149.

12. Харви Д. Право на город. *Логос.* 2008. № 3. С. 80–94.

13. Шихардин Н. Право на город. *Вестник КГУ.* 2017. Выпуск 13. № 1. С. 112–115.

14. Mitchell D. The Right to the City: social justice and the fight for public space. NY, 2003. L. : Guilford Press.

15. Nunley I. Le droit a la ville: Addressing Spatial Injustice and Hostile Geographies through the Application of Lefebvrian Philosophy in Contextually Capitalist Urban Planning Models. 2010. 10 p.

УДК 34.343.9
DOI https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-4.9

Мудряк Т.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0002-2958-3815

Щедріна Я.А.,
здобувач вищої освіти
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0003-1881-1576

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ПРОТИДІЇ ЗАКОННІЙ ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

ACTUAL PROBLEMS OF PREVENTING TO OBSTRUCTION OF LEGITIMATE BUSINESS ACTIVITY

У статті проаналізовано деякі аспекти кримінологічної характеристики злочину за ст. 206 КК України – «Перешкоджання законній підприємницькій діяльності».

У статті розглядається проблема рейдерства та його прояви у вітчизняній економіці та розроблення механізмів протидії рейдерським атакам. Спеціально вивчені наукові підходи до визначення рейду як реальної загрози ринково-майновим відносинам у вітчизняному економічному середовищі. Також розкрито ознаки передумови, видів та особливостей рейдерства в Україні. На основі вивчення теоретико-методологічних та прикладних аспектів боротьби із загрозами рейдерства розробляють ефективний та дієвий механізм протидії рейдерству, який є частиною стратегії економічної безпеки. Також у статті досліджено актуальні проблеми, що виникають під час встановлення кримінальної відповідальності за перешкоджання законній підприємницькій діяльності, та сформульовано певні перспективи вдосконалення заходів щодо запобігання зазначеному злочину.

Визначено поняття незаконного арешту майна підприємств, установ та організацій. Проаналізовано соціальну зумовленість, кримінальну відповідальність за незаконний арешт майна підприємства, установи та організації.

У статті досліджено методи правомірної протидії юридичній господарській діяльності. Генератори інформації впевнені у фактах підготовки чи доцільності протидії легальній господарській діяльності. Автором класифіковані особи, які готують та здійснюють протидію легальній господарській діяльності. Алгоритм дій розроблено під час отримання повідомлення про вимоги припинення легальної господарської діяльності, про обов'язкове укладення договору, а також вимоги супроводу загрози вчинення тяжких злочинів проти бізнесмена.

Ключові слова: *злочинність, перешкода, рейдерство, економіка, бізнес, завод, профілактика.*

The article analyzes some aspects of the criminological characteristics of the crime under Art. 206 of the Criminal Code of Ukraine – obstruction of legitimate business activity.

The article deals with the problem of raiding and its manifestations in the domestic economy and the development of mechanisms to counteract raider attacks. Specifically studied scientific approaches to determining the raid as a real threat to a market and property relations in the domestic economic environment. Also disclosed signs background of, types and features of raiding in Ukraine. Based on the study of theoretical and methodological and applied aspects of combating threats raider develop effective and efficient mechanism of anti-raiding, which is part of the strategy of economic security. Also the article explores the actual problems that arise in establishing criminal liability for obstruction of legitimate business activities are identified and certain prospects for improving the measures to prevent the mentioned crime are formulated.

The notion of unlawful seizure of property of enterprises, institutions and organizations is defined. The social conditionality, criminal liability for the unlawful seizure of property of an enterprise, institution, and organization is analyzed.

The methods of feasance counteraction legal economic activity are investigated in the article. Information generators are certain about the facts of preparation or feasance of counteraction of legal economic activity. An author is classify persons that prepare and accomplish counteraction of legal economic activity. The algorithm of actions is worked out at receiving message about the requirements of stopping of legal economic activity, limitations legal economic, about the obligatory conclusion of treaty, and also requirements accompaniment by the threat of commission of grave crime against a businessman.

Key words: *crime, obstruction, raiding, economics, business, plant, prevention.*

Вступ. Дослідженнями встановлено, що злочини, передбачені ст. 206 Кримінального Кодексу України (далі – КК України), становлять високий відсоток латентності в нашій державі. Із кожним роком кількість проблем щодо запобігання протидії законній господарській діяльності лише збільшується. Однією із причин є наявність в Україні олігархічних об'єднань, які посилюють свої позиції через монополізацію підприємництва.

Для здійснення ефективного виявлення протидії законній господарській діяльності необхідно вдосконалювати організаційно-тактичні моделі із забезпечення виявлення фактів та осіб, які вчиняють зазначені злочини.

Забезпечення економічної стабільності держави та добробуту її населення шляхом реалізації права кожного громадянина на підприємницьку діяльність, формування сприятливого правового поля для втілення даного права та захист конкурентного ринкового середовища є однією з основних функцій держави в умовах подальшого розвитку ринкової економіки.

Разом із тим політична ситуація в нашій державі визначає основні завдання щодо збереження та розвитку національної економіки. Зокрема, у Стратегії національної безпеки України підкреслено, що однією з головних її цілей є забезпечення нової якості економічного розвитку (п. 2). Актуальною загрозою національній безпеці України виступає і тиск на бізнес (п. 3.4). У п. 4.9 вказаного документу підкреслено, що ключовою умовою нової якості економічного зростання є забезпечення економічної безпеки шляхом: демонополізації економіки, деолігархізації, захисту економічної конкуренції, формування сприятливого бізнес-клімату та умов для прискореного інноваційного розвитку; системної протидії організованій економічній злочинності та «тінізації» економіки на основі формування переваг легальної господарської діяльності та водночас консолідації інституційних спроможностей фінансових, податкових, митних та правоохоронних органів, виявлення активів організованих злочинних угруповань та їх конфіскації [1, с. 16].

Перелічені вище актуальні проблеми кримінально-правової протидії негативним процесам виступають **предметом** даної статті.

Виявлення і поширення наукового дослідження кримінально-правового захисту від проблем протидії законній господарській діяльності є **метою** даної роботи.

Проблемам запобігання протидії законній господарській діяльності приділялася увага в роботах: В.М. Атмажитова, К.В. Антонова, Б.Е. Богданова, В.Г. Боброва, Б.В. Бойцова, А.С. Вандишева, К.К. Горяінова, О.Ф. Долженкова, Н.С. Карпова, В.В. Коваленка, І.П. Козаченка, Я.Ю. Кондратьєва, О.Є. Користіна, В.Л. Регульського, Г.А. Лекаря, В.А. Лукашова, Е.А. Некрасова, Д.Й. Никифорчука, С.І. Ніколаюка, В.Л. Ортинського, М.А. Погорецького, Л.П. Скалозуба, Г.К. Сінілова та ін. Однак бракує комплексних досліджень із визначенням шляхів удосконалення саме спеціально-кримінологічних заходів профілактики протидії законній господарській діяльності.

Виклад основного матеріалу. На етапі економічного становлення України існує чимало проблем, що суттєво стримують розвиток господарської діяльності. У зв'язку з переходом до ринкових відносин у нашій державі суттєво зросла кількість злочинних дій. Стало фактом, що злочинність в економіці у своїй більшості набуває організованих форм. Правоохоронні органи не повною мірою стримують наступ злочинності у цій галузі, що певною мірою знижує їхній авторитет.

Надзвичайно актуальним стало підписання Указу Президента «Про заходи щодо протидії рейдерству» від 22 липня 2019 року № 542/2019 та заява заступника керівника Офісу президента Олексія Гончарука про те, що «питання рейдерства стало одним із найболючіших для бізнесу. За різними оцінками, протягом останніх шести років відбулося понад три тисячі захоплень. Зазвичай це зміна власника через підробку документів, через реєстраторів, яких не існує, або «дірки» у реєстрі. Схеми різні, а суть одна. Сьогоднішнє рішення – це реальний крок, щоб покласти цьому край» [2].

Найвагомішим засобом захисту та гарантування додержання економічних прав і свобод громадян в Україні є встановлення кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері господарської діяльності, які передбачено в розділі VII Особливої частини КК України.

Однією з норм, якою регламентовано кримінальну відповідальність за ці посягання, є стаття 206 КК України. Разом із тим, незважаючи на досить тривале існування цієї статті, у практичній діяльності правоохоронних та судових органів вона не знайшла свого належного застосування. Варто констатувати, що за наявності наукових розробок у сфері кримінально-правової протидії економічній злочинності питанням дослідження складу протидії законній господарській діяльності не приділено належної уваги.

Крім того, актуальність обраної теми зумовлена і низкою інших факторів. У зв'язку з появою в суспільстві такого негативного явища, як рейдерство, в наукових колах поширена дискусія щодо кримінально-правової протидії цьому суспільно-небезпечному явищу.

Певна недосконалість редакції ст. 206 КК, наявність міжгалузевої конкуренції з нормами господарського законодавства та внутрішньогалузевої – з нормами кримінального законодавства також значно ускладнює її практичне застосування.

Ще одним фактором, що являється фактором латентності цього злочину, є і високий рівень корупції в нашій державі, ураховуючи, що до його вчинення найчастіше залучаються службові особи, які, використовуючи своє службове становище, протиправним чином впливають на законну діяльність підприємців.

Питання протидії незаконним силовим захопленням підприємств та протидії законній господарській діяльності виступає однією із проблем на шляху розбудови ефективної економічної моделі в Україні. Фактично держава за період свого існування виявила свою неспроможність створити дієвий засіб проти цього суспільно-небезпечного явища. У зв'язку із цим вважається безсумнівним, що дослідження та впровадження у практику законних, обґрунтованих та надійних заходів протидії цим злочинним проявам на різних рівнях профілактики сприятиме, по-перше, захисту економічних інтересів суб'єктів господарювання, по-друге, розвитку господарських відносин як на внутрішньому, так і на зовнішньоекономічному ринках [3, с. 56].

У науці кримінального права поняття «рейдерство» визначається в різноманітних формах.

Одні автори вказують на рейдерство як на силове недружнє поглинання підприємства проти волі його власника, який має на ньому переважне положення та/або керівника [4], інші – як на вилучення майна на формально законних підставах, в основі виникнення яких лежить злочин, зловживання правом, прогалини в законі або системні недоліки функціонування державних інститутів [5], або як вороже поглинання, перехват оперативного управління або власності підприємства за допомогою спеціально ініційованого бізнес-конфлікту, недружнє, поза межами дії цивільного законодавства, спрямоване проти волі власника захоплення чужого майна на користь іншої особи, встановлення над майном повного контролю нового власника в юридичному й фізичному розумінні з використанням корумпованості чиновників та (або) із застосуванням сили [6, с. 129].

Аналізуючи наукові дослідження даної галузі, можна констатувати, що під цим поняттям визначається широкий перелік злочинних дій із застосуванням різноманітних способів його вчинення. Як правило, до цих дій залучаються високопрофесійні команди, до складу яких входять фахівці у сфері юриспруденції, економіки та інших галузей. При цьому можуть застосовуватися такі злочинні способи: фізичне або психічне насильство щодо особи чи майна, шантаж, обман.

Д. Зеркалов виділяє таку структуру методології рейдерських захоплень підприємств: збір інформації, атаку, піар рейдера, протиборство підприємства-жертви і рейдера, легалізацію рейдера, завершення перехоплення управління, захоплення підприємства [7, с. 29–34].

Головною метою рейдерства може стати як подальше використання підприємства у власних інтересах або в інтересах третіх осіб, так і його усунення з господарського ринку.

Отже, під поняттям «рейдерство» слід визначити протиправне захоплення підприємства проти волі його власника (власників) різноманітними способами з метою подальшого розпорядження ним як у власних інтересах, так і в інтересах третіх осіб або його усунення з ринку господарювання.

Деякі науковці дотримуються точки зору, відповідно до якої існує 4 основних способи захоплення підприємства: через акціонерний капітал; через кредиторську заборгованість; через органи управління; шляхом оспорювання підсумків приватизації [6, с. 132; 8, с. 152].

З огляду на чисельні приклади судової практики необхідно вказати, що вони можуть бути здійснені і додатково, принаймні такими способами:

1) шляхом використання процесуальних заходів із боку правоохоронних органів (ініціювання перевірок, відкриття кримінального провадження, проведення обшуків, вилучення документації, накладень арешту на майно, відсторонення від посади службових осіб, тимчасового обмеження в користуванні спеціальним правом тощо, внаслідок чого паралізується господарська діяльність на підприємстві). Н. Рунчева зазначає, що проблема полягає в невизначеності кінцевих цілей: або мова дійсно йде про початок боротьби з корупцією та ефективним припиненням вилучення активів у різних формах, або триває тривіальний переділ власності і тиску на конкурентів (на користь продержавних груп або в рамках елементарного використання «адміністративного ресурсу» всіма суб'єктами, що мають таку можливість) [9, с. 52–53];

2) із застосуванням типових кримінальних способів захоплення (обман, вимагання, насильство).

Дієва протидія рейдерству в Україні потребує як визначення його поняття та ознак, так і створення надійних заходів та механізмів щодо протидії цьому явищу. Основним завданням держави у цьому напрямку є: створення законодавчого механізму, який би регулював та гарантував надійний захист економічних відносин у нашій державі; вдосконалення організаційних заходів протидії рейдерству, поєднаних із активізацією боротьби з корупцією в органах державної влади; вдосконалення професійного рівня як суддівського корпусу, так оперативних працівників правоохоронних органів.

Висновки. Таким чином, у Конституції України закріплено систему економічних прав та свобод людини і громадянина, які полягають у вільному здійснюванні права власності, підприємницької

діяльності, а також широкому переліку трудових прав і свобод. Суттєвою гарантією реалізації громадянами перелічених прав є їх державний захист від протиправних посягань.

Питання щодо виявлення протидії законній господарській діяльності, яка сьогодні становить істотну проблему, є надзвичайно актуальним, тому що способи вчинення злочинів у цій сфері набувають дедалі більшої витонченості, замаскованості та професійності.

Розглянуті вище злочинні прояви стають дестабілізуючим чинником суспільного життя, негативно впливають на вітчизняну економіку та фінансовий стан держави.

Саме тому вдосконалення організаційних заходів у боротьбі з протидією законній господарській діяльності повинно передбачати, зокрема:

– розроблення комплексної програми боротьби із протидією законній господарській діяльності;

– підвищення ефективності нагляду за законністю на ринку злиття та поглинання підприємств;

– забезпечення координації дії правоохоронних та контролюючих органів;

– розроблення дієвих механізмів попередження та припинення протидії законній господарській діяльності.

Запропоновані заходи, на наш погляд, сприятимуть підвищенню ефективності боротьби із протидією законній господарській діяльності.

Список використаних джерел:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287. *Офіційний вісник України*. 2015. № 43. С. 16–17.
2. Указ Президента щодо боротьби з рейдерством у сфері реєстрації допоможе уникнути низки проблем : веб-сайт. URL : https://biz.ligazakon.net/ua/news/187819_ukaz-prezidenta (дата звернення: 26.11.2019).
3. Педан В.І. Актуальність дослідження питань протидії законній господарській діяльності. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2016. № 2(34). С. 55–58.
4. Рейдерство : веб-сайт. URL : https://ru.wikipedia. org/wiki / Рейдерство (дата звернення: 26.11.2019).
5. Єфименко А. Рейдерство або ринок контролю. *Юридичний журнал*. URL : http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3072 (дата звернення: 26.11.2019).
6. Варналій З.С. Рейдерство в Україні: передумови та шляхи подолання. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 2(3). С.129–136.
7. Зеркалов Д.В. Рейдерство : монографія. Київ : Основа, 2017. 372 с.
8. Кальман О.Г., Погорецький М.А. Рейдерство: причини та заходи протидії. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 150–160.
9. Рунчева Н.В. Державне регулювання корпоративних відносин в економіці. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2017. № 4(20). С. 51–53.

УДК 340.11:32
DOI https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-4.10

Назаренко О.А.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії права та держави
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-8496-9940

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА: ЗАГАЛЬНИЙ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ОПИС

POLITICAL SYSTEM OF SOCIETY: GENERAL THEORETICAL-LEGAL DESCRIPTION

У статті подано теоретико-правовий опис політичної системи суспільства, обговорюються різні наукові підходи до його розуміння. Зокрема, вона подається як масштабне явище, яке консолідує значну кількість політичних суб'єктів, здійснюється на основі правових та політичних норм, дбає про демократичний характер правлячої влади та пріоритет прав людини і свободи.

Основні ознаки: здатність впливати на політичне життя суспільства, суспільний характер відносин, правові рамки діяльності політичних відносин, наявність законної політичної влади, правова самодостатність, зв'язок із мораллю, культура та ідеологія, організація відносин усіх структурних елементів системи між собою.

Звертається увага на структуру політичної системи суспільства, яка включає такі компоненти: інституціональні – держава, політичні партії, громадські організації, місцеве самоврядування, нормативно-правові та політичні норми, функціональні – політичні відносини, політичний режим, політичний процес тощо, політична діяльність, ідейно-правова та політична культура, комунікативні – взаємозв'язок між усіма компонентами. Розкрито перелік особливостей, які мають масштабний характер та мають практичне значення для реалізації соціальних завдань. Особливо для політиків, які в межах своєї компетенції реалізують відповідні ідеї та цілі.

Він відображає наукову та практичну важливість політичної системи суспільства, яка представляє не лише теоретичний та правовий, а і практичний інтерес.

Теоретико-правовий опис політичної системи містить концептуальний, пояснювальний та узагальнений характер, який, у свою чергу, стає необхідним та корисним у повсякденному житті суспільства. Політична система демонструє поєднання наукового та практичного інтересу та важливості, які мають гармонійно доповнювати та збагачувати один одного.

Ключові слова: *держава, громадянське суспільство, політична система суспільства, риси політичної системи суспільства, структура політичної системи суспільства, функції політичної системи суспільства.*

The article provides a theoretical and legal description of the political system of society, discusses various scientific approaches to its understanding. In particular, it is presented as a large-scale phenomenon, which consolidates a significant number of political subjects, is carried out on the basis of legal and political norms, takes care of the democratic nature of the ruling power and the priority of human rights and freedoms.

The list of main features such as: the ability to influence the political life of society, the public nature of relations, the legal framework of the activities of political relations, the presence of legitimate political power, legal self-sufficiency, the relationship with morality, culture and ideology, the organization of relations of all structural elements of the system among themselves.

Attention is drawn to the structure of the political system of society, which includes the following components: institutional – state, political parties, public organizations, local government, normative – legal and political norms, functional – political relations, political regime, political process, political activity, ideological – legal and political culture, communicative – the relationship between all components. A list of features that are of a large-scale nature and practical importance for the realization of social tasks is revealed. Particularly for policy makers who, within their competence, implement relevant ideas and goals.

It reflects the scientific and practical importance of the political system of society, which represents not only theoretical and legal, but also practical interest.

Because the theoretical and legal description of the political system contains a conceptual, explanatory and generalized character, which in turn becomes necessary and useful in the daily life of society. The political system demonstrates a combination of scientific and practical interest and importance that must complement and enrich each other in a harmonious way.

Key words: *state, civil society, political system of society, features of political system of society, structure of political system of society, functions of political system of society.*

Незважаючи на помітні зміни в тенденціях соціального розвитку, ще й досі залишається актуальним теоретико-правове дослідження політичної системи суспільства, яке продовжує набирати дедалі більшої популярності серед сучасних вчених-правників. Оскільки саме політична система суспільства містить у собі всі необхідні суб'єкти політики, на яких покладений обов'язок забезпечувати стабільний порядок функціонування громадського життя. Держава, політичні партії, громадські організації, різні за інтересами рухи, органи місцевого самоврядування покликані реалізовувати свою діяльність на правових засадах, тобто у відповідності до положень, передбачених законодавством. Характер політичної системи суспільства має виховуватись на підставі дійсної поваги до принципів верховенства права та закону, рівності, справедливості, гласності та доброчесності. Нормативні засади функціонування політичної системи суспільства повинні врегульовувати особливості втілення відповідних норм права в життя таким чином, щоб не порушувались права та інтереси згаданих вище суб'єктів. Проте варто пам'ятати про те, що політична система суспільства займає собою надзвичайно об'ємну ланку в теорії держави та права. Саме тому необхідно більш детально зупинитись на загальних теоретико-правових характеристиках, присвячених розгляду даної теми.

Метою статті є здійснення теоретико-правового опису політичної системи суспільства, зокрема аналіз різноманітних підходів до її поняття, основних рис. Слід звернути увагу на структуру та перелік функцій, а також відобразити науково-практичну значимість.

Постановка проблеми. У сучасній юридичній літературі продовжуються наукові дискусії щодо проблематики всебічного, вичерпного та уніфікованого погляду на різні теоретико-правові аспекти, пов'язані з розумінням феномену політичної системи суспільства, оскільки вона представляє собою не тільки теоретичну, але й практичну важливу соціальну цінність, а її загальний теоретико-правовий опис становить окрему вагому значимість та потребує додаткової уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор. Традиційно актуальні питання, які пов'язуються з політичною системою суспільства, у юридичній науці вивчаються теоретиками права, а також представниками галузевих юридичних та інших наук. Так, зокрема, серед дослідників можна виокремити таких, як: О.С. Блінов, О.М. Башіріна, М.М. Бондар, К.Г. Волинка, В.С. Журавський, О.А. Назаренко, В.С. Сілаєв та багатьох інших. Саме тому з огляду на підготовлені раніше наукові праці, які присвячуються проблематиці теми політичної системи суспільства, існують об'єктивні підстави зазначити про те, що й досі у юридичній доктрині продовжуються диспути щодо потреби її подальшого вивчення, чим і пояснюється вибір тематики даної статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі можна зустріти достатню кількість наукових підходів до розуміння політичної системи суспільства, які намагаються розкрити її доктринальне та практичне значення. Так, досить часто під час розгляду політичної системи можливо ознайомитись із позиціями стосовно пріоритетності держави як суб'єкта політики, який в силу своєї владної компетенції посідає в ній чільне місце. Проте варто зазначити, що навіть така її владна риса не зможе виокремити державу в один єдиний суб'єкт, адже поряд із нею функціонує ще й громадянське суспільство. Кожен із його політичних суб'єктів має власне функціональне призначення та реалізовує відповідні інтереси. З огляду на це необхідно підтримати думку О.С. Блінова, який вважає, що майбутня держава повинна володіти такими обов'язковими якостями, які допоможуть забезпечити вільне функціонування громадянського суспільства й достатні темпи суспільного та науково-технічного прогресу; гарантувати високий рівень захищеності міжнародної спільноти перед обличчям глобальних загроз й ефективного вирішення масштабних задач, які стоять перед людською цивілізацією [1, с. 22]. Сама по собі держава – це політико-територіальна, суверенна організація влади суспільства, яка забезпечує та узгоджує інтереси населення шляхом встановлення загальнообов'язкових правил поведінки за участі правового примусу та спеціальних органів управління, виступає суб'єктом міжнародно-правових відносин та вирішує загальносуспільні справи [10, с. 12]. У зв'язку із чим О.М. Башіріна під сутністю держави пропонує розуміти забезпечення за допомогою апарату політичної влади цілісного суспільства і його належного функціонування в обстановці, коли суспільство існує як суверенний, самостійний організм, у якому закріплюється демократія (свобода особистості та народовладдя) [2, с. 454]. Таким чином, можна побачити, що держава посідає особливе місце в політичній системі суспільства, будучи покликаною надійним чином підтримувати на засадах права громадський порядок та сприяти створенню, розвитку та вдосконаленню громадянського суспільства. Оскільки функціонування різних політичних партій, громадських організацій та місцевого самоврядування сприяє встановленню і зміцненню демократії, яка є суспільно значимим явищем.

Щодо власне самого визначення політичної системи суспільства, то, на думку А. Коваленко, політична система – це представлений чи виражений в суспільних організаціях та державних органах сукупний зв'язок волевих суспільних відносин, що утворюються у сфері політичної влади [6, с. 34]. М.М. Бондар вважає, що політична система – це універсальна керівна система класового суспільства, компоненти якої пов'язані політичними відносинами і яка, в кінцевому результаті, регулює виробництво та розподіл соціальних благ на основі використання

потужними соціальними спільнотами державної влади [3, с. 61]. Поряд із цим В.С. Журавський зазначає, що політична система суспільства представляє собою підсистему чи компонент більш загальної соціальної системи, як суспільство, якому притаманні також неполітичні та недержавні чинники, крім політичних, державно-правових інститутів [5, с. 8]. К.Г. Волинка пропонує розглядати політичну систему як таку, що поєднує політичні інститути та організації, а також містить політичні відносини, норми, принципи, традиції, політичну діяльність, засоби масової інформації, політичну культуру і свідомість в їх взаємодії, що спрямовані на реалізацію політичної влади і змагаються за можливість її здійснення тільки в межах права і через державу [4, с. 23]. Також О.А. Назаренко пропонує бачити політичну систему суспільства цілісно організованою та впорядкованою сукупністю суб'єктів політики, які покликані здійснювати свою діяльність на нормативно-правовій основі, сприяти утвердженню легітимності політичної влади, а також сприяти забезпеченню соціальних і духовних гарантій розвитку людини та громадянина для уникнення несприятливих наслідків, що можуть зашкодити їх життєдіяльності [7, с. 7]. Таким чином, можна помітити, що кожен із вищевисвітлених підходів відображає різне бачення політичної системи суспільства, яка представляється масштабним явищем, що закріплює в собі значну кількість політичних суб'єктів, здійснюється на засадах правових та політичних норм, дбає про демократичний характер пануючої влади та пріоритет прав та свобод людини.

Крім цього, як зазначає М.М. Бондар, серед основних рис політичної системи, які відрізняють її від інших систем суспільства, можна виокремити такі: 1) вона є універсальною за об'ємом даного суспільства своїм впливом, який розповсюджується на всіх його членів; 2) вона претендує на кінцевий контроль над застосуванням фізичного примусу; 3) її право виносити обов'язкове рішення приймається в якості легітимного; 4) її рішення є авторитетно-владними, які несуть у собі силу легітимності і суттєву вірогідність того, що їм будуть підкорятися [3, с. 60]. Натомість О.А. Назаренко виділяє такі основні риси політичної системи суспільства, як: можливість впливати на політичне життя суспільства, що реалізується завдяки функціонуванню політичних інститутів; публічний характер відносин, який відображається в роботі суб'єктів політики; нормативно-правова основа діяльності суб'єктів політичних відносин та здійснення контролю за її відповідністю політичним прагненням народу; наявність легітимної політичної влади, яка робить її самостійною та незалежною від інших соціальних систем; юридична самодостатність, що заснована на численній кількості правових джерел, які створені з метою досягнення поставлених політичних цілей; міцність взаємозв'язку з такими важливими соціальними явищами, як мораль, ідеологія та культура; організованість взаємовідносин всіх структурних елементів системи між собою [7, с. 7]. Будучи таким масштабним явищем, політична система суспільства характеризується значною кількість властивих для неї рис, які більш розширено відображаються в останньому підході.

Здійснення теоретико-правового опису політичної системи суспільства не може бути реалізованим повністю без розкриття її структури. Так, традиційно в науковій літературі структуру політичної системи розкривають через п'ять блоків: 1) інституційний (держава, політичні партії, різні громадські організації, рухи, профспілки, органи місцевого самоврядування); 2) нормативний (сукупність правових та політичних норм); 3) функціональний (політичні відносини, політичний режим, політична діяльність та політичний процес); 4) ідеологічний (політична та правова культура); 5) комунікативний, який передбачає взаємозв'язки між всіма елементами. У науковій літературі зустрічаються положення, щодо яких структуру політичної системи суспільства необхідно розглядати більшою мірою через інституційну складову частину. Її суб'єкти засновують діяльність на нормативній системі, до якої входять правові норми (конституція, законодавчі акти про політичні партії, суспільні організації та рухи, свободу совісті, свободу засобів масової інформації, і т.д.), норми самих організацій, що входять до складу політичної системи, норми моралі та релігійні норми. Безперечно, що серед всіх цих норм центральне місце належить правовим нормам, які можна справедливо вважати вихідною засадою для функціонування [8, с. 13].

Поряд із цим комплексний загальний стан елементів політичної системи суспільства відображається у її комунікативній складовій частині, яка пов'язує всіх між собою. Виходячи із чого, В.С. Сілаєв зазначає, що до елементів комунікативної підсистеми відносяться такі ознаки влади, як її відкритість, здатність вступати в діалог, прагнення до порозуміння, реагування на актуальні вимоги різноманітних груп, обміну інформацією із суспільством. Усі підсистеми політичної системи взаємопов'язані. Взаємодіючи один з одним, вони забезпечують життєздатність політичної системи, сприяють ефективній реалізації її функцій в суспільстві. Політична система передбачає наявність не тільки системи відносин, але й структур, на основі яких розгортається багатоманітність політичних відносин [9, с. 18]. Як можна побачити, структура політичної системи суспільства представляє собою потужну кількість складових компонентів, де кожен блок наповнений своїми характерними одиницями, які представляють собою особливе значення. Так, починаючи від інституційної підсистеми і завершуючи комунікативною, висвітлюється комплексне наповнення її елементами, які у своїй єдності забезпечують функціонування політичної системи суспільства.

Відносно функцій політичної системи суспільства в науковій літературі існує таке бачення їх переліку. Як зазначає М.М. Бондар, функції політичної системи в загальному вигляді проявляються

в такому: 1) виділення цілей та завдань суспільства; 2) розроблення програм його життєдіяльності у відповідності з інтересами керуючих верств населення; 3) мобілізація ресурсів суспільства у відповідності з даними інтересами; 4) інтеграція всіх елементів суспільства навколо загальних соціально-політичних цілей та цінностей; 5) розподіл цінностей в суспільстві у відповідності з інтересами пануючих, правлячих класів та верст [3, с. 61]. Під час висвітлення функцій політичної системи суспільства необхідно підтримати позицію науковців щодо двостороннього розмежування функцій на загальні та особливі (В.С. Журавський). Оскільки перші спрямовані на досягнення прогресу у сфері політичного розвитку (демократичний характер влади, розширення культурної, духовної, ментальної сфер життєдіяльності суспільства, а також його освітня збагаченість, налагодженість відносин на міжнародному рівні), тобто мають більш узагальнене призначення, а особливі (або спеціальні) зосереджують увагу безпосередньо на роботі таких суб'єктів політики, як держава, політичні партії, різноманітні громадські організації, місцеве самоврядування, профспілки, що мають визначене коло своєї діяльності [7, с. 7]. Функції політичної системи суспільства мають масштабний характер та практичне значення для реалізації соціальних завдань. Зокрема, що стосується суб'єктів політики, які в межах своєї компетенції втілюють у життя відповідні ідеї та поставлені цілі.

Політична система суспільства представляє собою не тільки теоретико-правову, але й практичну зацікавленість. Оскільки теоретико-правовий опис політичної системи містить понятійний, роз'яснюючий та узагальнений характер, який, у свою чергу, стає потрібним та корисним у повсякденному житті суспільства. Сама по собі політична система демонструє поєднання науково-практичного інтересу та значимості для буденності соціального життя, що повинні гармонійним чином доповнювати та збагачувати один одного.

Таким чином, необхідно підвести підсумки вищевисвітлених положень, які полягають у тому, що теоретико-правовий опис політичної системи суспільства має актуальне значення та потребує подальших досліджень та опрацювань, оскільки вона зачіпає питання, пов'язані з діяльністю таких політичних суб'єктів, як держава, громадські об'єднання, політичні партії, профспілки, різні рухи та органи місцевого самоврядування, які є безпосередніми учасниками реалізації повсякденного суспільного-політичного життя. Діяльність політичної системи засновується на нормативно-правовій основі та за участі політичних норм, які врегульовують діяльність своїх суб'єктів. Беремо до уваги той факт, що вона спрямовує свою увагу також на встановлення та забезпечення легальної державної влади, яка буде сприяти демократичному характеру функціонування суспільного життя. Адже основне призначення політичної системи – побудувати у своїх межах рівноцінний баланс між усіма суб'єктами політики. Перш за все справедливе ставлення держави, яка представляє собою уособлення влади та політичних партій, які мають порівняно з усіма іншими учасниками політичного життя активну зацікавленість в її досягненні. Сучасне громадянське суспільство та держава повинні дбати про такі важливі, пріоритетні для сучасного світу цінності, як права та свободи людини, її життя та здоров'я, повага до честі та гідності, можливість брати активну участь у громадському житті та висловлювати свою позицію. Сьогодні проголошені для політичної системи демократичні засади розвитку повинні не тільки спиратися на теоретико-правовий опис її діяльності, який здійснюється лише з позиції науки, але й бути фактично підкріплений практичною значимістю. Адже діяльність політичних суб'єктів реалізовуються безпосередньо в реаліях повсякденного життя, а тому має бути належним чином захищеною від правопорушень та зловживань будь-якого характеру. Політична система, функціонуючи на засадах права, має створювати сприятливі умови для повноцінного життя та розвитку людини та громадянина на всіх часових етапах суспільного існування.

Список використаних джерел:

1. Блинов А. Национальное государство в условиях глобализации: контуры построения политико-правовой модели формирующегося глобального порядка : монография. Москва : МАКС Пресс, 2003. 150 с.

2. Баширина Е. Н. Место государства в политической системе. *Вестник Башкирского университета.* Уфа, 2010. Т. 15. № 2. С. 451–454.

3. Бондарь Н.Н. Политическая система: понятие, сущность, структура, функции. *Общество и право.* Краснодар, 2012. № 5(42). С. 59–61.

4. Волиника К.Г. Теорія держави і права : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2003. 240 с.

5. Журавський В.С. Політична система України : проблеми становлення і розвитку (правовий аспект) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2000. 19 с.

6. Коваленко А.И. Общая теория государства и права. Москва : ТЕИС, 1996. 115 с.

7. Назаренко О.А. Теоретико-правові основи політичної системи суспільства : автореф. дис. …канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 20 с.

8. Основы знаний о государстве и праве / за ред. Б. Пугинский. Москва : Инфра-Норма. 1997. 208 с.

9. Силаев В.С. Структурные элементы политической системы общества (методологический анализ). *Вестник Челябинского государственного университета.* Челябинск, 2007. № 12(90). С. 17–21.

10. Теорія держави та права : навчальний посібник / за заг. ред. С.Д. Гусарєва, О.Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 116 с.

УДК 347.6
DOI https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-4.11

Новицька Н.Б.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0003-4753-7625

Яременко В.С.,
здобувач вищої освіти
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0001-8802-8910

ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ АВТОРСЬКИХ ПРАВ ЧЕРЕЗ ФІКСАЦІЮ НОТАРІУСОМ ЗМІСТУ ВЕБ-СТОРІНКИ

EXERCISE OF THE RIGHT TO COPYRIGHT PROTECTION THROUGH FIXING WEB-PAGE CONTENT BY A NOTARY

У науковій статті проведено аналіз здійснення права на захист авторських прав через фіксацію нотаріусом змісту веб-сторінки. У результаті даного аналізу було виявлено проблему: на законодавчому рівні немає чіткого або хоча б орієнтовного переліку способів фіксації змісту веб-сторінок у мережі Інтернет. У процесі дослідження авторами було також виявлено, проаналізовано, описано та співставлено зі способом фіксації нотаріусом змісту веб-сторінки окремі розповсюджені способи фіксації змісту веб-сторінки. За результатами аналізу даних способів було виявлено їхні слабкі сторони та відмінні риси.

Авторами було з'ясовано, що хоч у чинному законодавстві України така нотаріальна дія, як фіксація змісту веб-сторінки нотаріусом, відсутня, проте такий доказ, як протокол огляду веб-сторінки іноземним нотаріусом, визнається судом належним та таким, який відповідає чинному законодавству України відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. У статті наводяться приклади країн, які відповідно до міжнародних договорів можуть надавати Україні послуги стосовно складання протоколу огляду веб-сторінки. Автори у своїй роботі вказали, в яких нормативно-правових актах іноземних держав закріплено дані дії, та детально описали механізм їх проведення. Відповідно до проведеної роботи було надано свій висновок стосовно даного способу фіксації веб-сторінки.

У даній науковій статті авторами було з'ясовано, що до Верховної Ради України вже подавалися проекти, у яких нормотворці намагались закріпити в законодавстві фіксацію нотаріусом змісту веб-сторінки, проте дані проекти були відкликані.

На основі проведеного дослідження авторами було запропоновано власне вирішення проблеми, яке зменшило б тривалість спорів стосовно порушення авторських прав у мережі Інтернет, а також принесло б додатковий дохід у державний бюджет України за рахунок додаткових надходжень як від громадян України, так і від громадян іноземних держав. Сформовано список країн, яких би зацікавив результат вирішення даної проблеми.

Ключові слова: *веб-сторінка, нотаріус, фіксація веб-сторінки, візуальний спосіб фіксації, протокол огляду веб-сторінки, захист авторських прав, мережа Інтернет.*

The scientific article analyzes the exercise of the right to copyright protection by fixing the contents of a web page by a notary. As a result of this analysis, a problem was revealed that at the legislative level there is no clear or at least approximate list of ways to fix the content of web pages on the Internet. In the course of the study, the authors also discovered, analyzed, described and compared with the method of fixing the content of the web page by a notary public some common ways of fixing the content of the web page. Based on the analysis of these methods, their weaknesses and distinguishing features were found.

The authors found that even in the current legislation of Ukraine there is no such notarial act as fixing the contents of a web page by a notary, but such evidence as a protocol for viewing a web page by a foreign notary is recognized by the court as appropriate and one that complies with the current legislation of Ukraine in accordance with international treaties, Consent to be bound by the Verkhovna Rada of Ukraine. The article gives examples of countries that, in accordance with international treaties, can provide Ukraine with services for drawing up a protocol for viewing a web page. The authors in their work indicated in which the regulatory legal acts of foreign states secured these actions and described in detail the mechanism for carrying out these actions. According to the work carried out, its conclusion was provided regarding this method of fixing a web page.

In this scientific article, the authors found that the Verkhovna Rada of Ukraine had already submitted projects in which lawmakers tried to consolidate in the legislation the fixation by the notary of the contents of the web page, but these projects were withdrawn.

Based on the study, the authors proposed their own solution to the problem, which would simplify the solution and reduce the duration of disputes about copyright infringement on the Internet, as well as bring additional income to the state budget of Ukraine, both due to additional income from citizens of Ukraine and from citizens of foreign countries. A list of countries was formed that would be interested in the result of solving this problem.

Key words: *web page, notary, web page fixation, visual fixation method, web page inspection protocol, copyright protection, Internet.*

Постановка проблеми. У сучасних реаліях світу виникає двозначна ситуація. З одного боку, розвиток інформаційних технологій сприяє появі нових об'єктів авторського права, а з іншого, створює умови для незаконного їх використання. Так, дуже часто авторські права порушуються саме в мережі Інтернет. Тому для захисту та відновлення свого порушеного права автори повинні зібрати всі докази, якими можна було б оперувати в суді. І вже на даному етапі ми можемо прослідкувати проблему, яка досить часто постає в суді: чи є докази, які підтверджують порушення авторських прав, належними та допустимими. Адже на законодавчому рівні немає чіткого або хоча б орієнтовного переліку способів фіксації змісту веб-сторінок у мережі Інтернет.

Тому є досить актуальним питання аналізу та вивчення такого елементу здійснення права на захист авторських прав, як фіксація нотаріусом змісту веб-сторінки, а також розроблення відповідних пропозицій щодо вдосконалення українського законодавства в даній сфері.

Дану тему опосередковано підіймав у своїй праці «Деякі аспекти доказування факту порушення авторського права в мережі Інтернет» О.О. Штефан [1], проте автор зосередився на висвітленні всіх способів фіксації змісту веб-сторінки в мережі Інтернет, детально не розглядаючи фіксацію нотаріусом змісту веб-сторінки. Також дана проблематика підіймалася і у праці Д.О. Маріц «Правове регулювання порядку фіксації юридичних фактів в інформаційній сфері» [2].

Метою статті є аналіз здійснення права на захист авторських прав через фіксацію нотаріусом змісту веб-сторінки; завдання – запропонувати вирішення проблеми відсутності дієвого способу для здійснення права на захист авторських прав у суді або в адміністративному порядку.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши норми законодавства та наукові погляди, а також розглянувши класифікації способів фіксації змісту веб-сторінки в мережі Інтернет, можна говорити про те, що за характером фіксації фіксація нотаріусом змісту веб-сторінки є візуальним способом.

Візуальний спосіб фіксації – це спосіб, за яким здійснюється лише візуальний огляд зображення, яке подається на екран пристрою виведення інформації.

Необхідно зазначити і те, що результатом фіксації нотаріусом змісту веб-сторінки є протокол огляду.

Стаття 75 Закону України «Про нотаріат» передбачає право нотаріусів та посадових осіб органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії, засвідчувати вірність копій документів, виданих підприємствами, установами та організаціями [3]. Для того аби висловити свою думку з даного питання, нами була проведена пошукова робота в Єдиному державному реєстрі судових рішень, результатом якої було невиявлення жодного судового рішення, де б суди України визнавали web-скріншот таким документом. Також, проаналізувавши правові доктрини, можна погодитись із думкою Т.І. Рамазанової про те, що дані об'єкти не можна ототожнювати, «оскільки подібні документи повинні містити найменування суб'єкта господарювання, дату, підпис уповноваженої особи, а в деяких випадках і печатку. Крім того, веб-сторінка не завжди містить посилання на суб'єкт, який використовує інтернет-сайт…» [4, с. 26].

Також на даний момент фіксація змісту веб-сторінки нотаріусом не може бути повноцінно застосована із причини відсутності даної нотаріальної дії в Законі України «Про нотаріат» та в Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України.

В Україні існує практика, коли до суду подається, як доказ факту порушення авторського права в мережі Інтернет, протокол огляду веб-сторінки іноземним нотаріусом. Даний доказ визнається судом належним та таким, який відповідає чинному законодавству України відповідно до статті 12 Конвенції «Про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах» від 7 жовтня 2002 р. [5] та статті 6 Угоди «Про порядок вирішення спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності» від 20 березня 1992 р. [6].

Також прикладом визнання Україною даного доказу належним та допустимим є ряд судових рішень, ухвалених судами України. Для підтвердження висловленої думки можна навести Рішення Апеляційного суду Київської області за № 359/6140/14-ц від 24.11.2014 [7], в якому позивачка посилалась на «Протокол огляду доказів» від 27.02.2014 року, складеного та підписаного тимчасово виконуючим обов'язки нотаріуса нотаріального округу Санкт-Петербурга, і суд визнав його належним та допустимим та керувався даним доказом під час ухвалення рішення.

Право на здійснення огляду web-сторінки та складання протоколу закріплене в повноваженнях нотаріусів Республіки Білорусь та Російської Федерації.

Так, однією зі складових частин діяльності органів нотаріату Республіки Білорусь є вчинення нотаріальних дій щодо забезпечення доказів, необхідних у разі виникнення судового розгляду.

Закон Республіки Білорусь «Про нотаріат та нотаріальну діяльність» [8] містить статтю 113, яка має назву «Протокол огляду письмового доказу». Відповідно, спеціалісти Республіки Білорусь розцінюють веб-сторінку як письмовий або (в деяких випадках) речовий доказ.

Порядок нотаріального посвідчення інформації, що міститься в Інтернеті, являє собою певний процес, що складається з таких дій:

1. Особа, зацікавлена в завіренні певної інформації, складає на ім'я нотаріуса заяву, в якій просить засвідчити факт знаходження такої інформації за певною адресою в Інтернеті. При цьому в заяві зазначаються: мета забезпечення доказів, адреса інтернет-сторінки, реквізити документа, а також бажано вказати заголовок тексту або графічної інформації, її місце розташування на інтернет-сторінці, конкретні цитати, які будуть використані в позові, скарзі або заяві. У заяві доцільно відобразити послідовність дій, які повинен здійснити нотаріус для отримання екранного зображення сторінки, що цікавить.

2. Нотаріус знаходить інтернет-сторінку за вказаною адресою, роздруковує її, переконується в наявності матеріалу із зазначеними реквізитами. Процес нотаріального завірення інтернет-сторінок включає в себе перевірку доменного імені, відповідності IP-адреси, справжності відображення вмісту сайту, відображення переходів на питання, що цікавлять заявника сторінки. Фактично нотаріус вчиняє дві дії: відкриває сторінку на екрані монітора і здійснює її огляд.

3. За результатами вчинення нотаріальної дії складається протокол огляду доказів – сторінки в мережі Інтернет. Як правило, нотаріус вказує повністю URL – шлях, який був пройдений від головної сторінки сайту до сторінки, на якій опубліковані спірні відомості, наводячи в тексті протоколу їх дослівний зміст. Роздруковані сторінки зшиваються із протоколом, в якому розписуються нотаріус і зацікавлена особа, вказується інша інформація відповідно до законодавства за місцем вчинення нотаріальної дії [8].

Проте потрібно бути обачним і виконувати всі етапи послідовно та ретельно, адже протокол нотаріуса може бути оскарженим, якщо в ньому не зафіксовано ряд технічних питань, наприклад, яким чином встановлено з'єднання з мережею Інтернет. Тому кожен крок нотаріуса (трасування маршруту) повинен бути зафіксований у протоколі.

Також до протоколу огляду можуть бути додані роздруковані на папері зображення інформації, яка опублікована на сторінках інформаційного ресурсу, а також зображення на папері, яке відображає послідовність дій нотаріуса до доступу до даної інформації. Якщо роздруковані на паперовому носії зображення інформації залучаються до протоколу, то в даному протоколі необхідно вкачати час, у який була здійснена роздруківка цієї інформації. Також у протокол огляду письмового доказу може долучатися електронна версія оглянутих доказів, але ця дія не є обов'язковою, а виконується лише на прохання особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії.

Дана практика існує і в Російській Федерації. Так, згідно зі статтями 102 та 103 «Основ законодавства про нотаріат» Російської Федерації нотаріус має повноваження на прохання осіб забезпечити необхідні докази, якщо виникне потреба розгляду справи в суді або в адміністративному органі та якщо є підстави вважати, що подання доказів згодом стане неможливим або складним. Огляд сайту нотаріусом Російської Федерації складається з таких етапів:

1) перевірка доменного імені, DNS-встановлення серверів;

2) перевірка відповідності IP-адреси;

3) перевірка достовірності відображення змісту веб-сайту з тим, до якого звертається браузер;

4) відображення переходів на сторінки, які цікавлять заявника.

Кожен етап повинен фіксуватися в описовій частині протоколу, результати огляду роздруковуються та підшиваються до протоколу [9].

На нашу думку, протокол огляду web-сторінки іноземним нотаріусом хоч і буде визнаний судами як допустимий та належний доказ, проте він також буде потребувати багато коштів для його реалізації, а також не менше й затрачених зусиль.

Тому доречним є запропонувати наділити українських нотаріусів повноваженням складати протоколи огляду веб-сторінок. Дане повноваження відкриє новий шлях усім для реалізації захисту свого порушеного авторського права в мережі Інтернет, незважаючи на те, що послуги нотаріуса хоч і будуть платними, проте дані витрати будуть у кілька десятків разів меншими, ніж у випадку, коли ми скористаємося послугами іноземного нотаріуса. Ще одним плюсом, на нашу думку, буде й те, що дана послуга нотаріусів, яка буде можливою після надання їм відповідного повноваження, принесе додатковий дохід у державний бюджет України за рахунок додаткових надходжень від громадян України і від громадян іноземних держав. Такими державами можуть стати Вірменія, Казахстан, Молдова, Грузія, Азербайджан та інші, адже дані держави також є учасницями Конвенції «Про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах» від 7 жовтня 2002 р., та в них, як і зараз в Україні, нотаріуси не наділенні повноваженнями складати протоколи огляду веб-сторінок.

Дане повноваження можна виділити в окремий пункт (а саме в 23) частини 1 статті 34 Закону України «Про нотаріат» та привести у відповідність до даного положення всі дотичні нормативно-правові акти.

Варто зазначити, що до Верховної Ради України вже подавалися проекти, в яких дане питання певним чином регулювалось. Наприклад, проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет» № 4629 від 10.05.2016 року [10], відповідно до якого за зверненням зацікавлених осіб нотаріус матиме право забезпечувати докази в Інтернеті. Дане забезпечення здійснювалося б за допомогою складання протоколу, який би містив опис інформації, розміщеної в Інтернеті, та до якого додавалися б документи, в яких зафіксована розміщена в Інтернеті інформація. Даний законопроект мав позитивний висновок Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя, в якому зазначалось, що даний проект не суперечить положенням Конституції України, а також позитивний висновок щодо відповідності проекту вимогам антикорупційного законодавства. Проте 03.10.2017 року проект було відкликано за заявою.

Також донедавна у Верховній Раді України знаходився проект Закону № 2716 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання повноважень нотаріусам забезпечувати докази» від 23. 04. 2015 року [11], в якому нотаріуси України змогли би проводити фіксацію змісту сторінки в мережі Інтернет. Комітет із питань правової політики та правосуддя вирішив рекомендувати Верховній Раді України проект даного Закону прийняти за основу. Проте 29.08.2019 року даний проект Закону був відкликаний.

Тому, аналізуючи все вищенаведене, можна зробити висновок: вивчення такого елементу здійснення права на захист авторських прав, як фіксація нотаріусом змісту веб-сторінки, а також розроблення відповідних пропозицій щодо вдосконалення українського законодавства в даній сфері, є досить актуальним у наш час. Дане питання підіймалось законотворцями в певних законопроектах, де пропонувалось наділити нотаріусів додатковими повноваженнями, за допомогою яких можна було б фіксувати зміст сторінки в мережі Інтернет, проте дані закони були відкликані. Тому нами було проаналізовано та описано інші способи фіксації змісту веб-сторінки. Таким способом є протокол огляду веб-сторінки іноземним нотаріусом. З'ясовано, що дані послуги для громадян України можуть надавати нотаріуси Республіки Білорусь та Російської Федерації. Проте даний спосіб є економічно невигідним та потребує великої затрати часу та зусиль. Тому нами було запропоновано свій шлях для подолання даної проблеми, яка виникла в законодавстві України, а саме відсутності дієвого способу для здійснення права на захист авторських прав у суді або в адміністративному порядку. Закріплення за нотаріусом в українському законодавстві повноваження складати протоколи огляду веб-сторінок значно спростило б вирішення та зменшило б тривалість спорів стосовно порушення авторських прав у мережі Інтернет. Також дане повноваження відкриє новий шлях усім для реалізації захисту свого порушеного авторського права в мережі Інтернет.

Список використаних джерел:

1. Штефан О.О. Деякі аспекти доказування факту порушення авторського права в мережі Інтернет. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 111–114.

2. Маріц Д.О. Правове регулювання порядку фіксації юридичних фактів в інформаційній сфері. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 231–237.

3. Про нотаріат : Закон України від 02 вересня 2003 р. № 3425-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12 (дата звернення: 01.12.2019).

4. Рамазанова Т.І. К вопросу о способах защиты прав интеллектуальной собственности в интернете. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 6. С. 25–28.

5. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (укр/рос) : Конвенція від 22 січня 1993 р. № 997_009. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009 (дата звернення: 01.12.2019).

6. Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності (укр/рос) : Угода від 19 грудня 1992 р. № 997_076. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/997_076. (дата звернення: 01.12.2019).

7. Рішення Апеляційного суду Київської області у справі № 359/6140/14-ц від 24.11.2014. *Єдиний Державний реєстр судових рішень України* : веб-сайт. URL : http://reyestr.court.gov.ua/Review/41445419# (дата звернення: 01.12.2019).

8. О Нотариате и Нотариальной Деятельности : Закон Республики Беларусь від 18.07.2004 р. № 305-З. URL : https://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_notariate_i_notarialnoj_deyatelnosti.htm (дата звернення: 01.12.2019).

9. Чи потрібно завіряти скріншоти електронного листування для подачі в суд? *Судова влада в Україні. України* : веб-сайт. URL : https://br.hr.court.gov.ua/sud2005/news1/287850/ (дата звернення: 01.12.2019).

10. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет» : Проект Закону України від 10.05.2016. № 4629. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59024 (дата звернення: 01.12.2019).

11. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання повноважень нотаріусам забезпечувати докази» : проект Закону від 23. 04. 2015 року. № 2716. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2716&skl=9 (дата звернення: 01.12.2019).

УДК 347.132.14
DOI https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-4.12

Новицький А.М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0001-6860-9654

Ружицька І.В.,
здобувач вищої освіти
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0001-5944-1407

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «БРЕНД» ЯК СКЛАДНОГО ЗАСОБУ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН

THE CONCEPT, FEATURES AND ESSENCE OF THE CONCEPT OF "BRAND" AS A COMPLEX MEANS OF INDIVIDUALIZATION OF PARTICIPANTS IN CIVIL RELATIONS

У статті розглядається питання правової природи, сутності та тлумачення поняття «бренд» як складного засобу індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг у правовій площинні. У статті проаналізовано думки та позиції низки вчених стосовно визначення та розуміння досліджуваного поняття, та на їх основі сформульовано найсуттєвіші ознаки, які характеризують бренд та виділяють його серед інших засобів індивідуалізації.

Здійснено перечислення та коротку характеристику основних та додаткових компонентів бренду, а також його видів залежно від сфери поширення та кількості товарів, що позиціонують себе з конкретним брендом.

Також у статті коротко проаналізовано сучасний стан правової регламентації досліджуваної сфери, визначено основні гарантії, завдяки яким особи можуть захищати свої інтелектуальні права в частині охорони брендів. Виявлено проблемні зони, які сприяють вчиненню правопорушень, пов'язаних із посяганням на інтелектуальні права осіб.

Ключові слова: *бренд, засіб індивідуалізації, торговельна марка, комерційне найменування, географічне зазначення, слоган, корпоративні герої, правовий захист бренду.*

The article deals with the question of the legal nature, essence and interpretation of the concept of "brand" as a complex means of individualization of participants of civil turnover, goods and services in the legal plane. After all, as a legal category, the concept under study has not yet been enshrined in law, which is why there is no single point of view among scholars and lawyers regarding the separation of the main components of the concept. The legislative framework of the Institute of Intellectual Property on issues related to the protection and protection of a trade mark in Ukraine is analyzed. The opinions and positions of a number of scholars regarding the definition and understanding of the concept under study are investigated and based on them the most essential features that characterize the brand and distinguish it among other means of individualization are formulated.

The listing and brief description of the main and additional components of the brand, as well as its types, depending on the scope of distribution and the number of products that position themselves with a particular brand.

The article investigates the current state of legal support for the functioning of a brand in Ukraine to determine the readiness and conformity of the national system to legally protect the said means of individualization. The current state of legal regulation of the research area is briefly analyzed, the basic guarantees by which individuals can protect their intellectual rights in the field of brand protection are identified. Identified problem areas that contribute to offenses related to infringement of intellectual property rights.

Given that the current legislation of Ukraine provides for a significant number of legal remedies, it is necessary to ensure the implementation of international norms to the legislative base of Ukraine.

Key words: *brand, means of individualization, trademark, trade name, geographical indication, slogan, corporate heroes, legal protection of the brand.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток усіх сфер життєдіяльності суспільства призвів до підвищення значимості такого інституту цивільного права, як право інтелектуальної власності. Значення інтелектуальної власності переоцінити важко, особливо в наш час, адже зазначений інститут впливає на рівень розвитку суспільства, держави та кожного окремого громадянина.

Актуальність даної тематики зумовлена стрімким зростанням кількості учасників цивільного обороту, що призводить до посилення конкурентної боротьби та появи нових способів індивідуалізації. Основна комерційна цінність засобів індивідуалізації полягає в їх безпосередньому зв'язку з діловою репутацією учасника, саме тому виникає необхідність перегляду вже усталених підходів до захисту даного інституту цивільного права.

Зважаючи на розвиток ринкових відносин та міжнародних торгових зв'язків, використання об'єктів інтелектуальної власності як на території нашої держави, так і поза її межами стимулює та вимагає вдосконалення механізмів захисту та правового регулювання. Особливо це стосується поняття «бренду» як складного засобу індивідуалізації.

Стан дослідження. Питанням правового регулювання та охорони засобів індивідуалізації присвячується не одна наукова робота та дослідження. Серед більш сучасних науковців, що займались даною тематикою, слід виділити таких, як: Р.Б. Шишка, О.В. Піхурець, Т.С. Демченко, Г.О. Андрощук, О.М. Мельник, Т.Є. Ромат, О.П. Світличний, О.О. Підопригора, Г.О. Андрощук, О.О. Городова, В.А. Дозорцева, О.І. Харитонова, але все ж таки знайти у їхніх працях чітке і загальновизнане визначення поняття «бренд» виявилось складно. Адже категорія «бренд» не була предметом самостійного вивчення, більшість досліджень присвячено окремим питанням охорони засобів індивідуалізації, Зважаючи на вищевикладене, питання щодо тлумачення даного терміну залишається актуальним і сьогодні. Саме тому вважаємо за необхідне окремо дослідити зазначену категорію.

Метою статті є з'ясування сутності та тлумачення поняття «бренд» як складного засобу індивідуалізації, визначення його правової природи та структурного складу, аналіз сучасного стану нормативно-правового регулювання.

Формулювання завдань статті. Беручи до уваги те, що важливою складовою частиною права інтелектуальної власності є засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг, а також те, що у зв'язку зі зростанням кількості учасників збільшується і кількість засобів індивідуалізації, пропонуємо більш детально зупинитись на одному з них, а саме на понятті бренду.

Потрібно враховувати, що поняття «бренд» розглядається не тільки як правова категорія, але й як категорія економічна та маркетингова. Як правова категорія дане поняття ще не отримало свого законодавчого визначення, а отже, і не існує єдиної точки зору щодо виокремлення її ознак, структурних елементів, саме тому ці питання потребують щонайшвидшого вирішення.

У процесі написання статті необхідно здійснити аналіз правової природи та суті поняття «бренд», ознайомитись та порівняти визначення та позиції різних науковців; виокремити основні ознаки, що вирізняють бренд серед інших засобів індивідуалізації, розібрати його на складові компоненти; дослідити та проаналізувати сучасний стан правової регламентації досліджуваної сфери та виявити проблемні зони, які сприяють вчиненню правопорушень, пов'язаних із посяганням на інтелектуальні права осіб саме в частині охорони бренду.

Також заплановано сформулювати за результатами власних досліджень визначення поняття «бренд» як складного правового засобу індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг.

Виклад основних положень. 16.09.2014 року між Україною та Європейським Союзом було підписано Угоду про асоціацію [1], окремою главою якої закріплювались положення, направлені на забезпечення, гарантування захисту та правової охорони права інтелектуальної власності відповідно до міжнародних угод. Із метою наближення законодавства України до законодавства Європейського Союзу останнім було профінансовано проект Твінінг «Удосконалення правової охорони та захист прав інтелектуальної власності в Україні» [2, с. 3]. Такі дії Європейського Союзу свідчать про важливість розвитку даного інституту цивільного права та зацікавленість у необхідності його чіткого врегулювання на території нашої держави, адже це сфера, яка розповсюджується і за межами країни, зачіпає інших суб'єктів цивільного обороту.

Загальноприйнятим у юридичній літературі є визначення бренду як відомої торговельної марки, яка дозволяє відрізняти одні товари від інших. У Цивільному кодексі України поняття «бренд», на жаль, не закріплено, в той час як стаття 429 дає визначення поняттю «торговельна марка». Відповідно до Цивільного кодексу «торговельна марка – будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, які придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, літери, цифри, зображувальні елементи, комбінації кольорів» [3].

Проте ототожнювати ці два поняття не варто, оскільки поняття «бренд» є більш ширшим, ніж поняття «торговельна марка», будь-який бренд є торговельною маркою, але не кожна торгова

марка визнається брендом, адже для цього потрібна наявність популярності та пізнаваності товару на ринку серед інших подібних товарів.

Пропонуємо звернутись до визначень поняття «бренд», що давались різними науковцями, для виділення найбільш суттєвих ознак даної категорії.

На думку О.Б. Вовк, «поняття «бренду» – це торгова марка, яка отримала світове визнання і підтвердила свою репутацію (достатньо відома споживачам, суспільству і популярна серед населення)» [4, с. 53].

У своїй дисертації Т.О. Кузьменко запропонувала власне визначення поняття «бренд»: «Це складний засіб індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг, що складається з основних та додаткових елементів, представлених у візуальній, звуковій, ароматній, тактильній та смаковій формах, які у своїй сукупності та взаємодії створюють уявлення про виробника, його товари чи послуги у свідомості третіх осіб [5, с. 6].

На думку, В.Д. Базилевича, «бренд – це широковідомий товарний знак; набір символів та асоціацій, що формують у суб'єктів ринку позитивний образ продукції фірми [6, с. 159].

А. Федорченко та І. Ярошенко вважають, що бренд – це торговельна марка, яка має певний імідж, що формує ставлення до відповідної продукції [7, с. 26].

С. Гаркавенко пропонує розглядати бренд як образне поєднання самого товару або послуги з набором властивих йому характеристик, очікувань та асоціацій, які виникають у споживача товару [8, с. 456].

Ураховуючи вищенаведені визначення, можна виокремити ряд ознак, що є характерними для поняття «бренд»:

1. Складний засіб індивідуалізації, оскільки складається з невизначеної кількості окремих об'єктів права інтелектуальної власності, кожне з яких регулюється та охороняється відповідними засобами.

2. Сукупність психологічних, функціональних та емоційних характеристик, що викликають у споживачів асоціації з виробниками чи країнами виробників.

3. Поширеність, відомість широкому загалу, тривале знаходження на ринку.

4. Проявляється в різних формах:

– візуальній – те що сприймається органами зору, наприклад, зовнішній вигляд товару, форма упаковки, слоган, який впливає на підсвідомість;

– звуковій – те що сприймається на слух, наприклад, приємна музика, звуки, які вирізняються своєю оригінальністю, всім відомий музичний логотип Nokia;

– ароматній – сприймаються органами нюху, наприклад, аромат, який притаманний лише цьому товару;

– тактильній – сприймаються на дотик, наприклад, цікава об'ємна упаковка;

– смаковій – сприймаються на смак, як, наприклад, різноманітні напої чи їжа.

5. Формує ставлення покупця до продукції.

Ураховуючи те, що ми розглядаєм бренд як складний засіб індивідуалізації на ринку, доцільним є, на нашу думку, звернути увагу на його компоненти.

Загальноприйнятим серед науковців є поділ компонентів на основні та додаткові. Основною відмінністю між цими двома категоріями є, по-перше, те, що правова охорона основних компонентів закріплена чітко законодавцем, у той час як правова охорона додаткових компонентів має дещо складнішу природу, адже одночасно може перебувати в декількох правових режимах.

Отже, до основних компонентів відносять:

– торговельну марку – назва, під якою компанія здійснює реалізацію своєї продукції;

– комерційне найменування – дає змогу відрізнити юридичних осіб один від одного;

– географічне зазначення – ідентифікує товар, який походить із певного географічного місця та має характеристики, що зумовлені його місцем походження [9, с. 187].

Додаткові компоненти заслуговують не меншої уваги, адже широко та успішно використовуються на ринку товарів та послуг. До них належать:

1. Слоган – стислий та зрозумілий вираз, що відображає сутність діяльності компанії, компонент, що найчастіше використовується під час створення нового бренду.

2. Корпоративні герої – обличчя бренду, що виражає його індивідуальність, а також зближує зі споживачами. Цікавим є те, що таким героєм може стати не лише персонаж із мультику чи фільму, але й жива людина, наприклад власник компанії (як свідчать дослідження, це сприяє підвищенню довіри споживача до продукції). Але в таких випадках потрібно бути обережними і чітко дотримуватись вимог законодавства щодо наявності письмової згоди особи, обличчя якої використовується (ст. 308 ЦК України) [3].

Також, ураховуючи складність поняття «бренд», у його структурі виділяють такі компоненти: атрибути бренда (набір асоціацій, що позитивно чи, навпаки, негативно впливають на споживача); образ бренда (миттєва характеристика, що виникає в розумі споживача в момент першого знайомства з товаром); сутність бренда (його основна легенда) [10, с. 27].

Отже, погоджуємось із думкою В.Д. Базилевича стосовно того, що бренд є своєрідним контрактом між виробником і споживачем, що поєднує в собі певні символи та асоціації, що вирізняють його серед тисячі подібних [6, с. 159].

Бренди залежно від обсягу території, на яку вони поширюються, прийнято поділяти на такі види:

1. Місцевого значення – характеризує учасника, товар чи послугу, який (яка) діє, продається чи надається на території однієї адміністративної одиниці (одного міста). Характеризується впізнаваністю лише серед жителів окремого міста.

2. Національного значення – бренд, який відомий широкому колу осіб, але в межах однієї країни.

3. Мегабренд – бренд міжнародного рівня, поширюється на територію необмеженої кількості держав, характеризується позитивною репутацією та максимальною впізнаваністю [5, с. 8].

Залежно від кількості товарів, що представлені одним брендом, поділяється на:

1. Індивідуальний – передбачає створення для кожного товару окремої торгівельної марки та бренду, що характеризує та вирізняє лише цей товар серед великої кількості схожих.

2. Колективний, або, як його ще називають, бренд-парасолька – загалом це притаманно для корпоративних брендів, декілька різних товарів продаються під однією торгівельною маркою та брендом [5, с. 8].

Світові тенденції свідчать про постійний розвиток системи брендів, саме тому на загальнодержавному рівні відповідний розвиток також повинен відбуватись, адже ми повинні рухатись нога в ногу зі світовим товариством для підтримання позитивної репутації на міжнародній арені. Перша дія, яку необхідно здійснити, на нашу думку, – це проаналізувати сучасний стан правового забезпечення функціонування бренду в Україні для визначення готовності та відповідності національної системи законодавчо захистити зазначений засіб індивідуалізації.

Однією з найголовніших гарантій є можливість (право) особи звернутись до суду за захистом свого порушеного права інтелектуальної власності (ст. 432 ЦК України) [3]. У кодексі приведений вичерпний перелік рішень, які може прийняти суд для захисту особи, чиї інтелектуальні права порушенні.

Відповідальність за незаконне копіювання форми, упаковки, зовнішнього оформлення, а так само імітація, копіювання, пряме відтворення товару іншого підприємця, самовільне використання його імені – передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення, а саме статтею 164- 3. Санкція статті передбачає накладення штрафу [11].

Важливим засобом, що сприяє запобіганню появи ситуацій порушення права інтелектуальної власності у частині функціонування бренду, є реєстрація його компонентів, що є своєрідним запобіжним захистом. Реєстрація кожного його компоненту має свої особливості, але для ефективного захисту необхідно здійснити зазначену дію.

Висновки. Ураховуючи вищевикладене, можемо дати власне визначення поняття «бренд»: це складний засіб індивідуалізації учасників цивільних відносин, що складається з невизначеної кількості окремих об'єктів права інтелектуальної власності, кожен із яких охороняється засобами, передбаченими законодавством України, складається з компонентів, які одночасно можуть перебувати в декількох правових режимах, та виконує функцію встановлення зв'язку між виробником та споживачем не тільки на фізичному рівні, але й на психологічному та емоційному рівнях.

На нашу думку, потрібно закріпити поняття «бренд» на законодавчому рівні, в першу чергу це необхідно для створення чітких та дієвих механізмів правової охорони бренду як комплексного поняття, адже вирішення проблеми ефективного правового захисту брендів в Україні потребує комплексного підходу.

Суттєвим недоліком залишається відсутність закріплення на державному рівні відповідальності за здійснення таких незаконних дій, як неправомірне посягання чи дії щодо товарних знаків, торговельних марок та самих брендів, які в передбаченому законом порядку були зареєстровані на учасника цивільних відносин (виробниками).

Серед усіх наявних норм, спрямованих на загальне регулювання відносин, що виникають у досліджуваній сфері, найвищою мірою покарання є штраф, але все ж таки потрібно більш детально регламентувати питання, що стосуються функціонування та захисту брендів як на території нашої держави, так і поза її межами, а також збільшити верхню межу санкції, або ж замінити іншим видом покарання.

Список використаних джерел:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 30.11.2015 № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/984_011 (дата звернення: 18.10.2019)

2. Судова практика Суду Європейського Союзу у сфері інтелектуальної власності. Київ, 2016. 220 с.

3. Цивільний кодекс України від 16 червня 2003 р. (редакція від 17.10.2019) № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

4. Вовк О.Б. Аналіз обєктів, що можуть бути торговими марками: види, класи, захист. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/xmlui/ bitstream/handle/ntb/10546/06.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

5. Кузьменко Тетяна Сергіївна. «Бренд» як складний правовий засіб індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг». Автореферат. Одеса. 2011. С. 22

6. Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність : підручник. Київ : Знання, 2006. 431 с.

7. Федорченко А., Ярошенко І. Актуальність використання технологій брендінгу на горілчаному ринку України. *Маркетинг в Україні*. 2005. № 1. С. 26–31.

8. Гаркавенко С.С. Маркетинг. Київ : Лібра, 2002. 712 с.

9. Кузьменко Т.С. Поняття, структурні компоненти та види бренду. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. Вип. 53. / редкол.: С.В. Ківалов (голов.ред.) та ін. ; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. Одеса : Юридична література, 2010. С. 185–191.

10. Кузькіна Т.В. Питання теорії і практики брендінгу торгової марки в Україні. *Економіка АПК*. 2010. № 4. С. 26–29.

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення, редакція від 20.11.2019 № 80731-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*. 1984, додаток до № 51. Ст. 1122.

УДК 347.68:347.44(477)
DOI https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-4.13

Обривкіна О.М.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0002-8768-7778

Мирончук К.В.,
здобувач вищої освіти
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України
ORCID:

РОЗІРВАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ: СУДОВА ПРАКТИКА

TERMINATION OF AN INHERITANCE CONTRACT: LEGAL PRACTICE

Спадковий договір являє собою один із способів розпорядження особою власним майном на випадок своєї смерті поряд із спадкуванням за заповітом. Спадковий договір неоднозначно сприймається серед науковців. З одного боку, він належить до договорів, до нього застосовуються загальні положення про договори, а з іншого – спадковий договір розміщується в тій книзі Цивільного кодексу України, яка регулює спадкові правовідносини та перехід майна від померлої особи до правонаступників. Особливістю такого договору є те, що особа (відчужувач) здійснює розпорядження майном, із приводу якого укладено договір, ще за свого життя, але перехід цього майна відбувається лише після його смерті. Спадковий договір обов'язково повинен містити вказівку про те, яке майно перейде набувачеві після смерті відчужувача. Однак це може відбутися лише у випадку, якщо набувач буде добросовісно виконувати розпорядження, передбачені договором. В іншому випадку договір може бути розірвано. Тобто до смерті відчужувача залишається можливість розірвання договору або за домовленістю сторін, або ж у судовому порядку. Однак існує можливість і розірвання договору після смерті відчужувача. У такому разі це можливо здійснити лише у судовому порядку. Із позовом може звернутися як набувач за договором, так і правонаступник відчужувача. Законодавство не визначає переліку підстав для розірвання договору або визнання його недійсним. Тому судді на власний розсуд визначають, які підстави є поважними, а які ні. Судова практика із цього питання є різною. Одні і ті ж причини різними судами можуть оцінюватися по-різному, а отже, відрізняються і рішення. Тому у статті розглядаються саме постанови Верховного Суду, адже він є судом найвищої інстанції в Україні, інші суди мають брати до уваги його рішення в подібних спорах. Зокрема, до підстав розірвання договору або визнання його недійсним судова практика відносить невиконання умов договору набувачем. Це є найпоширенішою підставою звернення до суду з позовами про розірвання спадкового договору.

Ключові слова: *спадковий договір, набувач, відчужувач, спадкове право, спадкодавець, нотаріальна форма.*

An inheritance contract is a way of disposing of one's property in case of their death, along with a testament. An inheritance contract is ambiguously perceived among scholars. On the one hand, it belongs to the treaties and general provisions on treaties are applied, but on the other hand, an inheritance contract is placed in the book of the Civil Code of Ukraine, which regulates hereditary legal relations and the transfer of property from the deceased person to the successors. The peculiarity of such a contract is that the person (the alienator) disposes of the property on the basis of which the contract was concluded during his lifetime, but the transfer of this property occurs only after his death. An inheritance contract must contain an indication of what property will be transferred to the acquirer after the death of the alienator. However, this can only happen if the acquirer complies with the orders stipulated in the contract conscientiously. Otherwise, the contract may be terminated. That means that before the death of the alienator, there is a possibility of termination of the contract either by agreement of the parties or in court. However, there is a possibility of termination of the contract after the death of the alienator. In this case, it is only possible to enforce it in court. Both the acquirer under the contract and the successor of the alienator may file a lawsuit. The law does not specify the grounds for termination of the contract or its invalidation. There forex judges, at their discretion, determine which grounds are valid and which are not. The case-law on this point is different. The same reasons may be differentiated by different courts and therefore they are different. That is why the article deals with the decisions of the Supreme Court, as it is the highest court in Ukraine and other courts have to take into account its decisions in such disputes. In particular, the court practice refers to the grounds for termination of the contract or invalidation of the contract by the acquirer. This is the most common reason for going to court to terminate an inheritance contract.

Key words: *hereditary contract, acquirer, alienator, inheritance law, ancestor, notary form.*

Спадковий договір являє собою один із способів розпорядження особою власним майном на випадок своєї смерті поряд із спадкуванням за заповітом. Спадковий договір неоднозначно сприймається серед науковців. З одного боку, він належить до договорів, до нього застосовуються загальні положення про договори, а з іншого – спадковий договір розміщується в тій книзі Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), яка регулює спадкові правовідносини та перехід майна від померлої особи до правонаступників.

Інститут спадкового договору був уведений в Україні із прийняттям у 2003 році нового ЦК України. Спадковий договір регулюється Главою 90 ЦК України. Ця глава розміщується у книзі шостій, що має назву «Спадкове право», тобто яка регулює відносини, що виникають із приводу переходу майна від спадкодавця до спадкоємців.

Однак, незважаючи на таке розташування норм спадкового договору у ЦК України, деякі науковці вважають, що інститут спадкового договору відноситься не до спадкового права, а до договірних зобов'язань.

Вивченням даної теми займалися Л.В. Красицька, Ю.Д. Посвятенко, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса та інші.

Метою статті є аналіз особливостей спадкового договору та підстав його розірвання.

За спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача [1, ст. 1302].

Поняття набувача та відчужувача міститься у статті 1303 ЦК України, в якій зазначено: «Відчужувачем у спадковому договорі може бути подружжя, один із подружжя або інша особа. Набувачем у спадковому договорі може бути фізична або юридична особа» [1, ст. 1303].

Отже, відчужувачем може бути лише фізична особа. Це може бути не лише одна особа, але і подружжя. Вони можуть передавати як майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, так і майно, яке належить кожному з них окремо.

Спадковий договір укладається в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню, а також державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України [1, ст. 1304].

Про це прямо зазначено у ЦК України, а отже, недотримання цієї норми законодавства тягне за собою нікчемність спадкового договору.

Із метою недопущення переходу майна, що є предметом спадкового договору, до третіх осіб, нотаріус одночасно з посвідченням цього договору накладає на зазначене майно заборону відчуження та вносить відомості про нього до Єдиного державного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна. Зняття заборони відбувається після смерті відчужувача на підставі свідоцтва про смерть [2].

У Роз'ясненні Міністерства юстиції вказано таке: «Слід зазначити, що до спадкового договору не застосовуються норми спадкового права. Згідно із ЦК України сутність спадкового договору полягає в тому, що за таким договором відбувається розпорядження належним відчужувачеві майном ще за життя, але з набуттям набувачем права власності на майно після смерті відчужувача» [2].

Із цього можна зробити висновок, що хоча спадковий договір і міститься у книзі ЦК України, яка регулює відносини із приводу переходу спадщини, до нього не застосовуються норми про спадкування. До спадкового договору застосовуються загальні положення про договір, які містяться у книзі п'ятій – «Зобов'язальне право». Тобто можна зробити висновок, що спадковий договір, як і будь-який інший, може бути розірвано у два способи:

1) за домовленістю сторін;
2) у судовому порядку.

Спадковий договір є двостороннім правочином, тобто він являє собою погоджену дію двох сторін. Його не можна скасувати в односторонньому порядку так, як заповіт. Його можна розірвати або за згодою сторін, уклавши нотаріально посвідчений договір про розірвання, або ж у судовому порядку за позовом однієї зі сторін у разі невиконання або неможливості виконання розпоряджень відчужувача [3].

ЦК України визначає дві спеціальні підстави розірвання спадкового договору:

«1. Спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача в разі невиконання набувачем його розпоряджень.

2. Спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу набувача в разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача» [1, ст. 1308] .

Отже, спеціальна норма про розірвання спадкового договору передбачає розірвання договору саме в судовому порядку. До суду з таким позовом може звернутися як відчужувач, так і набувач. Із цього можна зробити висновок, що звернутися до суду з позовом про розірвання можна лише за життя відчужувача. Однак це не так.

На вимогу набувача спадковий договір може бути розірвано судом як до смерті, так і після смерті відчужувача. Для цього має бути встановлена неможливість виконання ним розпоряджень відчужувача [2].

Але статтею 1308 ЦК не регламентовано всі варіанти розірвання спадкового договору, які передбачити неможливо. Зокрема, спадковий договір може бути розірваний і після смерті відчужувача, коли виконання не було здійснено або було здійснено частково, чи здійснювалось

неналежно або з простроченням. У таких ситуаціях вважається, що ініціювати провадження в суді може особа, яка контролює виконання зобов'язання. Процесуальна складність такої правової ситуації полягає в тому, що під час обрання призначеної особи не завжди вибір стосується близьких родичів або спадкоємців. Тому формально у випадку невиконання умов спадкового договору набувачем після смерті відчужувача права та інтереси призначеної особи не порушуються, тому вона представлятиме в суді інтереси померлої особи, волевиявлення якої не виконується, а майно може перейти до набувача, який своїх зобов'язань не виконав [4].

Існує досить велика кількість справ за позовами про розірвання спадкового договору або визнання його недійсним.

До суду з позовом про розірвання спадкового договору може звернутися кожна зі сторін договору. Законодавством не визначено підстав для розірвання договору чи визнання його недійсним, тому це залишається на розсуд суду.

23 лютого 2017 року Вищий спеціалізований суд України виніс ухвалу у справі № 638/2581/16-ц. Суд встановив: «До суду звернулася позивач, яка просила розірвати спадковий договір, за умовами якого вона передає після своєї смерті у власність відповідача квартиру. Відповідачка за вищевказаним договором зобов'язалась виконувати її розпорядження, а саме за проханням відвідувати її, організовувати зустрічі з онуками, забезпечувати її згідно з рецептами лікарів належними лікарськими засобами, медикаментами та виробами медичного призначення. Підставою позову було те, що відповідачка не виконувала належним чином взяті на себе зобов'язання за спадковим договором, а саме не відвідувала її, не брала участі в організації зустрічей з онуками, не забезпечувала її лікарськими засобами, медикаментами, виробами медичного призначення, які призначались за рецептами лікарів. Оскільки відповідачка не виконувала умови спадкового договору, вона змушена була звертатись із проханнями до інших родичів, тому вона має намір скласти заповіт, яким має передати у спадщину квартиру іншій особі. Позов було задоволено, спадковий договір був розірваний, а відповідач звернулась зі скаргою до касаційної інстанції, обґрунтовуючи її тим, що виконання зобов'язань за договором ускладнилося фактом навчання онуків позивачки у школі, яка розташована в м. Бєлгороді Російської Федерації, та позивачкою не заперечується факт її проживання з дітьми в Російській Федерації. Однак ухвалою суду касаційної інстанції рішення залишено без змін» [5].

Отже, невиконання умов договору в будь-якому випадку може бути підставою для його розірвання. Адже, підписуючи даний договір, сторони, зокрема набувач, знають та розуміють, які обов'язки на них покладаються, і повинні їх виконувати.

У судовій практиці трапляються випадки, коли до суду з позовом про розірвання спадкового договору звертається не відчужувач, а його спадкоємці вже після його смерті. І суд може задовольняти такі позови, якщо буде надано докази неналежного виконання набувачем своїх обов'язків за договором.

05 грудня 2018 року Верховний Суд у складі Другої судової палати Касаційного цивільного суду виніс постанову у справі № 640/5594/17-ц. Згідно з матеріалами справи суд встановив: «14 жовтня 2010 року між матір'ю позивача та її онуком, відповідачем у справі, було в нотаріальній формі укладено спадковий договір. Відповідач взяв на себе зобов'язання виконувати передбачені в договорі розпорядження бабусі (відчужувача) і в разі її смерті набуває право власності на належне майно, а саме квартиру. Але онук не виконував взяті на себе зобов'язання та умисно доводив бабусю до серцевих нападів, у зв'язку із чим вона неодноразово лікувалася в неврологічному відділенні. Вироком Київського районного суду м. Харкова від 19 жовтня 2015 року відповідача (набувача) було визнано винним у скоєнні навмисного вбивства відчужувача за спадковим договором – своєї бабусі, і йому було призначено покарання у вигляді 10 років позбавлення волі. Позивач вказав, що він є спадкоємцем першої черги за законом після смерті відчужувача, і тому як заінтересована у спадкуванні особа вправі заявити про розірвання вказаного договору з мотивів невиконання набувачем умов цього договору, які передбачають обов'язок відповідача, як набувача майна, вчиняти відповідні життєво необхідні для відчужувача дії та розпорядження».

Рішенням суду першої інстанції позов задоволено, спадковий договір розірвано. Рішення суду мотивовано тим, що позивач є заінтересованою особою, яка вправі претендувати на спадкування відповідно до закону на загальних підставах і тому відповідно до статті 16 ЦК України в даному випадку має право на судовий захист. Відповідач взяті на себе зобов'язання за умовами спадкового договору не виконав, умисно доводив свою бабусю до серцевих нападів, умисно позбавив її життя та у зв'язку із цим усунений від права на спадкування після її смерті. Із висновками суду першої інстанції погодилися і суди апеляційної та касаційної інстанцій» [6].

Також трапляються випадки, коли до суду звертаються з позовом про визнання спадкового договору недійсним із підстав того, що особа не мала наміру укладати договір на таких умовах.

15 липня 2019 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду виніс постанову у справі № 569/8845/16-ц за позовом про визнання спадкового договору недійсним.

Відповідно до матеріалів справи: «01 липня 2015 року державним нотаріусом посвідчено та зареєстровано в реєстрі спадковий договір між позивачем та відповідачем. Позивач (відчужувач) вважав, що договір повинен бути визнаний недійсним, оскільки він не спрямований на реальне настання правових наслідків, що зумовлені ним, у його змісті відсутній перелік певних дій майнового та немайнового характеру, які повинен виконати набувач до його смерті, та його зміст унеможливлює виконання ним вказаного в ньому обов'язку після своєї смерті передати у власність відповідачу квартиру. Вказує, що він не мав наміру укладати спадковий договір на умовах, за яких набувач зобов'язується виконати дії лише немайнового характеру та за його рахунок. Він є людиною похилого віку, за станом здоров'я потребує стороннього догляду та матеріальної допомоги, тривалий час отримує соціальні послуги від територіального центру соціального обслуговування. Уперше прочитавши договір і усвідомивши його зміст лише на третій день після його підписання, а саме після того, як з'явився на виклик до державного нотаріуса, щоб підписати другий примірник договору, який залишився у справах нотаріальної контори».

Задовольняючи позов, суд першої інстанції виходив із того, що між відчужувачем і набувачем укладений спадковий договір під впливом тяжкої обставини – хвороби відчужувача, а також на вкрай невигідних для нього умовах. Суд звертає увагу на те, що в укладеному договорі не деталізовано належним чином обов'язки набувача. У договорі також не прописано, як часто повинна набувач відвідувати відчужувача, за якою частотою має організовувати йому прогулянки, за рахунок чиїх коштів повинна в разі його смерті організувати поховання. Отже, під час укладення спадкового договору відчужувач повною мірою не розумів, які саме дії з догляду за ним має вчиняти відповідач. Із висновками суду першої інстанції погодилися і суди апеляційної та касаційної інстанцій» [7].

Тобто за відсутності чіткої вказівки в договорі обов'язків набувача суд може визнати такий договір недійсним.

Отже, на підставі вищевикладеного можна зробити такі висновки:

1. Спадковий договір є одним із видів розпорядження особою власним майном на випадок своєї смерті.
2. Спадковий договір може бути розірвано як у добровільному порядку за згодою сторін, так і в судовому порядку. Підстави для звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним або його розірвання законодавством не закріплені, тому суд на власний розсуд вирішує, які підстави вважати поважними.
3. Судова практика до найпоширеніших підстав розірвання договору відносить неналежне виконання набувачем своїх обов'язків.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 26.09.2019).
2. Спадковий договір : Роз'яснення Міністерства юстиції України від 12.02.2013 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-13 (дата звернення: 26.09.2019).
3. Посвятенко Ю.Д. Договір довічного утримання та спадковий договір. Роль нотаріуса в захисті прав та інтересів громадян : Протокол юридичний інтернет-ресурс. URL: https://protocol.ua/ru/dogovir_dovichnogo_utrimannya_ta_spadkoviy_dogovir_rol_notariusa_v_zahisti_prav_ta_interesiv_gromadyan/ (дата звернення: 26.09.2019).
4. Фурса С.Я. Спадкове право [Текст]: (Нотаріат. Адвокатура. Суд) / Заг. ред. С.Я. Фурси. Київ, 2013. URL: http://mego.info/матеріал/67-припинення-розірвання-спадкового-договору-та-визнання-його-недійсним (дата звернення: 26.09.2019).
5. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.02.2017 року у справі № 638/2581/16-ц. URL: https://protocol.ua/ua/vssu_spadkoviy_dogovir_rozirvano_oskilki_yogo_umovami_ne_peredbacheno_moglivist_nevikonannya_nabuvachem_umov_tsogo_dogovoru_za_pevnih_obstavin_navit_povagnih_(sprava_638_2581_16_ts_uhvala_vid_23_02_17)/ (дата звернення: 26.09.2019).
6. Постанова Верховного Суду від 05.12.2018 року у справі № 640/5594/17-ц. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/78426075 (дата звернення: 26.09.2019).
7. Постанова Верховного Суду від 15.07.2019 року у справі № 569/8845/16-ц. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/83230316 (дата звернення: 26.09.2019).

УДК 346.543
DOI https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-4.14

Пузанова Г.Й.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та трудового права
Одеського національного морського університету
ORCID: 0000-0003-4544-5604

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ

LEGAL REGULATION OF PUBLIC PARTICIPATION IN THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF PUBLIC POLICY OF FOREIGN INVESTMENT

У статті проаналізовано сучасний стан правового регулювання участі громадськості у формування та реалізації державної політики. Громадськість – це соціально активна частина суспільства, яка за певних обставин так або інакше згуртувалася навколо конкретних спільних інтересів та яка на добровільних засадах бере участь у суспільно-політичному житті країни, визначає основні напрями його розвитку. Громадськість складається з однієї або більше фізичних чи юридичних осіб, їхніх об'єднань, організації або груп, які діють згідно із чинним законодавством України або практикою задля захисту своїх законних прав, свобод та інтересів у галузі політики, економіки, культури, охорони здоров'я, а також у соціальній, екологічній, міжнародній та інших сферах. Громадськість як активне соціальне утворення в певний момент об'єднує всіх тих, хто стикається зі спільною проблемою, яка стосується суспільних інтересів, і може разом шукати шляхи її розв'язання, в тому числі участі у формуванні та реалізації державної політики та такого її напряму, як державна політика іноземного інвестування.

Залучення громадськості до здійснення різноманітних державних функцій є свідченням демократичності функціонування державних інституцій, людиноцентристської сутності держави та дає можливість якнайповніше враховувати інтереси громадян під час реалізації державної політики. Існує багато форм залучення громадськості до управління державою, однією з яких є діяльність консультаційно-дорадчих рад при органах виконавчої влади. Однак наявні проблеми визначають необхідність удосконалення чинного законодавства щодо порядку створення та діяльності консультаційно-дорадчих рад при органах виконавчої влади, які беруть участь у формуванні та реалізації державної політики, в тому числі державної політики у сфері іноземного інвестування.

Ключові слова: *громадськість, державна політика у сфері іноземного інвестування, громадські ради, правове регулювання створення та діяльність громадських рад.*

The article analyzes the current state of legal regulation of public participation in the formation and implementation of public policy. The public is a socially active part of society which, in certain circumstances, has united in one way or another around specific common interests and which, on a voluntary basis, participates in the social and political life of the country, determines the main directions of its development. The public consists of one or more individuals or legal entities, their associations, organizations or groups, acting in accordance with the current legislation of Ukraine or practice to protect their legal rights, freedoms and interests in politics, economy, culture, health care as well as in social, environmental, international and other fields. The public, as an active social entity, at some point unites all those who are confronted with a common problem concerning the public interest and can jointly seek ways to solve it, including participation in the formulation and implementation of public policy, and such direction as a state foreign investment policy.

Involvement of the public in the execution of various state functions is an evidence to the democratic functioning of state institutions, the human focused nature of the state and enables the fullest consideration of citizens' interests in the implementation of public policy. There are many forms of involvement of the public in the administration of the state, one of which is the activity of advisory councils within executive bodies. However, the existing problems determine the need to improve the current legislation on the procedure for the establishment and operation of advisory councils within the executive bodies involved in the formulation and implementation of public policy, including public policy of foreign investment.

Key words: *public, public policy of foreign investment, public councils, legal regulation of the creation and activity of public councils.*

Метою дослідження є аналіз законодавства, що визначає порядок створення та діяльності консультаційно-дорадчих рад при органах виконавчої влади, які беруть участь у формуванні та реалізації державної політики (далі – ДП), в тому числі державної політики у сфері іноземного інвестування (далі – ДПІІ), визначення проблем правового регулювання та напрямів удо-

сконалення чинного законодавства, яке регулює ці питання.

Під час підготовки цієї роботи були використані наукові праці Т.В. Александрової, Т.С. Андрійчука, О.Л. Ващука, М.Ю. Віхляєва, О.Г. Кучабського, А.В. Волошиної, В.А. Дерець, А.О. Красносільської, В.О. Купрій, М.В. Лациби, О.М. Майбороди, А.В. Мелякової, В.І. Московця, С.І. Рудовської, Н.М. Чермошенцева та інших учених.

Постановка проблеми. Залучення громадськості до здійснення різноманітних державних функцій є свідченням демократичності функціонування державних інституцій, людиноцентристської сутності держави та дає можливість якнайповніше враховувати інтереси громадян під час реалізації державної політики. Існує багато форм залучення громадськості до управління державою, однією з яких є діяльність консультаційно-дорадчих рад при органах виконавчої влади, які беруть участь у формуванні та реалізації державної політики. Однак існує ряд проблем, наприклад, щодо визначення поняття «громадськість» у законодавстві та адміністративно-правовій теорії.

Варто зазначити, що в нормативних актах доволі часто використовується термін «громадськість». Що ж стосується його визначення, то, як зазначає В.І. Московець, робиться це вкрай рідко і не зовсім вдало [1, с. 630].

У літературі під громадськістю розуміють:

1) соціально активну частину суспільства, яка на добровільних засадах бере участь у суспільно-політичному житті країни. Для діяльності цієї частини суспільства потрібні певні організації. Такі громадські організації існують, вони створені громадянами задля захисту своїх законних прав, свобод та інтересів;

2) закриту (внутрішню) і відкриту (зовнішню, широку, масову) – це споживачі, партнери, конкуренти, аудиторія ЗМІ, фінансові структури, учасники політичного життя, соціокультурних рухів;

3) групи людей усередині організації або поза нею, з якими організація так чи інакше взаємодіє [2, с. 10].

У тлумачному словнику С.І. Ожегова громадськість визначається як суспільство, передова його частина, що виражає його думку [3, с. 89]. Громадськість у словнику Т.Ф. Єфремової та на думку С.О. Кузнецова – 1) частина суспільства, що бере активну участь у житті цього суспільства і виражає думку цієї частини суспільства; 2) громадські організації [4, с. 91; 5, с. 80]. За визначенням Д.М. Ушакова, громадськість – це: 1) громадська думка, суспільство; 2) громадські організації [6, с. 99]. Д.В. Дмитрієв визначає громадськість як ту частину суспільства, колективу тощо, яка найбільш активно бере участь у його житті, визначає основні напрями його розвитку, користується великим впливом, повагою [7, с. 93].

Під суспільством розуміють: 1) сукупність людей, об'єднаних схожим способом життя, територією; 2) коло людей одного походження, єдиних інтересів; 3) форму організації, спілки; 4) компанію як групу осіб; 5) організовану сукупність людей, об'єднаних характерними для них відносинами на певному ступені історичного розвитку; 6) соціальну самодостатню систему, засновану на співпраці людей і зі своєю власною динамічною системою взаємозв'язків його членів, об'єднаних родинними зв'язками, груповими, становими, класовими та національними відносинами. Відносини людей у межах суспільства називають соціальними [8].

Поділяємо позицію В.І. Московця, який визначає, що громадськість – це соціально активна частина суспільства (організована сукупність людей), яка за певних обставин так або інакше згуртувалася навколо конкретних спільних інтересів та яка на добровільних засадах бере участь у суспільно-політичному житті країни, визначає основні напрями його розвитку, користується великим впливом, повагою. Громадськість складається з однієї або більше фізичних чи юридичних осіб, їхніх об'єднань, організацій або груп, які діють згідно із чинним законодавством України або практикою задля захисту своїх законних прав, свобод та інтересів у галузі політики, економіки, культури, охорони здоров'я, а також у соціальній, екологічній, міжнародній та інших сферах. Громадськість як активне соціальне утворення в певний момент об'єднує всіх тих, хто стикається зі спільною проблемою, яка стосується суспільних інтересів, і може разом шукати шляхи її розв'язання [1, с. 633], у тому числі участі у формуванні та реалізації ДП.

Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, затверджена Указом Президента України від 24 березня 2012 року [9] (далі – Стратегія), спрямована на реалізацію принципів, пріоритетів, завдань державної політики у сфері розвитку громадянського суспільства. Стратегія визначає концептуальні, взаємодоповнювальні напрями діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо створення належних умов для розвитку громадянського суспільства (далі – ГС). Стратегія спрямована на утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави, запровадження громадського контролю за діяльністю влади, забезпечення незалежної діяльності інститутів громадянського суспільства (далі – ІГС), посилення їхнього впливу на прийняття суспільно важливих рішень, створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, проведення регулярних консультацій із громадськістю з важливих питань життя

суспільства і держави, у тому числі питань ДП із різних напрямів і ДПІІ.

Державна політика іноземного інвестування – система цілей і засобів їх досягнення у сфері іноземного інвестування, пов'язаних із цілеспрямованою діяльністю органів державної влади з метою розв'язання економічних проблем, досягнення й реалізації загальновизнаних цілей економічного розвитку суспільства або його окремих сфер, із використанням правових, економічних та адміністративних методів впливу на іноземних інвесторів під час вкладенні іноземних інвестицій в об'єкти господарської діяльності на території України.

Сутність ДПІІ випливає з її особливої соціальної функції, спрямованої на розвиток економічних процесів шляхом узгодження різноманітних засобів, форм і методів діяльності, де Верховна Рада України виступає як суб'єкт, що визначає ДПІІ, а органи виконавчої влади, місцевого самоврядування та інші органи є суб'єктами реалізації рішень законодавчого органу держави. Метою ДПІІ є насамперед захист економічного суверенітету держави, забезпечення прав і законних інтересів громадян, а також забезпечення поступового збільшення обсягів іноземних інвестицій в економіку держави з метою забезпечення стійкості, стабільності економічних процесів у державі та постійне підтримання його в такому стані шляхом використання правових, економічних та організаційних механізмів [10, с. 57].

Питання іноземного інвестування залежать від ставлення держави до іноземних інвесторів, що визначається в ДПІІ та визначених на її основі організаційно-правових механізмах формування та реалізації. Наявні проблеми політичного, економічного, правового характеру диктують необхідність дослідження різних питань, у тому числі участі громадськості у формуванні та реалізації ДПІІ.

Як свідчить досвід демократичних держав, розвиток громадянського суспільства за системної державної підтримки дає змогу залучати додаткові людські, організаційні, фінансові та технічні ресурси для надання соціальних та інших суспільно значущих послуг, сприяння процесу децентралізації державного управління і підвищенню його якості, а також скоротити державні видатки і запобігти корупційним ризикам.

Світова практика переконує, що консультативно-дорадчі органи при органах публічної влади є значно ефективнішими і результативнішими в управлінні, ніж короткострокові процедури контролю за діяльністю органів влади з боку громадськості, разове залучення громадян до формування управлінських рішень, як визначає Т.В. Алєксандрова [11, с. 154].

О.Л. Ващук, А.В. Волошина, А.О. Красносільська, В.О. Купрій, М.В. Лациба, Н.М. Чермошенцева зазначають, що до переваг консультацій із громадськістю належить те, що вони:

– дають змогу без додаткових витрат залучати громадських експертів до розв'язання конкретної проблеми чи розроблення рішення;

– підвищують рівень довіри населення до органів влади та готовність до належного виконання публічно-правових рішень;

– підвищують якість публічно-правових рішень з огляду на врахування потреб громадськості;

– дають змогу виявляти та усувати негативні наслідки публічно-правових рішень ще на стадії їх розроблення через залучення до обговорення зацікавлених осіб;

– поділяють відповідальність за прийняті рішення та їх наслідки між органами влади і громадськістю (яка брала або не брала участі в консультаціях) [12, с. 39].

Рішення про участь громадськості на законодавчому рівні вперше було визначене в постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 15 жовтня 2004 року № 1378 [13] (далі – постанова КМ України від 15 жовтня 2004 р. № 1378), якою було затверджено Порядок проведення консультацій із громадськістю з питань формування та реалізації державної політики. Порядок визначав вимоги до організації і проведення органами виконавчої влади консультацій із громадськістю з питань формування та реалізації державної політики. Цією ж постановою було прийнято рішення про утворення Громадської ради при уряді та затверджено Положення про Громадську раду. Позаяк завдання цієї постанови не було реалізоване, дія цього акта була призупинена.

18 травня 2005 року була прийнята постанова КМ України № 356 «Про додаткові заходи щодо залучення громадян до участі в управлінні державними справами» [14], якою визначалася доцільність утворення громадських колегій при Прем'єр-міністрові України, Першому віце-прем'єр-міністрові, віце-прем'єр-міністрах, міністрах, керівниках інших центральних органів виконавчої влади, Голові Ради міністрів Автономної Республіки Крим, головах місцевих державних адміністрацій на базі громадських рад, утворених відповідно до урядової постанови від 15 жовтня 2004 року № 1378 [13]. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2005 року № 356 втратила чинність на підставі постанови уряду «Питання забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 01 березня 2006 року № 215 [15]. Цією постановою була відновлена дія постанови Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 року № 1378 [13]. Дана постанова втратила чинність згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про додаткові

заходи щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 26 листопада 2009 року № 1302 [16].

Із метою розбудови демократичного суспільства, забезпечення гласності, відкритості та прозорості в діяльності державних органів влади, залучення громадян до участі в управлінні державними справами Кабінетом Міністрів України була затверджена постанова від 03 листопада 2010 року № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [17] (далі – постанова КМ України від 03 листопада 2010 року № 996), згідно з якою оновлювалися існуючі на той час процедури проведення консультацій із громадськістю, а також формування та діяльності громадських рад.

Ця постанова зазнавала деяких несуттєвих редакцій у 2011, 2013–2014 роках, проте науковці, експерти та члени громадських рад продовжували наполягати на необхідності усунення суттєвих прогалин, що містить цей нормативно-правовий документ. Було запропоновано ряд рекомендацій організаційно-правового характеру, підкреслено необхідність покращення матеріально-технічного, інформаційно-комунікативного, інформаційно-методичного та фінансового забезпечення громадських рад. Не залишили без уваги питання якісного складу громадських рад і налагодження двосторонньої взаємодії, в основі якої були б взаємна довіра, повага, прозорість і відкритість усіх учасників процесу (представників влади та громадськості), як зазначає С.І. Рудовська [18].

Для вдосконалення цих відносин була прийнята постанова Кабінету Міністрів України від 08 квітня 2015 року № 234 «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 року № 976 і від 3 листопада 2010 року № 996» [19], яка запровадила нові «правила гри» для всіх учасників взаємодії «влада – громада», як зауважує С.І. Рудовська [18].

Згідно з попередніми вимогами формування складу громадської ради, створеної при центральному або місцевому ОВВ, могли бути обрані представники громадських, релігійних, благодійних організацій, професійних спілок та їхніх об'єднань, творчих спілок, асоціацій, організацій роботодавців, недержавних засобів масової інформації та інших непідприємницьких товариств і установ, легалізованих відповідно до законодавства України (п. 7 Порядку проведення консультацій із питань формування та реалізації державної політики», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 03 листопада 2010 року № 996) [17].

Постановою Кабінету Міністрів «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996» від 24 квітня 2019 року № 353 [20] була затверджена нова редакція Типового положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у містах Києві та Севастополі державній адміністрації.

За новими умовами до складу громадської ради при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади можуть бути обрані представники інститутів громадянського суспільства, які не менше шести місяців до дати оприлюднення органом виконавчої влади повідомлення про формування складу громадської ради провадять свою діяльність, реалізують свої проекти у сфері, пов'язаній з діяльністю відповідного органу виконавчої влади, що підтверджується інформацією про результати діяльності інституту громадянського суспільства, та в статуті (положенні) яких визначені відповідні цілі і завдання діяльності (п. 6 Типового положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у містах Києві та Севастополі державній адміністрації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 03 листопада 2010 року № 996 у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 квітня 2019 року № 353) [20] (далі – Типове положення). На нашу думку, те, що до складу міністерств та інших ЦОВВ відтепер обиратимуть представників тих інститутів громадського суспільства, які діють у відповідній сфері та мають спільні завдання, має важливе значення.

О.Г. Кучабський і А.В. Меляков підкреслюють, що надзвичайно важливим є питання не стільки кількісного, як якісного складу цих органів, і наголошують на таких критеріях відбору, як компетентність, обізнаність у проблемах певного регіону територіальної одиниці та наявності досвіду їх розв'язання [21, с. 36].

Постановою від 24 квітня 2019 року було запроваджено зміни в регулюванні питань формування та діяльності громадських рад: порядок формування складу громадської ради, проведення установчих зборів, підстави відмови представнику ІГС в участі в установчих зборах, рейтингове електронне голосування, підстави припинення членства в громадській раді тощо. У Типовому положенні окреслено, що кількісний склад громадської ради визначається установчими зборами, і він не може становити понад 35 осіб та строк повноважень складу громадської ради два роки із дня затвердження органом виконавчої влади (п. 7 Типового положення).

Крім того, цією постановою введені обмеження щодо членства в ГР для: народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим і місцевих рад,

посадових осіб органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування. Цим Типовим положенням були визначені умови щодо відмови представнику ІГС в участі в установчих зборах, які раніше не були чітко прописаними і вирішувалися на місцях на розсуд ініціативної групи. Наразі підставами для відмови представникові інституту громадянського суспільства в участі в установчих зборах є: невідповідність документів, поданих інститутом громадянського суспільства, вимогам Типового положення; неусунення інститутом громадянського суспільства невідповідності поданих документів вимогам; невідповідність ІГС або делегованого ним представника вимогам; недостовірність інформації, що міститься в документах, поданих для участі в установчих зборах; відмова інституту громадянського суспільства від участі в установчих зборах шляхом надсилання ініціативній групі офіційного листа; перебування ІГС, який делегував свого представника для участі в установчих зборах, у процесі припинення та інші питання.

Також згаданою постановою були внесені зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 03 листопада 2010 року № 996 [17], у пункті 6 якої було визначено, що з метою забезпечення врахування громадської думки у процесі підготовки та організації виконання рішень Кабінету Міністрів України, формування та реалізації державної політики, вирішення питань місцевого значення проводяться зустрічі:

– голів громадських рад, утворених при міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київській та Севастопольській міських держадміністраціях, із Прем'єр-міністром України, іншими членами Кабінету Міністрів України, Державним секретарем Кабінету Міністрів України, державними секретарями міністерств;

– голів громадських рад, утворених при районних, районних у містах Києві та Севастополі держадміністраціях, відповідно, з Головою Ради міністрів Автономної Республіки Крим, головами обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій, не рідше ніж двічі на рік.

У своїй діяльності громадська рада керується Конституцією та законами України, указами Президента України і постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також Положенням про громадську раду, розробленим на основі Типового положення. Положення про громадську раду та зміни до нього розробляються органом виконавчої влади, при якому її утворено (далі – орган виконавчої влади), разом із громадською радою і затверджуються органом виконавчої влади.

У Положенні про громадську раду додатково можуть визначатися особливості організації роботи громадської ради, зокрема організаційні форми її роботи, участі членів громадської ради та залучених осіб у виконанні завдань громадської ради, організації її засідань тощо, якщо вони не суперечать нормам Типового положення. Положення про громадську раду оприлюднюється на офіційному веб-сайті органу виконавчої влади протягом трьох робочих днів із дати його затвердження.

На думку С.М. Серьогіна, суттєвими відмінностями громадських рад при органах виконавчої влади від інших консультативно-дорадчих органів (громадських гуманітарних, політико-консультативних, науково-методичних, молодіжних та/або студентських рад тощо) дослідники називають те, що, по-перше, громадські ради не лише виконують консультативно-дорадчу функцію, а й покликані забезпечувати громадський контроль за діяльністю органів виконавчої влади у відповідних сферах; по-друге, громадські ради формуються на виборних засадах; по-третє, до складу громадської ради не можуть бути включені представники органу влади, що забезпечує незалежність думки та самостійність функціонування даних консультативно-дорадчих органів [22, с. 91].

Громадські ради виконують ряд функцій. Так, М.Ю. Віхляєв виділяє представницьку, консультативну, контрольну, нормотворчу, комунікативну, організаційну, захисну функції [23, с. 17]. А.В. Волошина поряд із контрольною і консультативною функціями виокремлює експертну та комунікативну [24].

Однак, на нашу думку, деякі питання формування та діяльності інститутів громадського суспільства є дискусійними:

– по-перше, головними учасниками даного процесу є інститути громадянського суспільства, більшість із яких утворюються та діють відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання» [25];

– по-друге, одним із принципів утворення і діяльності громадських об'єднань є принцип самоврядності, який передбачає право членів (учасників) громадського об'єднання самостійно здійснювати управління діяльністю такого об'єднання відповідно до його мети (цілей), визначати напрями діяльності, а також невтручання органів державної влади, інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в діяльність громадського об'єднання, крім випадків, визначених законом;

– по-третє, громадська рада здійснює діяльність відповідно до Положення про громадську раду, розробленого на основі Типового положення. Положення про громадську раду та зміни до нього розробляються органом виконавчої влади, при якому її утворено, разом із громадською радою

і затверджуються органом виконавчої влади. На нашу думку, ці та інші положення не відповідають принципам утворення і діяльності громадських об'єднань, наприклад, принципу самоврядності громадського об'єднання;

– по-четверте, на підставі викладеного виникає ряд питань щодо статусу Типового положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 квітня 2019 року № 353 [20], положення якого можуть бути підставою для відмови представнику інституту громадського суспільства в участі в установчих зборах або рейтинговому електронному голосуванні. Тому потребує вирішення питання визначення статусу таких документів, як «положення», «типове положення», що повинне бути вирішене в Законі України «Про нормативно-правові акти»;

Т.С. Андрійчук вказує, що потребують розв'язання і проблеми, що стосуються інституційної спроможності інститутів громадянського суспільства [26, с. 323–324].

О.М. Майборода відзначає, що слушними, з нашої точки зору, є пропозиції: 1) вдосконалити чинну нормативно-правову базу, зокрема передбачити правові наслідки за недотримання порядку проведення консультацій із громадськістю. У перспективі доцільною є розробка комплексного закону із цих питань; 2) звернути увагу на європейський досвід у частині принципів і процедур взаємодії держави із громадськими організаціями; 3) консолідувати розпорошену на сьогодні систему навчання та підвищення кваліфікації працівників органу виконавчої влади з питань взаємодії з громадськістю [27, с. 56], що має бути напрямами вдосконалення організаційно-правового забезпечення діяльності громадських рад.

Поділяємо висловлену М.Ю. Віхляєвим думку про необхідність прийняття Закону України «Про участь громадськості у правотворчій діяльності», який би визначив загальні засади участі громадських об'єднань у різних видах правотворчості та на її різних рівнях, а також врегулював би різні форми участі громадських об'єднань у правотворчому процесі [28, с. 91]. Також учений підкреслює необхідність прийняття Закону України «Про громадські ради в Україні» [23]. В.А. Дерець зазначає, що ці пропозиції заслуговують на увагу, оскільки питання участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики потребують законодавчого врегулювання [29, с. 121].

Таким чином, головним напрямом удосконалення правового регулювання створення та діяльності консультаційно-дорадчих рад при органах виконавчої влади як суб'єктів формування та реалізації державної політики має бути прийняття Закону України «Про громадські ради в Україні».

Список використаних джерел:

1. Московець В.І. Поняття «громадськість» у законодавстві та адміністративно-правовій теорії. *Форум права*. 2011. № 2. С. 630–634. URL : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11mviapt.pdf.

2. Королько В.Г. Паблик рілейшнз. Наукові основи, методика, практика : підручник. Вид. 2-ге, доп. Київ : Скарби, 2001. 400 с.

3. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковий словарь русского языка (М-О). Москва : Азь, 1992. 1539 с.

4. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. Москва : Рус. яз., 2000. 1680 с.

5. Кузнецов С. Большой толковый словарь русского язика. Санкт-Петербург : Норинт, 1998. 1536 с.

6. Толковый словарь русского языка: в 4 т. Т. 2: Л–О / под ред. Д.Н. Ушакова. Москва : Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1938. 1040 с.

7. Толковый словарь русского языка: около 7000 словар. ст.: Свыше 35 000 значений: Более 70 000 илюстрат. примеров / под ред. Д.В. Дмитриева. Москва : Астрель; АСТ, 2003. 1582 с.

8. Общество. URL : http://ru.wiktionary.org/wiki.

9. Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 24 березня 2012 р. *Офіційний вісник України.* 2012. № 26. Ст. 966.

10. Пузанова Г.Й. Визначення сутності державної політики іноземного інвестування: теоретичні засади. *Право як ідея врегулювання: рівень ефективності та способи його підвищення*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 14-15 серпня 2012 р.). Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2012. С. 57–59.

11. Алєксандрова Т.В. Запровадження в Україні іноземного досвіду взаємодії органів публічної влади з громадськістю. *Вивчення та впровадження в Україні іноземного досвіду удосконалення діяльності органів влади*: матеріали VIII міжнародної наук.-практ. конференції, 27 листопада 2013 р. Полтава : ПолтНТУ, 2013. Ч. ІІ. С. 154–157.

12. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства. *Методичні рекомендації* / Укр. незалеж. центр політ, дослідж.: А.О. Красносільська, М.В. Лациба, А.В. Волошина, В.О. Купрій, Н.М. Чермошенцева, О.Л. Ващук. Київ : Агентство «Україна», 2013. 180 с.

13. Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 р. № 1378. *Офіційний вісник України.* 2004. № 42. Ст. 2773 (втратила чинність).

14. Про додаткові заходи щодо залучення громадян до участі в управлінні державними справами: постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2005 р. № 356. *Офіційний вісник України.* 2005. № 20. Ст. 1072. (втратила чинність).

15. Питання забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 01 березня 2006 р. № 215. *Офіційний вісник України.* 2006. № 9. Ст. 537 (втратила чинність).

16. Про додаткові заходи щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2009 р. № 1302. *Офіційний вісник України.* 2009. № 94. Ст. 3211 (втратила чинність).

17. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996. *Офіційний вісник України.* 2010. № 84. Ст. 2945.

18. Рудовська С.І. Громадські ради нового формату: організаційно-правові зміни діяльності. *Державне управління: удосконалення та розвиток: електронний журнал.* 2015. № 9. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2015_9_18.

19. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 року № 976 і від 3 листопада 2010 року № 996: постанова Кабінету Міністрів від 8 квітня 2015 р. № 234. *Офіційний вісник України.* 2015. № 35. Ст. 1036.

20. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996: постанова Кабінету Міністрів України від 24 квітня 2019 р. № 353. *Офіційний вісник України.* 2019. № 36. Ст. 1273.

21. Кучабський О.Г., Меляков А.В. Громадські ради в системі управління гуманітарним розвитком регіонів: потенціал і перспективи діяльності. *Теорія та практика державного управління.* 2012. Вип. 4(39). С. 32–40.

22. Громадські ради при органах виконавчої влади. *Енциклопедія державного управління*: у 8 т. / редкол. С.М. Серьогін та ін. ДРІДУ НАДУ. Київ, 2011. Т. 6. 524 с.

23. Віхляєв М.Ю. Громадські об'єднання як суб'єкти адміністративного права України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Національний університет Державної податкової служби України. Ірпінь, 2013. 34 с.

24. Волошина А., Лациба М. Ефективна організація роботи громадської ради: методичні рекомендації. Москва, 2011. URL : www.gromrady.jrg.ua/2011/06/posibnyk-efektyvna-orhanizatsiya-robotyhromadskoji-rady-metodychni-rekomendatsiji/.

25. Про громадські об’єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 1. Ст. 1.

26. Андрійчук Т.С. Взаємодія органів виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства: проблеми та шляхи їх вирішення. *Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи*: зб. наук. праць. Київ : Фоліант, 2012. С. 323–324.

27. Влада, суспільство, громадянин: проблеми взаємодії в сучасній Україні: аналітична доповідь / за ред. О.М. Майбороди. Київ : ІПіНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. 64 с.

28. Віхляєв М.Ю. Участь громадських об’єднань у правотворчій діяльності як суб’єктів адміністративного права, які наділені активною адміністративною правосуб’єктністю. *Форум права*. 2013. № 2. С. 86–94.

29. Дерець В.А. Участь громадськості у формуванні та реалізації державної політики. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 118–122.

УДК 378.14: 339.9
DOI https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-4.15

Тимошенко М.О.,
кандидат юридичних наук, проректор
Європейського університету
ORCID: 0000-0003-2584-5731

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

ON THE ISSUE OF MULTI-FUNCTIONALITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Стаття присвячена процесам, що відбуваються в закладах вищої освіти України, в контексті реформаційних змін в Україні з метою пошуку ефективних заходів впровадження світового досвіду у сфері надання освітніх послуг як пріоритетного напрямку державної освітньої політики. Окреслено тенденції вищої освіти у світовому співтоваристві, яке застосовуються в розумінні поняття закладу вищої освіти, що традиційно використовується в організації вищої освіти у провідних країнах світового співтовариства. Визначено, що ефективне застосування процесів світового досвіду зарубіжних країн, освітня діяльність яких характеризується новітніми методами викладання, модернізацією та інноваційним забезпеченням, забезпечить можливість докорінної зміни якості надання освітніх послуг в Україні. У ході дослідження виокремлено чинники, що позитивно впливають на здійснення реформ у галузі вищої освіти. Звертається увага на те, що заклади вищої освіти реалізують соціально-культурну функцію держави, сприяють задоволення суспільної потреби в освіті та професійних кадрах, тобто виступають суб'єктами задоволення публічного інтересу в освітній сфері. Тут важливо відмітити, що реалізація цього завдання неможлива тільки за умови здійснення закладами вищої освіти винятково освітньої діяльності. Звідси випливає зміст поліфункціональності закладів вищої освіти, які вимушено мають вести і господарську, і науково-дослідну, і організаційну діяльність, без чого неможливо забезпечити надання якісних освітніх послуг. Імплементація та вдосконалення господарської діяльності повинні відбуватися одночасно на державному та місцевому (регіональному) рівнях. Під наданням освітніх послуг треба розуміти діяльність підприємств, установ, організацій та окремих осіб (викладачів, майстрів, тренерів, вихователів, репетиторів тощо), виконувану для задоволення потреб людей (учнів, вихованців, студентів, аспірантів, докторантів та ін.), роботодавців і держави, з передачі протягом певного часу або постійно сукупності знань, умінь та навичок. Безумовним, за такого підходу, є господарський характер відповідної діяльності, забезпечення якої має відбуватися в рамках поліфункціональної діяльності закладів вищої освіти. Тоді поліфункціональність закладів визначається як одна з найважливіших інтегральних характеристик системи вищої освіти поряд із якістю вищої освіти, може розглядатися в соціологічному, філософському, юридичному, соціально-економічному та інших аспектах. Звідси під поліфункціональністю пропонується розуміти якісне впорядкування всієї сукупності функцій закладів вищої освіти, співмірність та взаємопов'язаність кожної з означених функцій закладів вищої освіти, із сукупністю інших функцій, їх несуперечливу єдність, що відображає особливості функціональної складової частини закладів вищої освіти як цілісної інституційної системи в системі вищої освіти країни загалом. Автор розглядає поліфункціональність закладів вищої освіти як відображення багатопрофільного характеру сучасних університетів та академій, їх властивість здійснювати освітню і наукову діяльність, спрямовану на здобуття вищої освіти (ступенів бакалавра, магістра, освітньо-наукового рівня доктора філософії з широкого спектру наукових напрямів), здійснювати наукові дослідження (наприклад, фундаментальні), бути одночасно науково-методичним центром із розвиненою інфраструктурою навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, вести господарську діяльність, спрямовану на реалізацію вищезазначених завдань.

Зроблено висновок, що процесу правового регулювання господарської діяльності закладів вищої освіти в обов'язковому порядку повинні бути властиві процеси надання якісних послуг у сфері освітньої діяльності, ефективна методика викладання та модернізація відповідно до нових технологій, з урахуванням інноваційного забезпечення.

Ключові слова: *заклади вищої освіти, освітня діяльність, функції закладів вищої освіти, поліфункціональність закладів вищої освіти.*

The article is devoted to the processes taking place in the higher education institutions of Ukraine in the context of reform changes in Ukraine in order to find effective measures to introduce the world experience in the provision of educational services as a priority direction of the state educational policy. The tendencies of higher education in the world community, which are used in understanding the concept of higher education institution, traditionally used in the organization of higher education in the leading countries of the world community, are outlined. It is determined that the effective application of the processes of world experience of foreign countries, whose educational activity is characterized by the latest teaching methods, modernization and innovative provision will provide the opportunity for a radical change in the quality of the provision

of educational services in Ukraine. The study highlighted the factors that positively influence the implementation of reforms in higher education. Attention is drawn to the fact that institutions of higher education fulfill the socio-cultural function of the state, contribute to meeting the public need for education and professional staff, that is, the subjects of satisfaction of public interest in the educational sphere. It is important to note here that the realization of this task is impossible only if higher education institutions carry out solely educational activities. Hence the content of the polyfunctionality of higher education institutions, which are forced to conduct both economic, research, and organizational activities, without which it is impossible to provide quality educational services. Implementation and improvement of economic activity must take place at both national and local (regional) levels. Hence, the provision of educational services should be understood to mean the activities of enterprises, institutions, organizations and individuals (teachers, masters, coaches, tutors, tutors, etc.) performed to meet the needs of people (students, pupils, students, graduate students, doctoral students, etc.), employers and the state, by transferring over a period of time or constantly a set of knowledge, skills and abilities. Undoubtedly, under this approach, the economic nature of the relevant activity, the provision of which must occur within the framework of multifunctional activities of higher education institutions. Then the multifunctionality of institutions is defined as one of the most important integral characteristics of the higher education system, along with the quality of higher education, can be considered in sociological, philosophical, legal, socio-economic and other aspects. From here, multifunctionality is offered to understand the qualitative ordering of the entire set of functions of higher education institutions, their proportionality and the interrelation of each of the specified functions of institutions of higher education, with a set of other functions, their consistent unity, reflecting the peculiarities of the functional constituent system in another institution. the higher education system of the country as a whole. The author considers the multifunctionality of higher education institutions as a reflection of the multidisciplinary nature of modern universities and academies, their property to carry out educational and scientific activities aimed at obtaining higher education (bachelor's, master's, educational and doctoral degrees in a wide range of scientific fields) (for example, fundamental), to be simultaneously a scientific and methodological center with a developed infrastructure of educational, scientific and scientific-production units, to lead ospodarsku activities to achieve the aforementioned objectives.

It is concluded that the process of legal regulation of economic activity of higher education institutions must necessarily be characterized by processes of providing quality services in the field of educational activities, effective teaching and modernization in accordance with new technologies, taking into account innovative provision.

Key words: *institutions of higher education, educational activity, functions of higher education institutions, polyfunctionality of higher education institutions.*

Освітня діяльність закладів вищої освіти в ринкових умовах дедалі більше перетворюється на особливий інституціоналізований, соціокультурний та суспільно значущий механізм надання сукупності високоспеціалізованих освітніх послуг (зокрема, у сфері вищої освіти), а не лише на суто навчальний процес як процес трансляції певної сукупності знань. Як зауважує Н.Л. Губерська, заклади вищої освіти створюються для здійснення такої загальної соціальної функції, як надання освітніх послуг, що має державно значущий характер. Реалізуючи в цілому соціально-культурну функцію задоволення суспільної потреби в освіті, заклади вищої освіти, на відміну від інших освітніх установ, реалізують програми вищої професійної освіти, надають освітні послуги різним категоріям споживачів, у чому, власне, й виявляється публічний інтерес в освітній сфері [1].

При цьому послугу як економічну категорію сучасні науковці визначають як: відповідний тип економічних відносин; економічну операцію, репрезентовану низкою послідовно вчинюваних дій, об'єднаних однією метою; особливу споживчу вартість процесу праці, виражену в корисному ефекті, що задовольняє потреби людини, колективу й суспільства; доцільну діяльність, результатом якої є корисний ефект праці (особлива споживна вартість); особливий різновид праці, результат діяльності, наділений усіма властивостями товару; діалектичну єдність процесу діяльності й результату, що досягається під час цієї діяльності; продукт праці, що, як правило, не має матеріально-речової форми вираження або матеріалізується у зміненому стані чи якості вже наявного продукту [2, с. 72]. Натомість послугу як правову категорію на доктринальному й нормативному рівнях визначають як: результат суспільно корисної діяльності; об'єкт цивільних / господарських прав; об'єкт зобов'язальних правовідносин (зобов'язальну поведінку виконавця у вигляді комплексу певних дій); самостійний вид господарської діяльності поряд із виробництвом, торгівлею, виконанням робіт; діяльність виконавця з надання (передання) замовникові певного блага; різновид робіт; допоміжну торговельну діяльність; наслідок безпосередньої взаємодії між виконавцем і замовником; товар у широкому сенсі слова [2, с. 73].

З огляду на складну економіко-правову природу послуг вибудовуються і сучасні наукові інтерпретації освітніх послуг, значимі в контексті суспільного призначення вищої освіти. При цьому, зокрема, під освітніми послугами розуміють сукупність процесів навчання, виховання, просвіти та самоосвіти, спрямованих на розвиток особистих потенціалів її споживачів та людського потенціалу суспільства; специфічні

економічні блага, що надаються особистості для задоволення її різноманітних освітніх потреб і які становлять взаємну зацікавленість суспільства і кожного індивіда зокрема в їх подальшому використанні в професійній діяльності» (О.М. Дмитренко); процес надання освіти, що задовольняє потреби суб'єктів (Л.С. Драганчук); вид послуг, який забезпечує реалізацію конституційних гарантій й існуючих державних гарантій у сфері освіти, що надається згідно з рівнем освіти відповідно до вимог державних стандартів (Н.Ю. Гаріфуліна, В.А. Гуртов); професійну діяльність уповноваженої особи, що направлена на передачу студентам освітніх програм або програм окремих навчальних курсів, предметів, дисциплін та являє собою інтелектуальну діяльність, спрямовану на засвоєння знань, умінь, навичок (М.Н. Головньов); суспільне благо, виробництво якого фінансується державою, і як приватне благо, попит на яке визначається наявною купівельною спроможністю користувачів, особливостями поведінки сімей абітурієнтів (В.А. Гнєвашева); специфічний товар, який задовольняє потребу людини в набутті певних знань, навичок і вмінь для їх подальшого використання у професійній діяльності (Т.Є. Оболенська) [3]; сукупність знань, інформації, вмінь, навичок, що надаються споживачам і використовуються для задоволення різноманітних потреб людини, суспільства і держави (І.С. Каленюк, О.В. Куклін) [4]. Узагальнюючи ці та інші дефініції, О.В. Присвітла вважає за доцільне виокремити три основні контексти, в яких пропонуються дефініції цього поняття, а саме: (1) освітня послуга як процес, (2) освітня послуга як сукупність знань, умінь, навичок та (3) освітня послуга як товар, зазначаючи при цьому, що «в умовах глобального ринку освітні послуги все більше набувають ознак товару» [5, с. 28]. Щоправда, тут слід застерегти від надмірної абсолютизації комерційного характеру освітніх послуг, оскільки «абсолютизовані категорії прибутку та фінансової доцільності затьмарюють і деформують саму природу освітнього процесу, унеможливлюють забезпечення належної якості вищої освіти, виконання вищою школою культурних і соціальних функцій тощо» [6].

Докладну наукову інтерпретацію категорій «послуги», «освітні послуги» та «послуги у сфері освіти» запропонував український учений-господарник Б.В. Деревянко, який, зокрема, під наданням освітніх послуг запропонував розуміти діяльність підприємств, установ, організацій, окремих осіб (викладачів, майстрів, тренерів, вихователів, репетиторів тощо), виконувану для задоволення потреб людей (учнів, вихованців, студентів, аспірантів, докторантів та ін.), роботодавців та держави, з передачі протягом певного часу або постійно сукупності знань, умінь та навичок, що визначають певний їх рівень або ступінь, не має матеріальної форми, не залежить від характеру результату, на платній чи безоплатній основі, що має цінову визначеність [7]. Безумовним, за такого підходу, є господарський характер відповідної діяльності.

Цілком закономірно, що, з огляду на те, що надання освітніх послуг є різновидом господарської діяльності закладів вищої освіти, в юридичній, соціологічній та економічній науках дедалі частіше застосовується категорія конкурентоспроможності закладів вищої освіти. При цьому вважається, що високий рівень освітніх послуг – це визначальний фактор конкурентоспроможності закладів вищої освіти [3, с. 44]. Відповідно, під конкурентоспроможністю заклади вищої освіти розуміється «властивість закладу вищої освіти, що відбиває ступінь його реальної і потенційної здатності, надавати освітні послуги з якісними характеристиками, які відповідають вимогам споживачів за більш привабливими ціновими та неціновими параметрами, ніж у конкурентів, і отримувати при цьому ефект, який дозволяє постійно забезпечувати конкурентоспроможність закладу вищої освіти. Це викликає необхідність удосконалення системи управління закладами вищої освіти за допомогою формування ефективних конкурентних стратегій. Під час їх розроблення перед закладами вищої освіти стоїть досить суперечливе завдання: з одного боку – підвищення конкурентоспроможності, а з іншого – забезпечення ефективності діяльності закладів вищої освіти. Підвищення конкурентоспроможності засноване на вкладенні коштів у розвиток конкурентних переваг вищої освітньої установи – і чим більше ці внески, тим вище показники, що характеризують конкурентні позиції закладів вищої освіти» [3, с. 35].

Разом із тим, попри згадану вище неоднорідність запропонованих наукових підходів і концептуальних способів осмислення різноманітних наукових проблем модернізації функціональної складової частини діяльності закладів вищої освіти (в тому числі – за рахунок виокремлення господарської функції), не можна спростувати тезу стосовно поліфункціональності (багатофункціональності) закладів вищої освіти. Понад те, як видається, саме сучасний контекст розвитку вітчизняної системи закладів вищої освіти дає підстави стверджувати про фундаментальний характер поліфункціональності закладів вищої освіти як науково-методологічної основи для висвітлення проблемних аспектів та цілісного репрезентування правової природи й специфіки реалізації саме господарської функції закладів вищої освіти в розрізі проблематики нашого дисертаційного дослідження.

Як відомо, за сучасних умов змінюються не лише середовище, в якому функціонують заклади вищої освіти, але і саме внутрішнє середовище, що перетворює поступово всі заклади вищої освіти на багатофункціональні заклади, що поступово набувають ознак бізнес-компаній.

Ця тенденція, природно, уможливлює, з одного боку, появу нових функцій закладів вищої освіти, а, з іншого боку, розширення змісту їхніх функцій [8].

Як зазначають у цьому зв'язку українські дослідники І.С. Каленюк і О.В. Куклін, основна риса сучасної вищої світи – її багатофункціональність у суспільному розвиткові, а тому сама вища освіта постає як багатофункціональна система, що реалізує себе в суспільстві в широкому спектрі соціальних функцій, як традиційних, так і відносно нових [4, с. 136, 143]. Водночас, із точки зору перспектив розвитку України, особливо важливо те, що «реалізація основних функцій вищої освіти служить важливим чинником подальшого успішного розв'язання всіх соціально-економічних проблем [9].

Відповідна поліфункціональність закладів вищої освіти в узагальненому вигляді означає, на нашу думку, не що інше, як певним чином досягнуте якісне впорядкування всієї сукупності функцій закладів вищої освіти, їх співмірність та взаємопов'язаність кожної з означених функцій закладів вищої освіти із сукупністю інших функцій, їх несуперечливу єдність, що відображає особливості функціональної складової закладів вищої освіти як цілісної інституційної системи в системі вищої освіти країни загалом.

Поліфункціональність закладів вищої освіти може бути визначена, з нашої точки зору, однією із ключових інтегральних характеристик системи вищої освіти загалом – за аналогією, наприклад, з якістю вищої освіти [3, с. 46–47]. Відповідно, так само ця категорія може бути розглянута в соціологічному, філософському, юридичному, соціально-економічному та інших аспектах. Юридичний ракурс аналізу тут проявляється у виокремленні тих напрямів дії (впливу) закладів вищої освіти на суспільне середовище, які перебувають (мають перебувати) у річищі власне юридичного регулювання, із чітким розмежуванням суто юридичних та позаюридичних регулятивних і охоронних засобів.

Поліфункціональності як особливій властивості системи закладів вищої освіти, на наш погляд, іманентно властиві гнучкість, інноваційний характер, відкритість, нормативна упорядкованість, суспільна зумовленість, імперативність їх реалізації, збалансованість, взаємозалежність і взаємообумовленість тощо. При цьому гнучкість означає можливість зміни як у змісті функцій закладів вищої освіти, так і в їх співвідношенні (можливість змін основних та неосновних функцій, зокрема), а так само – «забезпечення гнучкості доступу до різноманітних типів і видів вищої освіти та реалізації різнорівневих освітніх програм, задовольняючих запити різних категорій населення» [9, с. 9]. Інноваційність відображає можливість появи нових функцій закладів вищої освіти порівняно із традиційно існуючими, що може істотно вплинути як на систему закладів вищої освіти в цілому, так і на специфіку її взаємодії із суспільним середовищем. Відкритість вказує на те, що система функцій закладів вищої освіти не є раз і назавжди сталою, застиглою, а, навпаки, останнім часом зазначає відчутного оновлення і відповідних фундаментальних трансформацій. Нормативна упорядкованість вказує на те, що функції закладів вищої освіти так чи інакше зазнають упорядковуючого, організуючого та стабілізуючого впливу з боку соціальних регуляторів, наявних у суспільстві (моралі, права, традицій, політичних і корпоративних норм тощо). Суспільна зумовленість пов'язує зміст і динаміку зміни у структурі і співвідношенні функцій закладів вищої освіти з необхідністю задоволення суспільних потреб і запитів, які зазнають суттєвого оновлення в умовах формування «економіки знань» і «суспільства знань», відображає здатність системи закладів вищої освіти «задовольняти наявні і потенційні потреби особи і суспільства, державним вимогам з підготовки висококваліфікованих фахівців» [3, с. 47]. Імперативність реалізації позначає обов'язковість дії всіх функцій закладів вищої освіти в освітній системі та в суспільстві в цілому, що відбиває закономірний та об'єктивний характер їх існування, їх соціальну природу та походження. Збалансованість функцій закладів вищої освіти означає неможливість домінування якоїсь однієї функції на шкоду реалізації іншій (іншим) функціям, їх взаємопогоджену дію в єдиній системі. Відтак із збалансованістю пов'язана взаємозалежність і взаємозумовленість функцій, яка вказує на те, що організуючий вплив цих функцій здійснюється у їх тісній взаємодії, переплетенні, що дозволяє лише з певним ступенем умовності виокремлювати певні функції та простежувати їх вплив.

Зазначена вище поліфункціональність як властивість системи закладів вищої освіти відображає, насамперед, об'єктивне зростання ролі та значення інституту вищої освіти в суспільстві та в економіці, що не може бути, очевидно, зведена лише до історично минулих та сучасних форм участі закладів вищої освіти в навчально-виховному процесі – трансляції певного комплексу знань молоді.

Поліфункціональність ВНЗ є також певним відображенням багатопрофільного характеру сучасних ВНЗ, що інтерпретується в сучасній науці як властивість цих ВНЗ, що здійснюють освітню і наукову діяльність, спрямовану на здобуття вищої освіти (ступенів бакалавра, магістра, освітньо-наукового рівня доктора філософії з широкого спектру наукових напрямів), здійснює наукові дослідження (наприклад, фундаментальні), є науково-методичним центром з розвиненою інфраструктурою навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, що має відповідний рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення [10].

Саме ускладнення суспільних відносин, їх структури, суттєве урізноманітнення профілів діяльності ВНЗ зумовлюють ускладнення функціональної складової частини їх діяльності та опосередковано впливають також і на нормативні засади, що визначають особливості їх організації та діяльності. Безумовно, «функціонування вищої освіти, виконання людьми в межах цього соціального інституту певних ролей, зумовлюється соціальними нормами її внутрішньої структури» [11]. При цьому в сучасному державно організованому суспільстві першість у нормативному регулюванні функціональної складової діяльності ВНЗ належить механізмові правового регулювання, що визначається як система правових засобів, організованих специфічним чином у певній послідовності, що спрямовані на впорядкування, регулювання, закріплення, розвиток й удосконалення суспільних відносин у сфері вищої освіти відповідно до цілей освітньої політики держави в зазначеній сфері суспільних відносин. Водночас такому механізму притаманні такі характерні ознаки, як системність, цілеспрямованість, функціональність, динамізм [12].

Складність, структурованість та ієрархічність відповідного механізму, зі свого боку, так само відображають поліфункціональність ВНЗ, їх зростаючу роль не лише в освітній, але і в науковій, економічній, культурній системах суспільства, що за сучасних умов вже не діють ізольовано, а перебувають у складних взаємозумовлюючих зв'язках та опосередкуваннях.

Така поліфункціональність ВНЗ, своєю чергою, зумовлює особливості правового регулювання таких функцій та діяльності ВНЗ як інституційної підсистеми, відповідальної за реалізацію суб'єктивного права на вищу освіту в цілому. Від належного правового регулювання залежить і ефективність здійснення як цілісної системи функцій ВНЗ, так і кожної окремої функції згаданої системи.

При цьому особливості правового регулювання кожної з функцій ВНЗ специфікуються залежно від особливостей поєднання в кожній з них приватних та публічних інтересів. Очевидно, що за умов домінуючого значення публічних інтересів зростає роль та питома вага власне централізованого публічно-правового регулювання, тоді як при переважаючому значенні в реалізації тієї чи іншої функції приватних інтересів більше значення набуває локальне, децентралізоване, приватноправове регулювання. Органічне та гнучке сполучення приватноправових та публічно-правових елементів у регулюванні функцій ВНЗ зумовлює складність та динаміку регулюючого впливу з боку держави засобами правового впливу в цій сфері. Змістом державного впливу в нових умовах стають: нормативно-правове регулювання, ліцензування і акредетація, встановлення кваліфікаційних вимог щодо якості освіти та фахівців, прогнозування, контроль і планування, тобто встановлення меж діяльності в рамках університетської автономії.

Відтак модернізованій системі функцій закладів вищої освіти закономірно мають відповідати й оновлені нормативно-правові засади організації та діяльності закладів вищої освіти у сфері реалізації кожної з функцій цих елементів єдиної інституційної системи забезпечення суб'єктивного права на вищу освіту, в тому числі і щодо механізму господарсько-правового регулювання їхньої діяльності. Адже досі у правовому забезпеченні діяльності закладів вищої освіти «відсутній системний характер підходу до відкриття функціональних можливостей таких засобів, як реалізація прав закладів вищої освіти на здійснення господарської діяльності та розпорядження власними надходженнями; створення ними відокремлених наукових підрозділів як суб'єктів інноваційної діяльності; запровадження договорів про державно-приватне партнерство … у сфері вищої освіти; заохочення суб'єктів господарювання до створення із закладів вищої освіти наукових парків та малих інноваційних підприємств» закладів вищої освіти [13]. Усі означені проблеми чекають на своє комплексне науково-теоретичне розкриття і заповнення відповідних прогалин у законодавстві України.

Список використаних джерел:

1. Губерська Н.Л. Адміністративні процедури у сфері вищої освіти : дис. … докт. юридичних наук. Спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015– С. 102.

2. Голіна О.В. Господарсько-правова інституціалізація договорів про надання послуг : дис. … канд. юрид. наук. 12.00.04 – господарське право, господарсько-процесуальне право ; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2016. С. 72.

3. Горбов В.В. Соціальний аудит як технологія управління якістю освітніх послуг вищого навчального закладу : дис. … канд. соціол. наук. Спеціальність: 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. С. 42–43.

4. Каленюк І.С. Розвиток вищої освіти та економіка знань : монографія. Київ : Знання, 2012. С. 158.

5. Присвітла О.В. Домінанти розвитку вищої освіти в умовах глобального ринку освітніх послуг : дис. … канд. екон. наук. Спеціальність 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини ; Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2016. С. 28.

6. Заблоцька Ю.В. Вища освіта в життєвих стратегіях сучасного українського студентства : дис. … канд. філос. наук. Спеціальність 09.00.10 – філософія освіти ; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2017. С. 39.

7. Деревянко Б.В. Надання освітніх послуг: правовий статус суб'єктів : монографія ; Донец. юрид. ін-т МВС України. Донецьк : Кальміус, 2011. С. 36.

8. Резник Г.А. Развитие функций высших учебных заведений в условиях реформрования системы образования РФ. *Современные научные исследования и инновации*. 2014. № 12. Ч. 3. URL: http://web.snauka.ru/issues/2014/12/41852.

9. Гаращук О.В. Основні функції вищої освіти України в контексті її модернізації та євроінтеграції. *Міжнародний науковий вісник: збірник наукових статей за матеріалами XXVII Міжнародної науково-практичної конференції*. Ужгород – Будапешт, 26–29 листопада 2013 року / ред. кол. : В.І.Смоланка (голова), І.В. Артьомов та ін. Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2014. Вип. 8(27). С. 15.

10. Масальський В. Класичні університети України: історія походження та зміст терміна. *Схід*. 2010. № 7(107). С. 105–110.

11. Момот О.В. Підготовка майбутніх викладачів вищих навчальних закладів до педагогічної діяльності в умовах магістратури : дис. ... канд. пед. наук. Спеціальність 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти ; Полтавський нац.. педагогічний ун-т імені В.Г. Короленка. Полтава, 2016. С. 16–17.

12. Савчук О.В. Теоретичні засади дослідження функцій інституту вищої освіти. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. 2010. № 11. С. 117.

13. Кархут О.Я. Механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень ; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2014. С. 13–14.

14. Куцурубова-Шевченко О.В. Господарсько-правові засоби в науковій діяльності державних вищих навчальних закладів. *Вісник Донецького національного університету. Сер. В: Економіка і право*. 2014. Вип. 1. С. 238.

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-4.16

Топчій В.В.,
кандидат юридичних наук,
прокурор
прокуратури Київської області
ORCID: 0000-0001-8979-1483

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

THE STATE'S CRIMINAL POLICY IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS PROTECTION IN UKRAINE

У статті охарактеризовано правові гарантії охорони об'єктів права інтелектуальної власності та захисту суб'єктивних прав власників та законних володільців об'єктів права інтелектуальної власності від їх незаконного використання, кримінальна відповідальність та діяльність правоохоронних органів. Вказано, що завдання охорони інтелектуальної власності покликаний реалізувати КК України, норми статей якого передбачають кримінальну відповідальність за незаконне використання об'єктів права інтелектуальної власності. Зазначено, що незаконне використання об'єктів інтелектуальної власності безпосередньо пов'язане із засобами забезпечення державно-владного впливу, в тому числі й за допомогою системи примусових засобів.

Встановлено, що однією із правових гарантій охорони об'єктів права інтелектуальної власності та захисту суб'єктивних прав власників та законних володільців об'єктів права інтелектуальної власності від їх незаконного використання постає кримінальна відповідальність та діяльність правоохоронних органів. Це завдання покликаний реалізувати КК України, норми статей якого передбачають кримінальну відповідальність за незаконне використання об'єктів права інтелектуальної власності. Водночас незаконне використання об'єктів інтелектуальної власності безпосередньо пов'язане із засобами забезпечення державно-владного впливу, в тому числі й за допомогою системи примусових засобів.

Правова охорона у сфері інтелектуальної власності здійснюється шляхом встановлення законодавчих та інших нормативно-правових актів, які мають безпосередній вплив на стан охорони та захист прав суб'єктів права інтелектуальної власності на належні їм об'єкти права інтелектуальної власності. Одним із завдань нашої держави у сфері охорони прав інтелектуальної власності є необхідність підвищення рівня впровадження інноваційного продукту в реальний сектор економіки, забезпечення належної охорони об'єктів права інтелектуальної власності тощо, що лежать у межах державної політики.

Аналіз стану законодавчого регулювання відносин у досліджуваній сфері свідчить, що реалізація державної політики спрямована на охорону і захист особистих немайнових прав та майнових прав суб'єктів права інтелектуальної власності. Така державна політика пов'язана з механізмом правового регулювання.

Ключові слова: *інтелектуальна власність, право, кримінальна відповідальність, охорона, державна політика.*

The article describes the legal guarantees for the protection of intellectual property objects and the protection of the subjective rights of owners and legal owners of intellectual property rights from their illegal use, criminal liability and the activity of law enforcement agencies. It is stated that the task of protection of intellectual property is to implement the Criminal Code of Ukraine, the rules of which stipulate criminal liability for the illegal use of objects of intellectual property rights. It is stated that the illegal use of intellectual property is directly related to the means of securing governmental influence, including through the use of coercive means.

It is established that one of the legal guarantees for the protection of intellectual property objects and the protection of the subjective rights of owners and legal owners of intellectual property rights from their illegal use arises criminal liability and activities of law enforcement agencies. This task is intended to implement the Criminal Code of Ukraine, the provisions of which provide for criminal liability for the illegal use of intellectual property rights. At the same time, the illegal use of intellectual property is directly related to the means of securing governmental influence, including through the use of coercive means.

Legal protection in the field of intellectual property is exercised through the establishment of legislative and other legal acts that have a direct impact on the state of protection and protection of the rights of the subjects of intellectual property rights to their intellectual property rights. One of the tasks of our state in the field of intellectual property rights is the need to increase the level of introduction of an innovative product in the real sector of the economy, ensure the proper protection of intellectual property objects, etc., are within the limits of state policy.

The analysis of the state of legislative regulation of relations in the research area shows that the implementation of state policy is aimed at the protection and protection of personal non-property rights and property rights of subjects of intellectual property rights. Such public policy is linked to the mechanism of legal regulation.

Key words: *intellectual property, law, criminal liability, protection, state policy.*

Актуальність теми. Правовою основою режиму інтелектуальної власності є законодавство України в даній сфері, яке є не досить досконалим. Одна з основних властивостей права інтелектуальної власності полягає в тому, що вона повинна приносити матеріальну чи іншу користь. Це може бути додатковий прибуток, отриманий від використання об'єктів права інтелектуальної власності у сфері матеріального виробництва. Саме матеріальні блага, отримані від інтелектуальної власності, є предметом, на який посягають недобропорядні конкуренти, інші особи.

Виклад основного матеріалу. Основним під час захисту сфери інтелектуальної власності є недопущення, відвернення несанкціонованого отримання, зміни, спроби зміни якісного стану інформації через застосування певної системи заходів (сил, засобів, видів, методів, форм, методів тощо). Доцільним буде також уведення до обігу визначення категорії «діяльність» та «забезпечення», які нам дадуть можливість визначати саме встановлений якісний стан забезпечення захисту як діяльності.

Таким чином, діяльність із захисту інтелектуальної власності в Україні: 1) це державна діяльність, що полягає у протидії протиправній діяльності іноземних держав, недержавних структур, організацій та окремих осіб проти України на території України і за її межами стосовно державної інтелектуальної власності (матеріалізованих чи нематеріальних нових знань, які належить юридичній чи фізичній особі і мають реальні ознаки таємності та «ноу-хау» (навіть у перспективі)); 2) система заходів державних органів України, спрямованих на попередження, виявлення та припинення протиправної діяльності, що має за мету несанкціоноване отримання, зміну, намагання змінити якісний стан матеріалізованих чи нематеріальних нових знань, які належать українській юридичній чи фізичній особі і мають реальні ознаки таємності та «ноу-хау» (навіть у перспективі).

Як видно з викладеного вище, наукова проблема розроблення понять не є надуманою і потребує негайного вирішення.

Однією із правових гарантій охорони об'єктів права інтелектуальної власності та захисту суб'єктивних прав власників та законних володільців об'єктів права інтелектуальної власності від їх незаконного використання постає кримінальна відповідальність та діяльність правоохоронних органів. Це завдання покликаний реалізувати КК України, норми статей якого передбачають кримінальну відповідальність за незаконне використання об'єктів права інтелектуальної власності. Водночас незаконне використання об'єктів інтелектуальної власності безпосередньо пов'язане із засобами забезпечення державно-владного впливу, в тому числі й за допомогою системи примусових засобів.

Конституція України гарантує громадянам свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності [1].

Держава не лише виступає гарантом, а й бере на себе функцію сприяння розвитку науки, літератури і мистецтва. Із часів незалежності держава почала приділяти особливу увагу сприянню розвитку науки інтелектуальної власності, охорони її результатів. Правовою основою режиму інтелектуальної власності є законодавство України в даній сфері. Одна з основних властивостей права інтелектуальної власності полягає в тому, що вона повинна приносити матеріальну чи іншу користь. Це може бути додатковий прибуток, отриманий від використання об'єктів права інтелектуальної власності у сфері матеріального виробництва. Іноді інтелектуальна власність у явному вигляді може не приносити прибутку, але, створюючи певні перешкоди для конкурентів, полегшує тим самим просування власних товарів і послуг на ринок. Нарешті, результати творчої діяльності можуть сприяти духовному розвитку громадян [2, с. 20; 3, с. 6].

За таких обставин надзвичайно важливим для суспільства та держави є стан національної правової політики у сфері охорони прав інтелектуальної власності, оскільки значення інтелектуальної власності в розвитку суспільства відіграє надзвичайно важливу роль, вона більшою мірою виступає тим рушійним фактором, який здатний надати прискореного економічного і соціального розвитку.

Характер взаємозв'язків держави і механізмів правового регулювання відносин у певній сфері зумовлений нерозривним зв'язком між державою і правом, оскільки саме держава як апарат політичної влади здійснює через свої органи правотворчу, правозастосовну і правоохоронну діяльність [4, с. 221].

Правова охорона у сфері інтелектуальної власності здійснюється шляхом встановлення законодавчих та інших нормативно-правових актів, які мають безпосередній вплив на стан охорони та захист прав суб'єктів права інтелектуальної власності на належні їм об'єкти права інтелектуальної власності. Одним із завдань нашої держави у сфері охорони прав інтелектуальної власності є необхідність підвищення рівня впровадження інноваційного продукту в реальний сектор економіки, забезпечення належної охорони об'єктів права інтелектуальної власності, що лежить у межах державної політики [5, с. 16].

Аналіз стану законодавчого регулювання відносин у досліджуваній сфері свідчить, що реалізація державної політики спрямована на охорону і захист особистих немайнових прав

та майнових прав суб'єктів права інтелектуальної власності. Така державна політика пов'язана з механізмом правового регулювання. Для забезпечення ефективного правового механізму інтелектуальної власності визначальне значення має законодавче регулювання. Проте цей процес є неоднозначним. З'ясування і вирішення даної проблематики є теоретичною платформою для вдосконалення охорони та захисту прав інтелектуальної власності.

На сучасному етапі розвитку суспільства держава активно здійснює і реалізує правову політику у сфері інтелектуальної власності шляхом прийняття різноманітних нормативно-правових актів. Аналіз сучасного нормативно-правового регулювання інтелектуальної власності свідчить про відсутність цілісного, узгодженого нормативно-правового регулювання відносин у сфері охорони прав інтелектуальної власності, оскільки результати інтелектуальної творчої діяльності повинні підлягати особливій правовій охороні. Це в першу чергу пов'язано із правовою політикою в цій сфері. Тому, на слушну думку академіка Ю.С. Шемшученка, засадничою ідеєю правової політики має бути її інституційний зв'язок із правом. Політика виявляє суспільні проблеми й ініціює їх вирішення перед владою, а право надає відповідним рішенням юридичної форми, забезпечує виконання цих рішень на державному рівні [6, с. 33].

Після розпаду СРСР перед Україною постало проблемне питання, пов'язане з охороною прав інтелектуальної власності. Проблемні питання правового та організаційного характеру, недостатнє фінансування науково-технічної сфери, забезпечення потреб суспільства і держави в інноваційному розвитку – все це вимагало від держави створення умов для наукової і науково-технічної діяльності.

Відсутність власного досвіду нормативно-правового регулювання відносин та власного законодавства у сфері охорони прав інтелектуальної власності сприяло прийняттю першого законодавчого акта – Закону України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності» від 13 грудня 1991 р. [7]. Цей Закон є первинним нормативно-правовим актом, який визначав правові засади державної політики в досліджуваній сфері.

Проте, незважаючи на декларативність багатьох норм, Закон України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності» започаткував становлення нормативно-правового регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності, врегулював майнові права інтелектуальної власності на об'єкти інтелектуальної власності та проголосив ряд принципових засад. Також важливо, що ст. 42 Закону має назву «Захист права інтелектуальної власності», яка проголошує, що захист права інтелектуальної власності забезпечується відповідно до законів та інших нормативно-правових актів органами державної влади України. У разі порушення права інтелектуальної власності його захист здійснюється в порядку, встановленому адміністративним, цивільним і кримінальним законодавством.

Проблемність питань охорони прав інтелектуальної власності періоду розпаду пов'язана з тим, що, по-перше, законодавче закріплення правової системи було відсутнє в конституції будь-якого суб'єкта колишнього СРСР, по-друге, в той період жодна із цих держав не мала законів у сфері інтелектуальної власності, які б забезпечили її охорону та захист. Незважаючи на те, що після розпаду СРСР Україна не мала власного законодавства у сфері інтелектуальної власності, керівництво держави усвідомлювало важливість цього питання, і задля стимулювання розвитку продуктивних сил, науки, техніки тощо 25 грудня 1991 р. Україна приєдналася до Паризькій конвенції про охорону промислової власності, Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків від 14 квітня 1891 р. та Договору про патентну кооперацію від 19 червня 1970 р. [8; 9].

Вказані конвенції були першими міжнародно-правовими актами незалежної держави. У подальшому наша держава приєдналася до низки інших міжнародних актів у сфері інтелектуальної власності, згода на обов'язковість яких була надана Верховною Радою України.

На початку дев'яностих років минулого століття потреба в регулюванні майнових та пов'язаних із ними особистих немайнових відносин, що виникають у зв'язку зі створенням та використанням винаходів, промислових зразків, товарних знаків і знаків обслуговування, а також відносин, пов'язаних із визнанням прав автора раціоналізаторської пропозиції, стояла дуже гостро, що вимагало їх термінового вирішення. Із метою реалізації державної політики у сфері правової охорони об'єктів промислової власності, формування системи заходів щодо забезпечення функціонування єдиної патентної системи України постановою Кабінету Міністрів України № 411 від 21 липня 1992 р. було затверджено Положення про Державне патентне відомство України [10].

За відсутності законодавчого регулювання об'єктів промислової власності Держпатент України не міг повною мірою забезпечити правову охорону об'єктів промислової власності, тим більше, що поза межами правової охорони залишалися раціоналізаторські пропозиції. На цій підставі Указом Президента України № 479/92 від 18 вересня 1992 р. було затверджене Тимчасове положення про правову охорону об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні [11].

Тимчасове положення врегулювало майнові та пов'язані з ними особисті немайнові

відносини, що виникають у зв'язку зі створенням, правовою охороною та використанням винаходів, промислових зразків, товарних знаків і знаків обслуговування, а також відносини, пов'язані з визнанням прав автора раціоналізаторської пропозиції.

Ураховуючи важливість охорони майнових та особистих немайнових прав суб'єктів права інтелектуальної власності, Верховною Радою України 15 грудня 1993 р. було прийнято Закони України: «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»; «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг»; «Про охорону прав на промислові зразки»; «Про племінну справу у тваринництві», а 23 грудня того ж року було прийнято Закон України «Про авторське право і суміжні права» [12].

Поряд із спеціальними законами у сфері інтелектуальної власності в Україні діє численна кількість підзаконних нормативно-правових актів (більше 130), починаючи з Указів Президента України, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України та відомчих актів. Важливу роль в організаційному плані мав Указ Президента № 285 від 27 квітня 2001 р. «Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні» [13]. Цей Указ, серед іншого, сприяв запровадженню механізмів державної підтримки патентування вітчизняних об'єктів інтелектуальної власності в іноземних державах, ініціював проведення парламентських слухань із питань охорони інтелектуальної власності в Україні та спонукав Кабінет Міністрів України розробити та затвердити програму державного сприяння охороні інтелектуальної власності, спрямовану на формування цивілізованого ринку об'єктів інтелектуальної власності та забезпечення ефективної охорони інтелектуальної власності.

Крім того, як наголошується в Концепції реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні, під час формування державної політики у сфері інтелектуальної власності необхідно враховувати світовий досвід і переймати найкращі практики організації. Так, поширеною світовою практикою під час побудови системи управління інтелектуальною власністю є підпорядкування організації, що здійснює заходи щодо надання правової охорони об'єктам права інтелектуальної власності, профільному міністерству, яке відповідає за розвиток економіки, торгівлі та промисловості. Така система застосовується в переважній більшості розвинених держав з інноваційною економікою.

Вищенаведене свідчить, що реалізація державної політики неможливо здійснювати без органів виконавчої влади. Із метою забезпечення проведення в життя державної політики у сфері наукової та науково-технічної діяльності Указом Президента України № 1121/96 від 23 листопада 1996 р. було утворено Міністерство України у справах науки і технологій. У подальшому Указом Президента України № 987/99 від 13 серпня 1999 р. було утворено Державний комітет України з питань науки та інтелектуальної власності шляхом ліквідованих Міністерства України у справах науки і технологій, Державного патентного відомства України та Державного агентства України з авторських і суміжних прав щодо їхніх зобов'язань, прав та обов'язків [14].

Проте Державний комітет України з питань науки та інтелектуальної власності не зміг повною мірою забезпечити ефективне функціонування державної системи охорони інтелектуальної власності, у зв'язку із чим Указом № 773/2000 від 7 червня 2000 р. на базі Міністерства освіти України та Державного комітету України з питань науки та інтелектуальної власності, що ліквідувалися, було утворено Міністерство освіти і науки України, але на виконання Указу Президента України № 1572 від 15 грудня 1999 р. «Про систему центральних органів виконавчої влади» постановою КМУ № 997 від 20 червня 2000 р. було затверджено «Положення про Державний департамент інтелектуальної власності» [15], який у подальшому було перетворено в Державну службу інтелектуальної власності України. На сьогодні ДСІВ діє на підставі «Положення про Державну службу інтелектуальної власності України», затвердженого постановою КМУ № 658 від 19 листопада 2014 р. [16]. Одним із основних завдань ДСІВ є реалізація державної політики у сфері інтелектуальної власності.

Правова політика Верховної Ради України у сфері законодавчого забезпечення регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності потребує поліпшення. Це стосується ряду розходжень між положеннями у сфері авторського права, суміжних прав, правового регулювання засобів індивідуалізації, розподілу прав інтелектуальної власності тощо. Також це стосується термінологічних розбіжностей. Наприклад, знаки для товарів і послуг (Закон «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг») за ЦК України (ст. 492, глава 44) визначено як торговельні марки. Фірмове найменування – як комерційне найменування (ст. 489, глава 43). Зазначення походження товарів – як географічне зазначення (ст. 501, глава 45). Топографія інтегральних схем – як компонування інтегральної мікросхеми (ст. 471, глава 40).

І такі термінологічні розбіжності породили не лише наукові дискусії та обговорення, але й практичні конфлікти із приводу правильності застосування того чи іншого терміна та відповідності його в такому значенні сталій міжнародній практиці. Найбільш яскраво таку дискусію можна спостерігати на прикладі застосування термінів «торговельна марка» та «знак для товарів і послуг», які не вважаються тотожними. На що звертають і науковці.

Якщо характеризувати сучасний стан правової політики держави у сфері інтелектуальної власності, можна виділити такі його ознаки,

як динамізм і фундаментальність, нестабільність, нерівномірність темпів і рівнів перетворення різних сфер суспільних відносин, неефективність регулятивних механізмів, різноманітність і потенційна багатоваріантність розвитку [17, с. 39].

У контексті наведеного важливе значення в сучасній правовій політиці держави у сфері охорони інтелектуальної власності набуває вдосконалення нормативно-правової бази. Із цією метою сучасне законодавство встановлює процедурні питання, пов'язані з результатами інтелектуальної творчої діяльності, охорону майнових і немайнових прав, правила поведінки та юридичну відповідальність особи. Ці питання регулюються нормами публічного та приватного права і свідчать про взаємозв'язок держави та її інституцій із завданнями, які стоять перед державою у сфері інтелектуальної власності. Саме держава шляхом прийняття законів визначає свою національну правову політику і стратегію в регулюванні відносин у цій сфері.

Запобігання незаконному використанню об'єктів права інтелектуальної власності, а отже, порушення прав суб'єктів права інтелектуальної власності віднесено до одного із пріоритетних напрямів внутрішньої політики України і є одним із напрямів роботи правоохоронних органів, які покликані забезпечити захист прав, свобод та законних інтересів громадян у сфері інтелектуальної власності.

У правовій державі існують визначені гарантії законності, що забезпечують дотримання і виконання закону. Однією з таких гарантій є нормативна урегульованість законами суспільних відносин у сфері інтелектуальної власності. У цій площині держава покликана забезпечити належну охорону прав інтелектуальної власності шляхом правового закріплення нормативно-правового регулювання. Із цією метою необхідно подолати колізії і прогалини в законодавстві про інтелектуальну власність, зокрема, шляхом вдосконалення та прийняття спеціальних законодавчих актів. Із цього приводу в доктрині права інтелектуальної власності протягом тривалого часу йдуть дискусії щодо прийняття Кодексу України про інтелектуальну власність. Особливо гостро ці дискусії розвернулися після реєстрації у Верховній Раді України проекту Кодексу України про інтелектуальну власність за № 5620 від 7 червня 2004 р.

Наведені нами нормативно-правові акти свідчать про значний масив нормативного регулювання інтелектуальною власністю. Як зазначають фахівці у сфері інтелектуальної власності, сьогодні сферу правового регулювання інтелектуальної власності охоплює досить значна кількість нормативно-правових актів, що вкрай ускладнює правове регулювання цієї важливої сфери суспільних відносин. Досвід зарубіжних країн свідчить про те, що існує тенденція до кодифікації законодавства у сфері інтелектуальної власності. Зокрема, в таких країнах, як Бельгія, Болгарія, Чехія, Польща, Німеччина, Словенія, Угорщина, де сфера інтелектуальної власності регулюється переважно двома основними законодавчими актами у сфері авторського права і суміжного права і промислової власності. Кодифіковані процедури стосовно сфери інтелектуальної власності можна простежити в законодавстві Франції, де в 1992 р. прийнято Кодекс інтелектуальної власності [18, с. 6].

Однак слід зауважити, що, на відміну від інших галузей права, норми права інтелектуальної власності містяться у численних нормативно-правових актах різної юридичної сили, які регулюють правові режими різних об'єктів інтелектуальної власності.

На думку В. Крижної, у випадку прийняття Кодексу інтелектуальної власності потрібно бути вирішити, які саме питання будуть урегульовані в ньому. Зокрема, чи буде це нормативний акт приватного права, чи буде він включати також положення публічного права. Адже ні в кого не виникає сумніву, що відносини у сфері інтелектуальної власності регулюються нормами не лише приватного, а й публічного права. Якщо в Кодексі інтелектуальної власності обмежитись лише нормами приватного права, то на даному етапі доцільність такого варіанту кодифікації для України є сумнівною.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України.* URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 12 червня 2019).

2. Доріс Лонг, Патриція Рей, Жаров В.О., Шевелева Т.М., Василенко І. Е., Дроб'язко В.С. Захист прав інтелектуальної власності: норми міжнародного і національного законодавства та їх правозастосування. Практ. посіб. Київ : «К.І.С.». 2007. 448 с.

3. Майданевич А.Г., Світличний О.П. Незаконне використання об'єктів права інтелектуальної власності: проблеми теорії та правозастосування : монографія. Київ : ЦП «КОМПРИНТ» 2017. 259 с.

4. Колодій А.М., Копєйчиков В.В., Лисенков С.Л., Пастухов В.П., Тихомиров О.Д. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Юрінформ, 1999. 320 с.

5. Кульчицька О.В. Організаційно-правові засади здійснення державного контролю у сфері охорони об'єктів права інтелектуальної власності : дис. … канд. юрид. Наук : 12.00.07. Київ : НУБіП України, 2014. 210 с.

6. Шемшученко Ю.С. Що є право? Антологія української юридичної думки: у 10 т. Київ : Видавничий Дім «Юридична книга», 2002–2005. Т. 10. Юридична думка незалежної України. 2005. С. 30–46.

7. Про основи державної політики в сфері науки і науково-технічної діяльності : Закон України від 13 груд. 1991 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 12. Ст. 165.

8. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 берез. 1883 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_123 (дата звернення: 23 серпня 2019).

9. Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків від 14 квіт. 1891 р. *Верховна Рада України*. URL: http:// zakon4. rada. gov. ua/laws/show/995_134 (дата звернення: 23 серпня 2019).

10. Положення про Державне патентне відомство України : постанова Кабінету Міністрів України від 21 лип. 1992 р. № 411. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/411/92 (дата звернення: 18 вересня 2019).

11. Тимчасове положення про правову охорону об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні : Указ Президента України від 18 верес. 1992 р. № 479/92. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/479/92 (дата звернення: 19 вересня 2019).

12. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3792-XII *Верховна Рада України.* URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3792-12 (дата звернення: 19 вересня 2019).

13. Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні : Указ Президента України від 27 квіт. 2001 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/285/2001 (дата звернення: 21 вересня 2019).

14. Положення про Державний комітет України з питань науки та інтелектуальної власності : Указ Президента України від 13 серп. 1999 р. *Верховна Рада України*. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U987_99.html (дата звернення: 21 вересня 2019).

15. Положення про Державний департамент інтелектуальної власності: постанова Кабінету Міністрів України від 20 черв. 2000 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997-2000 (дата звернення: 21 вересня 2019).

16. Положення про Державну службу інтелектуальної власності України : постанова Кабінету Міністрів України від 19 листоп. 2014 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/658-2014 (дата звернення: 22 вересня 2019)

17. Панов М., Герасіна Л. Правова політика як універсальний феномен соціального буття. *Право України*. 2001. № 8. С. 36–40.

18. Орлюк О.П., Андрощук Г.О., Горнісевич А.М., Федорова Т.О. Закон Європейського союзу та держав-членів Європейського союзу у сфері інтелектуальної власності: наук.-практ. видання. Київ : НДІІВ НАПрНУ, 2010. 262 с.

НОТАТКИ

НОТАТКИ

Наукове видання

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

науково-практичний журнал

Випуск 4 (31)

Коректура – *Н.С. Ігнатова*
Комп'ютерна верстка – *Ю.С. Семенченко*

Формат 60х84/8. Гарнітура Arial.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 10,7.
Замов. № 0320/69. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Телефон +38 (0552) 39 95 80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

Scientific publication

SOCIOLOGY OF LAW

scientific and practical journal

Issue 4 (31)

Proofreading - *N.S. Ihnatova*
Desktop publishing – *Yu.S. Semenchenko*

Format 60×84/8. Arial Font.
Offset. Digital printing. Conventional printed sheet 10,7.
Order № 0320/69. Edition of 300 copies.

Publishing House “Helvetica”
73021, Kherson, 46-a, Parovozna St.
Phone +38 (0552) 39-95-80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Certificate of publishing entity
ДК № 6424 as of 04.10.2018